

ISSN 1896-8333

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

15 (2)/2015

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 15(2)/2015

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon University of Applied Sciences in Legnica

No. 15(2)/2015

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja), prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria), prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy), prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska), prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska), dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja), prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny), prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitety Redakcyjne:

dr Paweł Kobes (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek, dr inż. Renata Gnitecka, dr n. med. Jarosław Goldman, mgr Przemysław Kulon, dr Jan Wojtaś, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska

Redaktorzy tematyczni:

dr n. med. Jarosław Goldman, dr Jan Wojtaś

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek (redaktor naczelny Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagula, dr Ryszard Błacha, dr Jan Budka, dr n. med. Jarosław Goldman, dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon, dr Piotr Niemiec, mgr Mirosław Szczypiorski, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska, dr Jan Wojtaś, prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Pełna lista recenzentów jest publikowana na koniec każdego roku

ISSN 1896-8333

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 15(2)/2015

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon University of Applied Sciences in Legnica

No. 15(2)/2015

Wydawnictwo

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2015

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski)
mgr Izabela Selera (j. angielski)
dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities),
BazEkon, Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt) oraz

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Waldemar Gajaszek, Halina Kawa
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
www.wa.legnica.edu.pl

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani
rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Spis treści

Contents	6
Jolanta Bielawska	
Rola pielęgniarki w opiece długoterminowej	7
Julian Jezioro	
Przyrzeczenie publiczne w uregulowaniu Kodeksu cywilnego – próba ogólnego ujęcia instytucji dla potrzeb praktyki obrotu	21
Agnieszka Kos	
Geneza zasady suwerenności narodu	35
Елена Сапогова (Elena Sapogova)	
Смысловое кодирование экзистенциального опыта в автобиографических текстах (Semantyczne kodowanie doświadczeń egzystencjalnych w tekstach autobiograficznych)	49
Małgorzata Słupska-Kartaczowska	
Wybrane problemy pielęgnacyjne chorego z guzem mózgu	63
Jan Ziobro	
Współdziałanie Państwowej Straży Pożarnej z Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej	79

Contents

Jolanta Bielawska

The role of nurses in long-term care	7
--	---

Julian Jezioro

Public promise in Civil Code regulation – an attempt to present institution for the purposes of trading	21
--	----

Agnieszka Kos

The origins of the principle of sovereignty of the nation	35
---	----

Елена Сапогова (Elena Sapogova)

Semantic encoding of existential experience in autobiographical texts	49
---	----

Malgorzata Slupska-Kartaczowska

Selected aspects of nursing of patients with brain tumours	63
--	----

Jan Ziobro

Cooperation between The State Fire Services and The Armed Forces of The Republic of Poland	79
---	----

Jolanta Bielawska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: jolabielawska@o2.pl

Rola pielęgniarki w opiece długoterminowej

STRESZCZENIE

Zapotrzebowanie na świadczenia opieki długoterminowej jest uwarunkowane kilkoma czynnikami, wśród których należy wymienić zmiany w sytuacji demograficznej, wydłużenie się przeciętnego czasu trwania życia, spadek umieralności w każdej grupie wiekowej związany z intensywnym rozwojem i osiągnięciami medycyny. Sytuacja zdrowotna społeczeństwa, zmiany w strukturze i funkcjonowaniu rodzin oraz ich sytuacji ekonomicznej również wpływają na zainteresowanie różnymi formami opieki długoterminowej. Zasadniczy wpływ na rozwój opieki długoterminowej mają także zmiany w systemie ochrony zdrowia, proponowane standardy i procedury opieki medycznej.

Realizacja świadczeń pielęgniarских przez pielęgniarkę (pielęgniarka) – specjalistę opieki długoterminowej jest procesem złożonym, kompleksowym, obejmującym problemy zdrowotne, uwarunkowania społeczno-kulturowe i edukacyjne chorego i jego rodziny. Zasadnicza trudność polega na umiejętności zapewnienia świadczeń pielęgniarских w środowisku zamieszkania pacjenta, głównie w domu prywatnym lub w placówce opiekuńczej. Proponowana pomoc i kompetencje zawodowe i opiekuńcze pielęgniarki (pielęgniarka) umożliwiają kontynuację leczenia, terapii, rehabilitacji pacjentów starszych, przewlekle chorych, osób z niepełnosprawnością fizyczną i intelektualną oraz z zaburzeniami psychicznymi. Możliwe jest także przygotowanie chorego i jego najbliższych do zmian, do samoopieki i samopielęgnacji oraz kształtowanie ich umiejętności do radzenia sobie z chorobą i (lub) niepełnosprawnością.

Obecny system opieki długoterminowej nie zawsze jest spójny w taki sposób, aby zapewnić ciągłość opieki, i nie zawsze odpowiada potrzebom pacjentów i ich opiekunów.

Słowa kluczowe: opieka długoterminowa, pielęgniarstwo, niepełnosprawność, choroba przewlekła, starość.

1. Wstęp

Opieka długoterminowa to znaczący obszar działalności zawodowej pielęgniarki (pielęgniarka), wymagający wysokich kompetencji i samodzielności zawodowej. Podejmowane interwencje mają na celu zapewnienie całodobowej opieki pielęgniarskiej nad osobą chorą lub z niepełnosprawnością w przypadku, gdy dotąd realizowana opieka przekracza możliwości fizyczne i psychiczne rodziny i opiekunów, a tym samym uniemożliwia normalne dotąd funkcjonowanie rodziny.

W każdym kraju europejskim, także w Polsce wzrasta zapotrzebowanie na pielęgniarstwo długoterminowe. Takie zmiany jak wydłużenie trwania życia, wzrost wskaźnika niepełnosprawności oraz skrócenie czasu pobytu pacjenta w szpitalach i innych stacjonarnych zakładach leczniczych czy zmiany społeczno-kulturowe spowodowały dynamiczny rozwój pielęgniarstwa teoretycznego, rozwój standardów i procedur postępowania pielęgniarstwa, także w warunkach domowych¹.

Realizacja zadań pielęgniarstwa i opiekuńczych w miejscu zamieszkania chorego ma specyficzny charakter. Wymaga pomysłowości, kreatywności, wiedzy, umiejętności komunikacyjnych, elastyczności w działaniu, umiejętności dostosowania się do zróżnicowanych warunków, w jakich pacjent przebywa. Gwarantuje to wysoką jakość świadczeń i wysoką jakość życia chorego.

Także w warunkach opieki długoterminowej planowanie opieki jest podstawowym wymiarem jakości praktyki pielęgniarstwa i opiera się na potwierdzonym i przyjętym do realizacji procesie pielęgnowania. Niezwykle pomocne w planowaniu opieki nad chorym i w rozwoju pielęgniarstwa opieki długoterminowej są klasyfikacje pielęgniarstwa, których celem jest opis rzeczywistości, postawienie diagnozy, opisanie i definiowanie działań pielęgniarstwa. Są one wykorzystywane jako terminologiczne podstawy rozwoju teorii pielęgnowania oraz w dokumentacji elektronicznej pacjenta, w komunikacji wewnątrz zawodowej i interdyscyplinarnej².

2. Uwarunkowania rozwoju opieki długoterminowej

Prognozy demograficzne Głównego Urzędu Statystycznego sugerują, że do 2035 roku populacja osób w wieku 65 lat i więcej w Polsce wzrośnie o 62% w porównaniu do 2010 roku, natomiast populacja osób w wieku 80 i więcej lat wzrośnie w tym samym okresie aż o 96%. Wzrost długości życia to jedno z największych sukcesów współczesnej cywilizacji, na który składa się między innymi rozpowszechnienie szczepień ochronnych, wprowadzenie nowych metod diagnostycznych i leczniczych, zmiana modelu życia i poprawa jego standardu. Starzenie się społeczeństwa będzie miało wpływ na jego rozwój gospodarczy i ekonomiczny oraz na strukturę rodziny i funkcje, jakie pełni. Wzrost liczby osób najstarszych ma także istotny wpływ na jeszcze szybszy wzrost zapotrzebowania na świadczenia opiekuńcze i pielęgnacyjne³. W literaturze przedmiotu znajdujemy liczne opinie na temat postępującego tzw. procesu geriatryzacji placówek medycznych i opiekuńczych. Obecnie staje się to także problemem podstawowej opieki zdrowotnej i ambulatoryjnej opieki specjalistycznej.

Z pojęciem starości i starzenia się nie zawsze wiąże się niebezpieczeństwo niepełności, jednak zapotrzebowanie na zróżnicowane formy pomocy znacząco wzrasta. Piotr Błędowski podkreśla, że w wielu przypadkach niepełność i niesamodzielność w codziennym funkcjonowaniu osób starszych wynika z wcześniejszych zaniedbań, niewłaściwego modelu życia, niekorzystnych doświadczeń w kontaktach z placówkami leczniczymi, będących skutkiem

¹ D. Czajka, B. Czekala, *Wybrane procedury postępowania pielęgniarstwa w warunkach domowych*, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2013, s. 7.

² D. Kilańska, *Międzynarodowa klasyfikacja praktyki pielęgniarstwa ICNP w praktyce pielęgniarstwa*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2012, s. 8.

³ P. Błędowski, M. Maciejasz, *Rozwój opieki długoterminowej w Polsce – stan i rekomendacje*, „Nowiny Lekarskie” 2013, 82. 1, s. 2

braku zintegrowanej i wyspospecjalistycznej opieki nad pacjentem starszym oraz braku profilaktyki czy rehabilitacji⁴. Takie uwagi dotyczą także świadczeń pomocowych, w tym niewłaściwie realizowanych zadań opiekuńczych, braku przygotowania chorego do działań samopomocowych czy niedostatecznego wsparcia finansowego.

Innym ważnym uwarunkowaniem demograficznym dla rozwoju opieki długoterminowej, niemal w każdym kraju europejskim, jest zmniejszenie dzietności rodzin poniżej wskaźnika zastępowalności pokoleń. Niski przyrost naturalny, konieczność pracy zawodowej wszystkich członków rodziny, wydłużenie granicy wieku przejścia na emeryturę, wysokie koszty utrzymania powodują znaczące zmiany w zakresie funkcjonowania rodziny. Wiąże się to następnie ze spadkiem możliwości opiekuńczych nad członkiem rodziny, osobą starszą, przewlekle chorą czy osobą z niepełnosprawnością. Znaczący w tym wypadku jest model rodziny, jej wartości, odpowiedzialność za zdrowie i możliwości opiekuńcze.

Zwraca uwagę znaczące zmniejszenie się liczby rodzin wielopokoleniowych w kierunku modelu rodzin małych, składających się z dwójki pracujących zawodowo rodziców oraz jednego lub dwojga dzieci. W konsekwencji wzrasta liczba osób starszych mieszkających samotnie. Do roku 2020 ogólna liczba gospodarstw w Polsce może wzrosnąć o około 19%, w tym liczba gospodarstw jednoosobowych o 51%, zwłaszcza prowadzonych przez osoby starsze⁵. Oznacza to, że osoby starsze nie będą miały możliwości pełnienia opieki nad innym członkiem rodziny, np. niepełnosprawnym dzieckiem, oraz że same, obciążone wielochorobowością, nie będą miały zapewnionej opieki przez rodzinę.

Na uwagę zasługują także role pełnione w rodzinie i zmiany, jakie wynikają z sytuacji ekonomicznej rodziny, w tym praca i rozwój zawodowy obydwójga małżonków lub brak pracy, nauka dzieci. Partnerstwo zawodowe nie jest jednak tożsame z partnerstwem opiekuńczym nad chorym czy niepełnosprawnym członkiem rodziny i często wiąże się z nadmiernym obciążeniem jednego z małżonków, głównie kobiety. Istotny jest też model rodziny niepełnej z powodu rozwodu, nadumieralności mężczyzn, samotnego macierzyństwa. Nie należy zapominać, że na model funkcjonowania współczesnej rodziny i model opieki ma wpływ także często przyjmowany zachodni, konsumpcyjny styl życia. Zapewnienie pacjentowi w tych warunkach poprawnej opieki o charakterze długoterminowym jest niezwykle trudne.

Wśród uwarunkowań zdrowotnych należy wymienić zauważalny wzrost zachorowalności na choroby przewlekłe, nie tylko w populacji osób starszych, oraz szybki wzrost liczby osób niepełnosprawnych w Polsce. O ile problem wzrostu niepełnosprawności związany z wiekiem pacjenta jest stosunkowo przewidywalny, to wzrost niepełnosprawności w młodszych grupach wiekowych, w tym osób w wieku produkcyjnym i dzieci, budzi niepokój i generuje inne problemy dla polityki zdrowotnej i zadań opieki długoterminowej. Wśród przyczyn niepełnosprawności należy wymienić wypadki komunikacyjne, urazy mechaniczne, zatrucia, schorzenia przewlekłe, w tym głównie neurologiczne i układu krążenia.

Prognozy Komitetu Polityki Gospodarczej oraz Komisji Europejskiej wskazują, że publiczne wydatki na długoterminową opieką zdrowotną wzrosną w roku 2050 o 0,7 punktu procentowego PKB w porównaniu z rokiem 2004⁶.

⁴ Tamże, s. 3.

⁵ *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszałik, E. Skolimowska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010, s. 7.

⁶ <http://ec.europa.eu/social/>, *Długoterminowa opieka zdrowotna w Unii Europejskiej*, dostęp: 29.09.2014 r.

Trwające prace nad sprawnym systemem opieki nad osobami starszymi, przewlekle chorymi i niepełnosprawnymi obejmują usprawnianie działania placówek zdrowotnych i opiekuńczych już istniejących, budowę nowych placówek stacjonarnych zapewniających opiekę profesjonalną oraz tworzenie systemu opieki umożliwiającego sprawowanie opieki nad pacjentem w warunkach najbardziej optymalnych – w domu.

3. Organizacja opieki długoterminowej

Zapotrzebowanie na opiekę długoterminową dla osób przewlekle chorych i niepełnosprawnych jest bardzo wysokie. Jest to ciągła, długookresowa i profesjonalna opieka obejmująca pielęgnację, rehabilitację, kontynuację leczenia, edukację w celu zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego pacjentom i podopiecznym, którzy nie są zdolni do samodzielnego funkcjonowania.

Rozwój opieki długoterminowej obejmuje tworzenie publicznych stacjonarnych i nie-stacjonarnych placówek opieki długoterminowej, tworzenie niepublicznych placówek opieki długoterminowej prowadzonych przez organizacje pozarządowe, organizacje kościelne i osoby prywatne, opracowanie i wdrażanie zasad finansowania tych świadczeń. Ogromne znaczenia miało opracowanie kryteriów kwalifikacji pacjentów oraz standardów w zakresie udzielanych świadczeń w poszczególnych kategoriach placówek i formach opieki długoterminowej. Cele opiekuńcze są realizowane przez placówki opieki długoterminowej będące w strukturze ochrony zdrowia i w strukturze pomocy społecznej, chociaż zadania ustawowe obu resortów znacznie się różnią.

Podstawowy pakiet świadczeń realizowanych w wyżej wymienionych formach oraz tryb kierowania do stacjonarnych placówek opieki długoterminowej reguluje ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. 2011, nr 112, poz. 654), ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 roku o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. 2008, nr 164, poz. 1027) z późniejszymi zmianami wraz z przepisami wykonawczymi.

Całodobowa, długoterminowa opieka stacjonarna jest realizowana w zakładach opiekuńczo-leczniczych i zakładach pielęgnacyjno-opiekuńczych. Ich celem jest objęcie opieką całodobową i leczeniem tych osób, które nie wymagają diagnozowania oraz hospitalizacji. Pacjenci tych placówek wymagają całodobowych świadczeń pielęgniarских. Praktyka wykazała, że podobieństwo definicji obu typów zakładów (kwalifikacja pacjentów wg skali Barthel 0–40 pkt) oraz specyficzny charakter problemów zdrowotnych osób zainteresowanych znacznie utrudniają skategoryzowanie pacjentów właściwych dla każdego z tych zakładów.

Świadczenia pielęgniarские udzielane w warunkach domowych są realizowane przez pielęgniarkę opieki długoterminowej oraz zespół długoterminowej opieki domowej dla dorosłych, dla dzieci i młodzieży, pacjentów wentylowanych mechanicznie. Świadczenia te obejmują między innymi pielęgnację, rehabilitację, pomoc w rozwiązywaniu problemów zdrowotnych. Kwalifikacja do tej formy pomocy opiera się także na wspomnianej skali Barthel i dotyczy osób, które nie kwalifikują się do leczenia stacjonarnego i wymagają systematycznej opieki pielęgniarской (osoby przewlekle i obłożnie chore, osoby z niepełnosprawnością fizyczną i niepełnosprawnością sprzężoną, osoby długotrwale unieruchomione lub ze znacznie ograniczoną ruchomością) przebywające w swoich domach. Standard domowej pielęgniarской opieki długoterminowej obejmuje świadczenia higieniczno-pielęgnacyjne, świadczenia pielęgnacyjno-lecznicze (między innymi zgłębnikowanie żołądka, karmienie przez sondę,

przetokę żołądkową i jelitową, pielęgnację rurki tracheotomijnej, zabiegi przeciwzapalne, opatrunki, wykonywanie kaniulacji żył obwodowych), świadczenia usprawniające (między innymi prowadzenie aktywizacji ruchowej, zabiegi ułatwiające oddychanie), świadczenia diagnostyczne (między innymi badanie fizykalne, pomiary parametrów życiowych, pobieranie materiału do badań diagnostycznych). Ponadto do zadań pielęgniarki w domowej opiece długoterminowej należą świadczenia z zakresu edukacji zdrowotnej, świadczenia socjalno-organizacyjne oraz świadczenia o charakterze psychoterapeutycznym⁷. Przykładem specyficznego problemu pacjenta opieki długoterminowej jest ból przewlekły, który wymaga bezpośrednich interwencji i generuje kolejne problemy zdrowotne, np. bezsenność, izolację, depresję, agresję. Nie ulega wątpliwości, że ta sytuacja znacznie pogarsza jakość życia chorego i jego najbliższych oraz stawia przed pielęgniarką opieki długoterminowej nowe zadania.

Zabezpieczenie potrzeb oraz zidentyfikowanie priorytetów dla usług z zakresu opieki długoterminowej, a tym samym poprawa jakości życia pacjentów, stały się celem działania powołanego przez Ministra Zdrowia – Zespołu ds. Opieki Długoterminowej⁸.

4. Pielęgniarska opieka długoterminowa nad osobami przewlekle chorymi

Schorzenia przewlekłe w opiece długoterminowej wiążą się ze stopniowym narastaniem specyficznych problemów zdrowotnych, ograniczeniem sprawności funkcjonalnej w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, a także pogarszaniem jakości życia pacjentów. U pacjenta przewlekle chorego w różnym okresie i czasie trwania choroby występują objawy podmiotowe oraz przedmiotowe, ujawniają się zmiany w czynności narządów oraz układów, w wyniku których prawidłowe funkcjonowanie człowieka zostaje trwale zaburzone. Te schorzenia mają w większości charakter nieodwracalny i wymagają specjalistycznych interwencji⁹.

Liczną grupę pacjentów opieki długoterminowej stanowią osoby ze schorzeniami neurologicznymi oraz pacjenci z powikłaniami w przebiegu chorób naczyniowych, metabolicznych lub urazów mechanicznych. Opieka nad pacjentem po udarze, pacjentem z zespołem psychoorganiczno-otępiennym, czy pacjentem z chorobą zwyrodnieniową wymaga uwzględnienia wszystkich fizycznych, psychicznych, emocjonalnych i społecznych aspektów choroby przewlekłej.

Interwencje pielęgniarskie będą dotyczyły rozwiązywania problemów wynikających z deficytu w sferze ruchowej, samoobsłudze, problemów wynikających z ograniczonej aktywności fizycznej lub długotrwałego unieruchomienia, a także problemów wynikających z adaptacji do życia z chorobą przewlekłą. Pielęgniarka podejmuje działania w celu poprawy ogólnej wydolności fizycznej i wydolności narządów wewnętrznych poprzez udział w leczeniu i usprawnianiu. Odrębną grupę problemów u tych pacjentów stanowi deficyt w samodzielności w czynnościach higienicznych, zaspokajania potrzeb fizjologicznych i samodzielnego odżywiania.

⁷ D. Czajka, B. Czekala, *Standardy domowej pielęgniarskiej opieki długoterminowej*, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2013, s. 12–13.

⁸ Raport Ministerstwa Zdrowia, *Stan faktyczny i perspektywy rozwoju opieki długoterminowej w Polsce*, Warszawa 2012, s. 47.

⁹ M. Muszaliak, *Metody oceny potrzeb, stanu funkcjonalnego i jakości życia (w:) Pielęgniarstwo w opiece...*, dz. cyt., s. 332.

Urazy rdzenia kręgowego, jako skutki wypadków komunikacyjnych, urazów mechanicznych oraz sportowych, powodują przewlekłe a nawet trwałe zmiany i są przyczyną wielu problemów natury psychicznej i społecznej. Mogą także wystąpić takie powikłania jak zaburzenia sprawności seksualnej, zaburzenia emocjonalne wynikające z długotrwałego unieruchomienia, bolesnej i długotrwałej rehabilitacji, pogorszenia się kontaktów społecznych.

W tym wypadku interwencje pielęgniarki opieki długoterminowej obejmują zapobieganie takim powikłaniom jak odleżyny i oparzenia, spastyczność, która znacznie utrudnia lub uniemożliwia wszelką aktywność fizyczną, infekcje układu moczowego i oddechowego. Zakres koniecznej całościowej opieki pielęgniarskiej jest bardzo szeroki i uwzględnia w pierwszej kolejności działania poprawiające komfort codziennego funkcjonowania: czynności higieniczne, zmiany pozycji złożeniowej, karmienie. Równie istotnym zadaniem pielęgniarki (pielęgniarza) opieki długoterminowej jest motywowanie chorego do podejmowania trudu aktywności w zakresie usprawniania i rehabilitacji, korzystania z niezbędnego sprzętu pomocowego. Przewlekły, specyficzny charakter tych urazów u osób w różnym wieku i w różnej sytuacji rodzinnej i osobistej powoduje skrajne wyczerpanie fizyczne i psychiczne, co może prowadzić do przewlekłych stanów lękowo-depresyjnych, stanów apatycznych, depresji. Działania zapobiegawcze muszą uwzględniać szeroką pomoc o charakterze psychoterapeutycznym.

Wśród schorzeń przewlekłych objętych opieką pielęgniarki są schorzenia narządu ruchu, które wiążą się ze stałym przyjmowaniem leków, obrzękami i dolegliwościami bólowymi utrudniającymi nawet najmniejszą aktywność, w tym wykonywanie ćwiczeń usprawniających, oraz przewlekłym zmęczeniem, ryzykiem wystąpienia skutków ubocznych leczenia. Wśród tej grupy schorzeń należy wymienić między innymi chorobę zwyrodnieniową stawów, reumatoidalne zapalenie stawów, dnę moczanową.

Podstawowe interwencje pielęgniarskie w opiece długoterminowej obejmują równoległe zwalczanie bólu różnymi technikami i usprawnianie funkcjonalne. Uwolnienie chorego od bólu ułatwi pielęgniarce pomoc w poprawie samodzielności w zakresie czynności samoobsługowych spowodowanych zmniejszoną sprawnością kończyn. Szczególnej uwagi wymaga brak adaptacji zmienionego stanu zdrowia i niepełnosprawności chorego, co może prowadzić do niechęci, obniżenia nastroju i depresji, oraz strategia, którą wybrał chory w procesie radzenia sobie z chorobą.

Szczególnie pomocne w realizacji opieki pielęgniarskiej nad pacjentami przewlekłe chorymi są programy polityki zdrowotnej kierowane do osób np. z cukrzycą, schorzeniami układu krążenia czy układu oddechowego. Ułatwiają doradztwo, konsultowanie działań, a także przygotowanie rodziny do opieki nieprofesjonalnej oraz umożliwiają pomoc choremu i opiekunom poprzez systemy wsparcia społecznego.

Zakres interwencji pielęgniarskich nad pacjentem przewlekłe chorym opiera się na poprawnej diagnozie. Powinna ona obejmować ocenę zakresu wsparcia, jakie jest potrzebne choremu oraz jego rodzinie i opiekunom. Integralnym elementem całościowej diagnozy jest diagnoza indywidualna i rodzinna, uzupełniana przez diagnozę społeczności lokalnej¹⁰. Będzie to stanowiło podstawę do dalszego planowania opieki w środowisku domowym bądź też umieszczenia pacjenta w zakładzie pielęgnacyjno-lecznicznym lub zakładzie opiekuńczo-lecznicznym.

¹⁰ H. Kachniuk, *Diagnoza pielęgniarska w opiece nad przewlekłe chorym leżącym* [w:] *Diagnoza pielęgniarska*, red. Z. Kawczyńska-Butrym, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1999, s. 204.

4. Pielęgniarska opieka długoterminowa nad osobami starszymi

Pielęgniarka, planując opiekę długoterminową nad osobą starszą, musi dokonać dokładnej analizy sprawności funkcjonalnej pacjenta. Ograniczenia wszelkiego rodzaju mogą być zwiastunem wielu chorób somatycznych i (lub) psychicznych. Sprawność osób starszych jest wypadkową postępującego procesu starzenia się, współistniejących patologii, stylu życia i czynników psychospołecznych¹¹. Odrębności w przebiegu patologii poszczególnych układów w okresie starości generują podejmowane interwencje. Ograniczona sprawność fizyczna będzie towarzyszyła schorzeniom układu nerwowego, np. chorobie Parkinsona, udarom mózgu, schorzeniom układu ruchu, np. osteoporozie, schorzeniom reumatycznym czy też układu oddechowego, np. chorobom obturacyjnym, schorzeniom układu moczowego i pokarmowego. Ważnym problemem dla planowania i organizowania pielęgniarskiej opieki długoterminowej są zagrożenia upadkami i zaburzenia lokomocji, owrzodzenia i odleżyny, niedożywienie i otyłość, zaburzenia termoregulacji, nietrzymanie moczu i stolca czy też otępienie lub depresja wieku starszego.

Szczególny charakter roli zawodowej pielęgniarki opieki długoterminowej wobec osób starszych znajduje odzwierciedlenie w interwencjach dotyczących życia codziennego starszych pacjentów, czyli zasad żywienia (diety, wzorców odżywiania, ograniczeń odżywiania), farmakoterapii geriatrycznej (wyboru formy i drogi podawania leków, samodzielności w ich dawkowaniu i przyjmowaniu, podatności pacjenta na zalecane leczenie).

Przykładem specyficznych problemów pielęgnacyjno-opiekuńczych jest opieka stomatologiczna nad pacjentem starszym przewlekle chorym z ograniczoną sprawnością fizyczną, podczas której należy uwzględnić: chorobę podstawową, zalecenia dietetyczne, zmiany fizyczne w jamie ustnej, stan uzębienia, samodzielność chorego, model żywienia, zaparcia, higienę, model troski o własne zdrowie. Podobnie kompleksowe działania będą dotyczyły realizacji rehabilitacji i usprawniania osób starszych. Zróżnicowanie zakresu pomocy pielęgniarskiej i jej ewaluacja będzie zależało od miejsca pobytu chorego, orientacji pacjenta co do stanu zdrowia, adaptacji do procesu starzenia się, sposobu reagowania w określonej sytuacji zdrowotnej i rodzinnej oraz proponowanej opieki. Inną grupą ze złożonymi problemami pielęgnacyjno-opiekuńczymi są osoby starsze niewidome i niedowidzące oraz niesłyszące. Specyfika tych problemów wynika z ewentualnych ograniczeń funkcjonowania i schorzeń towarzyszących.

5. Pielęgniarska opieka długoterminowa nad osobami z niepełnosprawnością

Posługiwanie się terminem „niepełnosprawność” może wzbudzać określone wątpliwości w zakresie funkcjonowania społecznego, realizowania określonych ról rodzinnych czy zawodowych. Klasyfikacje niepełnosprawności dotyczą cech fizycznych i intelektualnych pacjenta oraz funkcjonowania zmysłów. Pojęcie niepełnosprawności jest różnorodnie definiowane, może też być przyczyną stygmatyzacji i wielu problemów pacjentów.

¹¹ E. Borowik, T. Kostka, *Analiza sprawności funkcjonalnej osoby w starszym wieku. Rola pielęgniarki w zespole geriatrycznym* [w:] *Geriatra i pielęgniarstwo geriatryczne*, K. Wieczorkowska-Tobis, D. Talarska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008, s. 81.

Odrębne problemy zdrowotne i pielęgnacyjne dotyczą:

- osób z niepełnosprawnością fizyczną, u których występuje czasowe lub trwałe uszkodzenie narządu ruchu, zaburzenia mowy,
- osób z niepełnosprawnością sensoryczną, czyli niedowidzących i niewidomych, niedosłyszących i niesłyszących,
- osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Niezależnie od powyższego należy nawiązać do definicji podanej przez Światową Organizację Zdrowia, określającą niepełnosprawność jako:

- uszkodzenie, co oznacza utratę lub niepełnosprawność struktury lub funkcji psychicznej, fizjologicznej lub anatomicznej,
- niesprawność, co określa wszelkie ograniczenie lub wynikający z tego uszkodzenia brak możliwości wykonywania pewnych czynności w sposób lub w zakresie uznanym za normalny dla ludzi,
- upośledzenie – niepełnosprawność, co oznacza trudności wynikające z uszkodzenia lub niepełnosprawności, które ograniczają lub uniemożliwiają danej osobie pełnienie takich ról, jakie uznaje się za normalne, uwzględniając wiek, płeć, czynniki społeczne i kulturowe, w których żyje.

Planowanie przez pielęgniarkę (pielęgniarza) opieki długoterminowej jest niezwykle skomplikowane, uwarunkowane przez prawidłowe zaspokajanie potrzeb oraz kształtowanie optymalnych warunków rozwoju, tak dziecka, jak i osoby dorosłej. Bardzo ważną rolę pielęgniarki jest troska o stałe zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa, troska o potrzeby związane z dojrzewaniem osobowości społecznej, czyli ujawnianie przez pacjenta własnych pragnień i możliwości, potrzeby samodzielności i samodecydowania, potrzeby przynależności, bycia potrzebnym, nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z innymi.

Wśród wielu zadań realizowanych przez pielęgniarkę wobec pacjenta z niepełnosprawnością jest między innymi zapobieganie pogłębianiu się wszelkich deficytów i (lub) powstawaniu nowych, maksymalne rozwijanie sił i zasobów biologicznych, usprawnianie uszkodzonych lub zaburzonych funkcji intelektualnych i fizycznych, stymulowanie rozwoju, usprawnianie ruchowe i psychoruchowe, a także dążenie do osiągnięcia przez pacjenta – niezależnie od wieku – optymalnego poziomu samodzielności w podstawowych sferach życia.

Warunkiem powodzenia jest współpraca interdyscyplinarna, a przede wszystkim współpraca z rodziną i (lub) opiekunami osoby z niepełnosprawnością, z uwzględnieniem faktu, że niepełnosprawność intelektualna jest stanem, a nie chorobą. Opieka i szeroko pojęta rehabilitacja osoby z niepełnosprawnością intelektualną to długotrwały, systematyczny i różnicowany proces, który wyznacza jakość życia tej osoby, obejmuje wspomaganie ogólnego rozwoju psychofizycznego, wspieranie, kształtowanie zdolności adaptacyjnych oraz umożliwia uzyskanie poprawy w funkcjonowaniu i osiągnięcie odpowiedniego do stopnia niepełnosprawności zakresu niezależności życiowej¹². Jest to odpowiedzialność ogólnospołeczna wpisana w zadania polityki społecznej, w tym polityki zdrowotnej państwa poprzez zapobieganie niepełnosprawności, wczesne rozpoznanie i diagnozowanie problemów niepełnosprawności, rozwój rehabilitacji leczniczej, zawodowej, społecznej, środowiskowej,

¹² J. Gładkowska, *Założenia i kontekst procesu rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, bezpieczeństwo, autonomia. Teoria, empatia i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej dorosłości*, red. J. Gładkowska, A. Giryński, Wydawnictwo APS, Warszawa 2004, s. 9.

psychologicznej, rozwój edukacji, doradztwa zawodowego, zatrudnienie, ochronę socjalną, ochronę prawną i wsparcie finansowe¹³.

Wśród kompetencji pielęgniarstwa (pielęgniarka) w opiece nad osobami z niepełnosprawnością należy wymienić zdolność słuchania i odzwierciedlania wypowiedzi pacjenta (komunikatu), umiejętność i zaangażowanie w odkrywanie sił i potencjału pacjenta, twórcze pomaganie ludziom w stawianiu się bardziej świadomymi, odpowiedzialnymi i posiadającymi zaufanie do swoich możliwości, a także umiejętność refleksji, konstruktywnej krytyki pełnionej roli pielęgniarstwa i opiekuńczo-terapeutycznej¹⁴.

6. Pielęgniarska opieka długoterminowa nad osobami z zaburzeniami psychicznymi

Opieka psychiatryczna w Polsce zorganizowana jest na podstawie wytycznych ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z dnia 20 października 1994 r. nr 11, poz. 535) wraz z aktami wykonawczymi. Rozwiązania prawne stosowane w psychiatrii są związane ze zmianami, jakie zachodzą w organizacji opieki psychiatrycznej. Systematycznie zmniejsza się liczba placówek stacjonarnych i psychiatrycznej hospitalizacji całodobowej, a zwiększa się liczba dziennych oddziałów opieki psychiatrycznej i zespołów leczenia środowiskowego.

Organizacja pomocy, leczenia oraz opieki pielęgniarstwa opiera się na uznanej i potwierdzonej praktycznie strategii postępowania dla psychiatrii środowiskowej. Są to: deinstytucjonalizacja, promocja zdrowia psychicznego w środowisku, profilaktyka zaburzeń wobec grup ryzyka w zakresie zaburzeń psychicznych, respektowanie praw pacjentów, wspomaganie powrotu osoby chorej psychicznie do środowiska lokalnego¹⁵. Aktywne leczenie środowiskowe i opieka pielęgniarstwa w środowisku jest kontynuacją oddziaływań rehabilitacyjnych rozpoczętych podczas hospitalizacji i obejmuje dbałość o zaspokajanie potrzeb zdrowotnych związanych z samopoczuciem psychicznym i zdrowiem somatycznym, troskę o potrzeby higieniczne, odżywianie, realizację leczenia farmakologicznego, naukę samoopieki w zakresie podstawowych czynności dnia codziennego i podejmowania podstawowych decyzji, wspieranie w rozwiązywaniu problemów rodzinnych i społecznych przy wykorzystaniu sieci instytucji wsparcia społecznego.

Dla rozwoju profesjonalnej psychiatrycznej opieki pielęgniarstwa kluczowa jest terapeutyczna rola relacji pielęgniarstwa z pacjentem. Relacja ta pozwala na zapewnienie pacjentowi bezpieczeństwa i zdobycie jego zaufania i akceptacji. Zawsze celem opieki pielęgniarstwa nad pacjentem z zaburzeniami psychicznymi jest indywidualna pomoc pacjentowi w jego rozwoju, przy uwzględnieniu specyfiki zaburzeń psychicznych, trudności życiowych, społecznych

¹³ J. Wojtaś, *Socjologiczne rozważania nad niepełnosprawnością* [w:] *Spoleczne konteksty funkcjonowania osób z niepełnosprawnością*, red. J. Wojtaś, Wyd. PWSZ im. Witelona w Legnicy, Legnica 2013, s. 39.

¹⁴ A. Juros, *Kompetencje pielęgniarstwa jako osoby umacniającej osobę trwale niepełnosprawną* [w:] *Rehabilitacja i pielęgnowanie osób niepełnosprawnych*, red. E. Rutkowska, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2002, s. 272.

¹⁵ M. Sawicka, *Leczenie środowiskowe w psychiatrii. Praca z rodziną. Psychoedukacja* [w:] *Psychiatria*, red. M. Jarema, J. Rabe-Jabłońska, Wydawnictwo Medyczne PZWL, Warszawa 2011, s. 661.

i zawodowych wynikających z obrazu choroby w środowisku. Niezwykle istotne są umiejętności komunikacyjne pielęgniarki (pielęgniarza), które wykorzystuje w procesie rozpoznania potrzeb chorego, rozpoznania jego otoczenia, sygnałów, emocji, obaw, etapu rozwoju choroby i efektów leczenia.

Pielęgniarka (pielęgniarz) dostosowuje interwencje do stanu pacjenta, między innymi pomaga pacjentowi i stosuje wzmocnienia pozytywne, uczy chorego radzenia sobie z trudnymi sytuacjami i objawami choroby, towarzyszy pacjentowi w podejmowanych przez niego aktywnościach, prowadzi psychoedukację pacjenta i jego rodziny, umożliwia uzyskanie przez chorego różnych form wsparcia oraz monitoruje ich skuteczność¹⁶.

7. Zadania zawodowe pielęgniarki (pielęgniarza) opieki długoterminowej

Pielęgniarka (pielęgniarz) opieki długoterminowej jest zobowiązana do koordynowania i nadzorowania w sposób profesjonalny świadczeń pielęgniarskich i usług opiekuńczych, co może gwarantować wysoką jakość tej opieki. Podstawowym celem działalności pielęgniarki (pielęgniarza) – specjalisty pielęgniarstwa opieki długoterminowej jest diagnozowanie obszaru niezbędnych świadczeń medycznych wobec pacjenta, monitorowanie ich przebiegu w odniesieniu do osób przewlekle chorych, osób starszych i z niepełnosprawnością intelektualną oraz z zaburzeniami psychicznymi. Wobec pielęgniarki (pielęgniarza) stawiane są poważne wymagania dotyczące kwalifikacji zawodowych, doświadczenia zawodowego, dojrzałości zawodowej, szczególnych predyspozycji i właściwych postaw etycznych. Powyższe wymagania wynikają ze specyfiki i szczególnego charakteru pracy z osobami przewlekle chorymi i niepełnosprawnymi. Sprawowanie opieki nad pacjentami z tak złożonymi problemami zdrowotnymi i problemami życiowymi, konieczność integracji działań z zakresu innych dziedzin – np. rehabilitacyjnych, socjalnych, pedagogicznych, prawnych czy psychologicznych – wymaga szczególnych umiejętności i kwalifikacji.

Kompetencje komunikacyjne, a nawet dyplomatyczne pielęgniarki (pielęgniarza) opieki długoterminowej są niezbędne w kilku zakresach. Pierwszym, zasadniczym zadaniem jest pozyskanie pacjenta do współpracy, motywowanie do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych mimo problemów zdrowotnych, kompensowania utraconej sprawności w zakresie samopielegnacji, samoopieki, a także współuczestniczenia w leczeniu, terapii, rehabilitacji. Drugi aspekt tych kompetencji dotyczy współpracy z rodziną i opiekunami pacjenta, w tym organizowania opieki, edukacji rodziny i jej wsparcia w działaniach opiekuńczych. Bardzo ważna jest rzeczowa współpraca z innymi specjalistami oraz organizacjami i stowarzyszeniami, które działają na rzecz osób przewlekle chorych, niepełnosprawnych i ich rodzin. Powyższe umiejętności umożliwiają poprawną, szczegółową analizę czynników związanych ze zdrowiem w diagnozie pielęgniarskiej, tak indywidualnej, jak i diagnozy rodzinnej czy środowiska lokalnego, oraz na każdym etapie związku pacjenta z placówką medyczną (szpitalną czy opiekuńczą) lub opieką domową.

Pielęgniarka (pielęgniarz) w opiece nad pacjentem opieki długoterminowej realizuje następujące zadania:

¹⁶ K. Górna, K. Jaracz, K. Gołębiowska, J. Kiejda, *Założenia teoretyczne pielęgniarstwa psychiatrycznego* [w:] *Pielęgniarstwo psychiatryczne*, red. K. Górna, K. Jaracz, J. Rybakowski, Wydawnictwo Medyczne PZWL, Warszawa 2012, s. 179.

- diagnozowanie i ocena stanu zdrowia oraz ustalanie zakresu deficytu w zakresie samoobsługi i samopielęgnacji pacjenta przewlekle chorego i niepełnosprawnego, niezdolnego do samodzielnej egzystencji;
- koordynowanie i planowanie opieki nad pacjentem przewlekle chorym i niepełnosprawnym oraz pacjentem z zaburzeniami psychicznymi, z rozróżnieniem cech opieki związanych z wiekiem pacjenta, sytuacją osobistą i rodzinną, miejscem zamieszkania;
- organizowanie opieki pielęgniarstwa nad pacjentem przewlekle chorym i niepełnosprawnym w warunkach instytucjonalnych;
- planowanie, opracowywanie i wdrażanie standardów opieki obowiązujących w opiece długoterminowej;
- prowadzenie edukacji, wsparcia o charakterze psychoterapeutycznym i przygotowanie osoby przewlekle chorej i niepełnosprawnej oraz jego rodziny do samoopieki i kompensowania utraconych funkcji;
- organizowanie i podtrzymywanie wsparcia społecznego dla pacjenta opieki długoterminowej, pozytywnych relacji interpersonalnych w najbliższym otoczeniu chorego;
- współpraca z instytucjami, organizacjami społecznymi i stowarzyszeniami, wolontariuszami w celu rozwiązywania problemów zdrowotnych, socjalnych i prawnych pacjentów przewlekle chorych i niepełnosprawnych;
- prowadzenie edukacji i pomocy w zakresie obsługi sprzętu rehabilitacyjnego, aparatury specjalistycznej, sprzętu pomocniczego¹⁷.

Planując i realizując opiekę nad pacjentem oraz współpracę interdyscyplinarną, nie należy zapominać o postępującej informatyzacji życia codziennego jako o poważnym elemencie kultury życia człowieka. Obecnie funkcjonujące w ochronie zdrowia systemy ułatwiają świadczenie usług medycznych na odległość, umożliwiają korzystanie z szerokiej wiedzy medycznej, prawnej i innej w miarę potrzeb. Jednym z przykładów jest potrzeba wykorzystania różnego rodzaju klasyfikacji dotyczących schorzeń, diagnoz, sprawności, samodzielności psychoruchowej pacjenta, które funkcjonują w ochronie zdrowia, a merytorycznie obejmują podstawowe aspekty pracy pielęgniarki (pielęgniarsza), niezależnie od miejsca pracy czy też miejsca pobytu pacjenta. Wprowadzenie do praktyki pielęgniarstwa Międzynarodowej Klasyfikacji Praktyki Pielęgniarskiej ICNP jako standardu międzynarodowego mogłoby usprawnić diagnozę pielęgniarstwa, planowanie opieki, stosowanie procedur, realizowanie zapotrzebowania na materiały i sprzęt. Wspomniana klasyfikacja jest integralną częścią infrastruktury ochrony zdrowia i polityki zdrowotnej. W obszarze jakości opieki pielęgniarstwa, szczególnie w opiece długoterminowej, jej wprowadzenie wpłynie pozytywnie na czas i poprawność komunikacji, pozwoli na zmniejszenie liczby niepożądanych sytuacji w zakresie opieki oraz na bieżące monitorowanie działań i interwencji pielęgniarstwa. Ponadto będzie miało znaczący wpływ na wzrost poziomu bezpieczeństwa pacjentów i ich satysfakcję z otrzymanej opieki.

Ogromne znaczenie mają także inne zadania wynikające z istoty i specyfiki zawodu, w tym kierowanie i współpraca z zespołem terapeutycznym i zespołem pielęgniarstwa w przebiegu opieki i rehabilitacji pacjenta przewlekle chorego i niepełnosprawnego oraz udział w badaniach naukowych oraz korzystanie z osiągnięć naukowych i wykorzystywanie ich w praktyce. W celu umożliwienia kadrze pielęgniarstwa wszechstronnego rozwoju

¹⁷ K. Faleńczuk, *Opieka długoterminowa w Polsce* [w:] *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej...*, dz. cyt.

zawodowego, a tym samym umożliwienie świadczenia usług zdrowotnych na wysokim, profesjonalnym poziomie, przy uwzględnieniu nowoczesnych metod pielęgnowania stworzono standard rozwoju zawodowego pielęgniarek w zakładach pielęgnacyjno-opiekuńczych i innych placówkach opieki długoterminowej oraz domowej opieki długoterminowej.

Zasadnicze znaczenie ma jednak kształcenie specjalistyczne pielęgniarzy (pielęgniarsza) w zakresie opieki długoterminowej. Warunki kształcenia specjalistycznego reguluje ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarzy i położnej (Dz. U. 2011 nr 174, poz. 1039). Szczegółowe zasady odbywania kształcenia podyplomowego pielęgniarek i położnych reguluje rozporządzenie Ministra Zdrowia z 29 października 2003 r. w sprawie kształcenia podyplomowego pielęgniarek i położnych (Dz. U. 2003 nr 197, poz. 1923).

8. Podsumowanie

W pielęgniarstwie opieki długoterminowej, tak jak i w pielęgniarstwie środowiskowo-rodzinnym, znajdują zastosowanie nowoczesne, poparte naukowo metody, w tym metoda indywidualnego przypadku. Metoda ta oparta jest na indywidualnych możliwościach jednostki wykorzystanych dla poprawy kondycji psychofizycznej, wprowadzenia zmian w codziennym funkcjonowaniu pacjenta. Obowiązujący obecnie system prawny i organizacyjny opieki pielęgnacyjnej nad osobami z niepełnosprawnością wynikającą z choroby czy urazów, niezdolnych z różnych przyczyn do w pełni samodzielnej egzystencji, osób wymagających opieki i (lub) pomocy w codziennym funkcjonowaniu przebywających w domu lub placówkach stacjonarnych czy półstacjonarnych nie jest niestety – mimo posiadanych standardów – w pełni funkcjonalny. Opieka długoterminowa jest opieką kosztowną dla systemu ochrony zdrowia, pomocy społecznej, ale przede wszystkim dla pacjenta i jego rodziny.

Jedną z wielu propozycji rozwiązań jest, przedstawiony jeszcze w 2007 roku, projekt systemu społecznego ubezpieczenia pielęgnacyjnego, który umożliwiłby rozwój rynku usług pielęgnacyjnych w zakresie opieki domowej i stacjonarnej¹⁸. Propozycja uwzględnia wybór świadczeniodawcy, a tym samym rozwój konkurencji w zakresie usług pielęgnacyjnych i opieki długoterminowej za pomocą jakości i terminowości tych usług, co z pewnością przyniesie korzyści pacjentom i ich rodzinom, a pielęgniarstwu opieki długoterminowej zapewni faktyczną autonomię.

Bibliografia

- Błędowski P., Maciejarz M., *Rozwój opieki długoterminowej w Polsce – stan i rekomendacje*, „Nowiny Lekarskie” 2013, 82, 1.
- Błędowski P., *Organizacja opieki długoterminowej w Polsce – problemy i propozycje rozwiązań*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 7.

¹⁸ P. Błędowski, *Organizacja opieki długoterminowej w Polsce – problemy i propozycje rozwiązań*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 7, s. 12.

- Borowik E., Kostka T., *Analiza sprawności funkcjonalnej osoby w starszym wieku. Rola pielęgniarki w zespole geriatrycznym* [w:] *Geriatra i pielęgniarstwo geriatryczne*, red. K. Wieczorkowska-Tobis, D. Talarska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008.
- Czajka D., Czeakała B., *Standardy domowej pielęgniarstwa opieki długoterminowej*, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2013.
- Czajka D., Czeakała B., *Wybrane procedury postępowania pielęgniarstwa w warunkach domowych*, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2013.
- Faleńczuk K., *Opieka długoterminowa w Polsce* [w:] *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kedziora-Kornatowska, M. Muszalik, E. Skolimowska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010.
- Gładkowska J., *Założenia i kontekst procesu rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, bezpieczeństwo, autonomia. Teoria, empatia i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej dorosłości*, red. J. Gładkowska, A. Giryński, Wydawnictwo APS, Warszawa 2004.
- Górna K., Jaracz K., Gołębiowska K., Kiejda J., *Założenia teoretyczne pielęgniarstwa psychiatrycznego* [w:] *Pielęgniarstwo psychiatryczne*, red. K. Górna, K. Jaracz, J. Rybakowski, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2012.
- <http://ec.europa.eu/social/>, *Długoterminowa opieka zdrowotna w Unii Europejskiej*, dostęp: 29.09.2014 r.
- Juros A., *Kompetencje pielęgniarki jako osoby umacniającej osobę trwale niepełnosprawną* [w:] *Rehabilitacja i pielęgnowanie osób niepełnosprawnych*, red. E. Rutkowska, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2002.
- Kachniuk H., *Diagnoza pielęgniarstwa w opiece nad przewlekle chorym leżącym* [w:] *Diagnoza pielęgniarstwa*, red. Z. Kawczyńska-Butrym, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1999.
- Kilańska D., *Międzynarodowa klasyfikacja praktyki pielęgniarstwa ICNP w praktyce pielęgniarstwa*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.
- Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kedziora-Kornatowska, M. Muszalik, E. Skolimowska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 29 października 2003 r. w sprawie kształcenia dyplomowego pielęgniarek i położnych, Dz. U. 2003 nr 197, poz. 1923
- Sawicka M., *Leczenie środowiskowe w psychiatrii. Praca z rodziną. Psychoedukacja* [w:] *Psychiatria*, red. M. Jarema, J. Rabe-Jabłońska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2011.
- Stan faktyczny i perspektywy rozwoju opieki długoterminowej w Polsce*, Raport Ministerstwa Zdrowia, Warszawa 2012.
- Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej, Dz. U. 2011 nr 174, poz. 1039.
- Wojtaś J., *Socjologiczne rozważania nad niepełnosprawnością* [w:] *Spoleczne konteksty funkcjonowania osób z niepełnosprawnością*, red. J. Wojtaś, Wydawnictwo PWSZ im. Witelona w Legnicy, Legnica 2013.

SUMMARY

Jolanta Bielawska

The role of nurses in long-term care

The demand for long-term services is conditioned by several factors, which include changes in the demographic situation, an increasing average lifespan, a decreasing death rate in all age groups associated with a rapid development and the latest achievements in the field of medicine. The health condition of the society, changes in the structure of the family, its functioning and economic situation also contribute to an increasing interest in various forms of long-term care. Changes in the healthcare system, proposed standards and procedures of medical care also enhance the development of long-term care.

The provision of nursing services by nurses specialising in long-term care constitutes a complex, comprehensive process which encompasses patients' health problems, their socio-cultural conditions and their educational background as well as that of their families. The fundamental difficulty lies in the ability to provide nursing services in patients' own places of residence, mainly in private homes or care facilities. The suggested assistance as well as the nurses' professional and care competences allow for the continuation of treatment, therapy as well as rehabilitation of elderly and chronically sick people with physical and intellectual disability or mental disorders. It is also possible to prepare sick patients and their relatives for changes, self-care and self-tending as well as developing their managing skills of their illness and/or disability.

Key words: long-term care, nursing, disability, chronic disease, old age.

Julian Jezioro

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: julek@poczta.onet.pl

Przyrzeczenie publiczne w uregulowaniu Kodeksu cywilnego – próba ogólnego ujęcia instytucji dla potrzeb praktyki obrotu

STRESZCZENIE

Podstawowym celem opracowania jest przedstawienie uregulowania przyrzeczenia publicznego w Kodeksie cywilnym, w zakresie, w jakim może to być użyteczne dla praktyki obrotu. Źródłem tego stosunku zobowiązaniowego jest jednostronna czynność prawna. Przyrzeczenie publiczne może być dokonane przez każdy podmiot dopuszczony do obrotu. Uregulowane zostało w dwóch podstawowych formach: przyrzeczenia nagrody za oznaczoną czynność oraz przyrzeczenie nagrody za najlepsze dzieło lub najlepszą czynność (przyrzeczenie nagrody konkursowej). Opracowanie dotyczy przesłanki „publiczności” przyrzeczenia, istoty i charakteru świadczeń stron. Zawiera omówienie wykonania przyrzeczenia publicznego przez kilka podmiotów. Wskazuje na podstawowe różnice pomiędzy konkursem a pozostałymi przypadkami przyrzeczenia publicznego. Można nadmienić, że odnosi się do konkursu w ramach zamówień publicznych oraz tzw. „konkursów zamkniętych”.

Słowa kluczowe: przyrzeczenie publiczne, jednostronna czynność prawna, przyrzeczenie nagrody konkursowej, przyrzeczenie czynności, konkurs, konkurs zamknięty, zamówienia publiczne.

1. Wprowadzenie

W realiach współczesnego obrotu masowego dużą rolę odgrywa instytucja przyrzeczenia publicznego. Przykładowo – właśnie w tej formie prowadzona jest zwykle działalność polegająca na organizacji różnego rodzaju konkursów i loterii, także w ramach udzielania zamówień publicznych¹. Uregulowanie kodeksowe dotyczące tej instytucji jest stosunkowo wąskie i od wielu lat nie uległo zmianie². Jednocześnie jako źródło stosunku zobowiązaniowego jest to instytucja odmienna od podstawowych w uregulowaniu Księgi III Kodeksu

¹ W tym zakresie zob. szerzej A. Niewęglowski, *Konkurs w prawie zamówień publicznych a przyrzeczenie publiczne w ujęciu Kodeksu cywilnego*, cz. I, *Zamówienia publiczne*, „Doradca” 2009, nr 5, s. 68 i nast.

² Zob. art. 919–921 k.c.

cywilnego (dalej: k.c.) źródeł takich stosunków, jakimi są zasadniczo umowy. Praktyka obrotu nie zawsze dostrzega wszystkie tego konsekwencje.

Celem tego opracowania, ze względu na jego charakter i objętość, nie jest więc szczegółowe omówienie wszystkich związanych z tym problemów praktycznych czy też istotna polemika z dotychczas sformułowanymi przez doktrynę ocenami. Podstawowym jego celem jest próba ogólnego przedstawienia uregulowania kodeksowego przyrzeczenia publicznego w takim zakresie, w jakim może to być użyteczne dla praktyki obrotu. A więc poza przedstawieniem uregulowania prawnego – celem takim jest zasadniczo podsumowanie i uporządkowanie dyskusji naukowej w zakresie, w jakim może to być użyteczne dla tej praktyki³.

2. Ustawowe ujęcie, charakter prawny i rodzaje przyrzeczenia publicznego

Zgodnie z art. 919 § 1 k.c. – kto przez ogłoszenie publiczne przyrzekł nagrodę za wykonanie oznaczonej czynności, obowiązany jest przyrzeczenia dotrzymać⁴. Z treści art. 919 § 2 k.c. wynika, że jeżeli w przyrzeczeniu nie był oznaczony termin wykonania czynności ani nie było zastrzeżenia, że przyrzeczenie jest nieodwołalne, przyrzekający może je odwołać. Odwołanie takie powinno nastąpić przez ogłoszenie publiczne w taki sam sposób, w jaki było uczynione przyrzeczenie i jest bezskuteczne względem osoby, która wcześniej czynność wykonała.

Zgodnie z dominującym poglądem uregulowanie kodeksowe kształtuje przyrzeczenie publiczne jako jednostronną czynność prawną. Takie rozwiązanie należy uznać za wyjątkowe w uregulowaniu części szczegółowej zobowiązań, w którym jako źródło stosunków zobowiązaniowych dominują umowy. Przy czym podkreślić należy, że zarówno umiejscowienie omawianej instytucji w Kodeksie cywilnym, jak i przedstawiona tu treść art. 919 k.c. nie daje wyraźnej podstawy do oceny, że nasz ustawodawca zrealizował właśnie tzw. koncepcję policytacyjną (łac. *pollicitatio*)⁵, regulując przyrzeczenie publiczne. Stąd prezentowana tu ocena konstrukcji czynności prawnej, zgodnie z którą powstanie stosunku przyrzeczenia publicznego następuje w wyniku dokonania jednostronnej czynności prawnej, a nie zawarcia umowy – jest zasadniczo wynikiem ukształtowania się w tym zakresie poglądów teorii i praktyki⁶.

Ujęcie takie wydaje się trafne i opiera się na ważkich argumentach, które przedstawione zostaną tu jedynie skrótowo. Po pierwsze wskazuje się, że przyjęcie koncepcji uznania przyrzeczenia publicznego za ofertę prowadzącą do zawarcia umowy powodowałoby w bardzo wielu

³ Opracowanie powstaje w ramach działalności wydawniczej PWSZ w Legnicy, stąd w założeniu autora ma być zgodne z podstawowymi celami wyższej szkoły zawodowej wynikającymi z zawodowego profilu wykształcenia jej absolwentów. Należy też dodać, że autor tego opracowania omawiał instytucję przyrzeczenia publicznego w swoich wcześniej powstałych opracowaniach komentarzowych i podręcznikowych (zob. zwłaszcza pozycje wskazane w bibliografii) i w podstawowym zakresie tam prezentowane oceny nie uległy zmianie, a więc czytelnik znajdzie je także w tym opracowaniu.

⁴ Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z 19 września 2002 r. uczynione jednostronnie przyrzeczenie nie rodzi zobowiązania przyrzekającego do jego dotrzymania, chyba że ma cechy określone w art. 919 § 1 k.c. (IV KKN 1274/00, nie publ.)

⁵ Zgodnie z tzw. „teorią umowną” przyrzeczenie publiczne stanowi ofertę *ad incertae personas*, zob. szerzej K. Z a w a d a [w:] *System prawa cywilnego*, tom 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. P a n o w i c z - L i p s k a, Warszawa 2004, s. 801.

⁶ Tak tamże, s. 802; zob. też przywołane tam wypowiedzi doktryny.

przypadkach niemożliwość uznania aktu wykonania czynności lub dzieła za oświadczenie woli; np. jeśli wykonawca wykonał czynność, nie wiedząc o przyrzeczeniu⁷. Dalszą konsekwencją byłoby ograniczenie przyrzeczenia tylko do przypadku, w którym wykonawca posiada przynajmniej ograniczoną zdolność do czynności prawnych, co jest warunkiem złożenia skutecznego oświadczenia o przyjęciu oferty⁸. Ponadto trafnie przyjmuje się, że na tle polskiego prawa cywilnego nie da się uzasadnić zarzutu stawianego koncepcji ujmowania przyrzeczenia publicznego jako jednostronnej czynności prawnej, w którym podnosi się, że prowadzi to do narzucenia wykonawcy uprawnienia w postaci roszczenia o nagrodę⁹.

Z przepisu art. 919 § 2 k.c. wynikają skutki prawne ogłoszenia nagrody za wykonanie oznaczonej czynności przez przyrzekającego (dłużnika w powstającym stosunku zobowiązaniowym) oraz dodatkowo przepis ten określa przesłanki skuteczności odwołania uczynionego przyrzeczenia.

Jako jednostronna czynność prawna przyrzeczenie publiczne może być dokonane przez każdy podmiot wyposażony w zdolność do czynności prawnych, a więc w tym zakresie może być czynnością zarówno obrotu profesjonalnego (w znaczeniu handlowego), jak i nieprofesjonalnego. Nie można też wykluczyć działania przez przedstawicieli ustawowych osób nie posiadających zdolności do czynności prawnych. Nie występują w tym zakresie istotne, wymagające omówienia, odmienności od zasad dotyczących innych czynności prawnych. Ewentualne ograniczenia wynikają z uregulowania ogólnego, a więc dotyczącego także pozostałych czynności prawnych¹⁰.

Przy czym, na podstawie uregulowania szczególnego, charakter podmiotu dokonującego przyrzeczenia publicznego może wpływać na poszczególne elementy powstającego w wyniku takiej czynności stosunku prawnego. Przykładowo dotyczy to zamówień publicznych, które są uregulowane w art. 110 i następnych ustawy z 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych¹¹. Kwestie z tym związane zostaną wzmiankowane w końcowej części tego opracowania.

Analiza przepisów Kodeksu cywilnego prowadzi do wniosku, że przyrzeczenie publiczne uregulowane zostało w dwóch podstawowych formach. Jest to uregulowane w art. 919 k.c. – przyrzeczenie nagrody za oznaczoną czynność oraz objęte unormowaniem art. 921 k.c. – przyrzeczenie nagrody za najlepsze dzieło lub najlepszą czynność (przyrzeczenie nagrody konkursowej). Dodajmy, że sama regulacja kodeksowa omawianej tu instytucji jest stosunkowo wąska i obejmuje przepisy art. 919–921 k.c. Przyjmuje się, jeśli nic innego nie wynika z przepisów szczególnych, że wszystkie te przepisy stosuje się do obu wyróżnionych tu rodzajów przyrzeczenia publicznego¹².

W praktyce obrotu uregulowanie kodeksowe przyrzeczenia publicznego może znaleźć zastosowanie także do bardziej złożonych sytuacji. Możliwe jest powstanie stosunku będącego wynikiem swoistej modyfikacji poprzez zawarcie umowy – niejako w „miejscu” jednostronnego przyrzeczenia. Będzie to zwykle wynikiem zastrzeżenia przyrzekającego, że dodatkowym warunkiem powstania konkretnego stosunku jest złożenie oświadczenia woli prowadzącego

⁷ Zob. tamże, s. 802–803.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zob. też art. 98, 101 § 3 k.r.o.

¹¹ Tekst jednolity: Dz. U. z 2013 r. poz. 907 ze zm.; dalej: „PrZamPubl”

¹² K. Z a w a d a [w:] *System...*, dz. cyt., s. 776–777.

do zawarcia umowy. W takim wypadku źródłem stosunku prawnego jest umowa a uregulowanie art. 919–921 k.c. można stosować do takich stosunków jedynie w drodze analogii¹³.

Ponadto w literaturze akcentuje się odmienności tzw. „konkursów zamkniętych”. Zwykle ich cechą jest ograniczony zakres adresatów, co może budzić wątpliwości dotyczące kwalifikowania ich jako przyrzeczenie publiczne na podstawie uregulowania kodeksowego, a dodatkowo przyrzekający w takim stosunku zwykle zastrzega zawarcie umowy z wyłonionym w ten sposób kontrahentem. Dopuszcza się do takich umów – także w drodze analogii – stosowanie uregulowania zawartego w art. 919–921 k.c.¹⁴

3. „Publiczny” charakter przyrzeczenia

Poza problemem kwalifikacji prawnej źródła stosunku z przyrzeczenia publicznego podstawowym zagadnieniem prawnym, które pojawia się na tle przepisów kodeksowych dotyczących tej instytucji, jest problem jego skuteczności. Zgodnie z uregulowaniem kodeksowym jest to przede wszystkim uwarunkowane „publicznym” charakterem konkretnego oświadczenia przyrzekającego. Zwykle przyjmuje się, że chodzi w tym zakresie o stworzenie możliwości powszechnego dostępu do oświadczenia przyrzekającego, ale że nie musi to oznaczać bezwzględnej „nieoznaczoności” adresata.

Należy zgodzić się z oceną, że w ujęciu kodeksowym tej przesłanki chodzi przede wszystkim o cechy tzw. „kanałów komunikowania się”, czyli „materialne substraty znaków, za pomocą których komunikat (będący oczywiście zbiorem odpowiednio uporządkowanych znaków) udostępniany jest jego odbiorcom”¹⁵. A cecha „publiczności” – zgodnie z tym pojęciem – oznacza „otwartość (dostępność) kanału komunikacji dla innych podmiotów”¹⁶. Tak więc wyłączyć należy przypadki takich środków komunikacji, jakie adresowane są do indywidualnie oznaczonego adresata (zasadniczo chodzi o listy); kwestia ta ani w ujęciu teoretycznym, ani praktycznym nie powinna budzić większych wątpliwości¹⁷.

W efekcie dopuszcza się z jednej strony wprowadzenie pewnych ograniczonych wyłączeń, mających swoje źródła w naturze przyrzeczenia. Obejmuje to np. wyłączenie osób, które uczestniczą w realizacji zobowiązania przyrzekającego: jego pracowników, członków tzw. „jury konkursowego”, także członków rodziny takich osób. A w przypadku udzielania zamówień publicznych – np. osób figurujących w Krajowym Rejestrze Długów¹⁸. Dopuszcza się zawężenie adresata przyrzeczenia poprzez wskazanie cech indywidualizujących, np. adresując przyrzeczenie do architektów (konkursy architektoniczne), kobiet (konkursy piękności), klientów określonych placówek handlowych itp. We współczesnych realiach może dotyczyć to także – posiadaczy numerów telefonów komórkowych w określonej sieci lub osób mających dostęp do tzw. „skrzynek e-mail” w ramach określonego serwera, który je obsługuje, bądź uczestników tzw. „portalu społecznościowego” w Internecie itp.

¹³ K. Z a w a d a [w:] *System...*, dz. cyt., s. 804

¹⁴ Zob. tamże.

¹⁵ Tak K. M u l a r s k i, *Przyrzeczenie publiczne – wybrane problemy semiotyczne i dogmatyczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2008, z. 4, s. 49.

¹⁶ Tamże oraz przywołana tam literatura.

¹⁷ Na tle uregulowania PrZamPubl – zob. szerzej A. N i e w ę g ł o w s k i, *Konkurs...*, dz. cyt., s. 70 i nast.

¹⁸ Tak trafnie A. N i e w ę g ł o w s k i [w:] tamże, s. 70.

Jak można zauważać, podstawowym celem uzasadniającym skorzystanie z przyrzeczenia publicznego w praktyce obrotu jest stworzenie możliwości określenia (w sensie odnalezienia i skonkretyzowania) podmiotu zdolnego do zaspokojenia potrzeby przyrzekającego (poprzez dokonanie czynności lub spełnienie innego świadczenia) w sytuacji, kiedy sam przyrzekający nie jest w stanie dokonać takiego wyboru¹⁹. Konstrukcja przyrzeczenia publicznego stwarza więc, w ujęciu funkcjonalnym, sytuację, w której możliwe jest dookreślenie z szerokiego kręgu potencjalnych kontrahentów takiego skonkretyzowanego podmiotu przyrzekającego, albo też prowadzi do sytuacji, w której przyrzekający otrzymuje informację, że jego interes w określonej w treści orzeczenia postaci nie zostanie w tym kręgu zaspokojony wobec braku zainteresowania jego propozycją.

Nie budzą zwykle w literaturze większych wątpliwości, co do spełnienia przesłanki „publiczności” przyrzeczenia, przypadki zamieszczenia oświadczenia przyrzekającego w tzw. „tradycyjnych środkach przekazu”, przez co zwykle przyjmuje się: gazety świetlne, plakaty, afisze, anonsy, obwieszczenia umieszczane w miejscach przeznaczonych do zamieszczania ogłoszeń, ulotki. Dotyczy to także prasy w szerokim, wynikającym z treści art. 7 ust. 2 pkt 1 ustawy z 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe²⁰, znaczeniu, a więc obejmuje publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz do roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą, a w szczególności: dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy teleksowe, biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe. W ujęciu ustawowym prasą są także wszelkie istniejące i powstające w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazu, w tym także rozgłośnie oraz tele- i radiowęzły zakładowe, upowszechniające publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania. Odniesie to należy także do przypadku złożenia przyrzeczenia ustnie na różnego rodzaju „otwartych” zebraniach, wiecach itp.²¹ Wydaje się także, że w przywołanych powyżej kryteriach wątpliwości nie powinno być w odniesieniu do coraz częściej pojawiających się form komunikacji elektronicznej typu „SMS”, „e-mail” itp. W wyroku z 29 września 2005 r.²² Sąd Najwyższy trafnie określił sieć Internet jako sposób dotarcia do „nieokreślonej liczby nieoznaczonych osób”, kwalifikując takie działanie jako sposób złożenia przyrzeczenia publicznego.

Na tym tle w literaturze sformułowano trafną ocenę, że nie może to jednak prowadzić do ograniczenia przesłanki „publiczności” przyrzeczenia tylko do tzw. „środków masowego przekazu”. Uzasadnia to szczegółowa analiza znaczenia tego określenia, z której wynika, że wyrażenie „publiczny” językowo oznacza przede wszystkim „otwartość”, a nie „masowość” użytego w konkretnym przypadku tzw. „kanału komunikacji”²³. Istotniejsze jest, że stanowisko to trafnie akcentuje także konieczność odnoszenia tego wymogu nie do adresatów, ale do odbiorców komunikatu będącego przyrzeczeniem publicznym. Stąd za skuteczne prawnie należy uznać przyrzeczenie skierowane także do grupy adresatów, w stosunku do których jest możliwe określenie ich liczby (choćby określonej grupy zawodowej – np. notariuszy). Nie stanowi też przeszkody to, że przyrzekający zna podmioty, do których adresuje swoje oświadczenie²⁴.

¹⁹ Zob. też szerzej K. Mularski, *Przyrzeczenie publiczne...*, dz. cyt., s. 53.

²⁰ Dz. U. Nr 5, poz. 24 ze zm.

²¹ Zob. J. Gudowski [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga III. Zobowiązania*, t. 2, Warszawa z 2002, s. 746.

²² I CK 104/05, Biuletyn SN z 2006 r., Nr 3, poz. 10 z glosą R. Szostaka, ST 2006, Nr 12, s. 71.

²³ Tak K. Mularski, *Przyrzeczenie publiczne...*, dz. cyt., s. 50.

²⁴ Tamże, s. 51–52.

Oceny tu sformułowane nie ulegają zmianie także wtedy, gdy w praktyce obrotu wystąpią bardziej złożone sytuacje, np. częściowo treść przyrzeczenia wynika z audycji radiowej i telewizyjnej, a częściowo zawarta jest w przekazie zawartym w odpowiedzi na SMS wysłanej przez zainteresowanego udziałem w konkursie. Choć mamy tu do czynienia z ogłoszeniem mającym konkretnego adresata określonego poprzez numer telefonu komórkowego lub adres poczty elektronicznej, to decydujące znaczenie należy przypisać treści pierwotnego komunikatu przyrzekającego, z którego powinno wynikać, czy poza takim skonkretyzowanym adresatem także inne podmioty mogą doprowadzić do objętego tą czynnością skutku.

Należy jednak zastrzec, że każda sytuacja wymaga dokładnej analizy, uwzględniającej wszystkie przesłanki ustawowe przyrzeczenia publicznego. Dla ilustracji tej oceny można wskazać, że w wyroku z 1 lutego 1996 r., Sąd Apelacyjny w Białymstoku uznał, że tzw. agresywna oferta nie może być uznana za przyrzeczenie publiczne (art. 919 k.c.), skoro jest skierowana do indywidualnie oznaczonych adresatów poprzez podanie ich imion, nazwisk i adresów, a nadto nie zawiera przyrzeczenia nagrody za wykonanie oznaczonej czynności, a tylko zapewnienie udziału w losowaniu nagród w razie przyjęcia oferty²⁵.

Ewentualne problemy, jakie pojawić się mogą na tym tle, mogą wiązać się też z oceną, czy konkretne przyrzeczenie spełnia ustawowe wymogi oświadczenia woli w rozumieniu art. 60 k.c. oraz jego wykładnią (art. 65 k.c.). W praktyce prowadzić to będzie do zbadań okoliczności, w jakich zostało złożone, te bowiem będą decydowały, czy są to oświadczenia, które zmierzają do wywołania skonkretyzowanych i pewnych skutków prawnych. Tak niewątpliwie będzie, jeśli z okoliczności będzie wynikało, że skutki takie miały dotyczyć „stosunków” towarzyskich, rodzinnych lub grzecznościowych. Na tym tle w literaturze poświęconej przyrzeczeniu publicznemu przywołuje się często uchwałę Sądu Najwyższego z 20 września 1996 r., w której sąd ten odmówił cech przyrzeczenia publicznego obietnicy polityka w sprawie dokonania na rzecz obywateli przysporzenia majątkowego, złożonej w trakcie kampanii politycznej²⁶.

4. Nagroda oraz przedmiot świadczenia wykonawcy

Kolejnym elementem konstruującym konkretny stosunek jest przyrzeczenie nagrody. W odniesieniu do tego elementu dla praktyki obrotu istotny jest zwłaszcza problem charakteru tak określonego świadczenia przyrzekającego. W potocznym rozumieniu określenie to zwykle utożsamia się z korzyścią majątkową. Ale uregulowanie prawne omawianej tu instytucji nie przesądza w ten sposób tej kwestii. W efekcie należy przyjąć, że nie ma przeszkód, aby nagroda nie miała charakteru majątkowego. Jednak w razie braku sprecyzowania tej kwestii (np. poprzez określenie podstaw do ustalenia nagrody) należy przyjąć, że zobowiązanie przyrzekającego polega na zapłacie kwoty pieniężnej.

Można też dodać, że przywołane powyżej uregulowanie art. 65 k.c. znajdzie zastosowanie także w sytuacji, kiedy pojawi się problem sprecyzowania wielkości (np. wysokości nagrody pieniężnej), jeśli wobec użytych przez przyrzekającego określeń pojawi się taki problem, np.

²⁵ I ACr 13/96, OSA1996 r., Nr 7, poz. 40.

²⁶ III CZP 72/96, OSN 1997, Nr 1, poz. 4; glossa kryt. M. Cieślińskiego, OSP 1997 r., Nr 6, poz. 113, F. Zedlera, „Prawo Spółek” 1998, nr 1, s. 75; zob. też Z. Radwański [w:] *System prawa prywatnego*, tom 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, Warszawa 2002, s. 25 i 26.

jeśli przyrzekający użyje w tym zakresie zwrotu o nieprecyzyjnym znaczeniu typu: „oka-zała”, „wysoka” itp. W praktyce jest to więc kolejna kwestia wymagająca doprecyzowania, jeśli konkretny stosunek ma mieć charakter transparentny i prawnie weryfikowalny.

W efekcie trudno nie zgodzić się z oceną, że przedmiotem nagrody mogą być zachowania, które nie posiadają cech świadczenia w ścisłym prawnym znaczeniu tego określenia. Oznacza to istotne rozszerzenie potencjalnych funkcji, jakie omawiana instytucja może pełnić w obrocie – zwłaszcza w odniesieniu do funkcji typowych, realizowanych w ramach stosunków z umów zobowiązaniowych²⁷. W istocie dopuszczalne jest takie ukształtowanie tego elementu stosunku, że sprowadza się do swoistej zachęty adresatów przyrzeczenia do określonego w przyrzeczeniu postępowania. Prowadzi to do szerszego wniosku, że w uregulowaniu przyrzeczenia publicznego „system prawny otwiera się na te czynności faktyczne lub konwencjonalne, które z różnych przyczyn pozostają poza sferą umów zobowiązaniowych [...] instytucja zdaje się (w zakresie, w jakim przedmiot przyrzeczenia i nagroda nie ma charakteru świadczenia) pełnić funkcję wychowawczą”²⁸. Przy czym może to oznaczać, że w niektórych wypadkach świadczenia takie będą nieegzekwowalne²⁹. I jest to kolejny element istotny dla praktyki obrotu.

Mając na względzie treść art. 919 k.c., należy przyjąć, że świadczenie na rzecz przyrzekającego polega na wykonaniu określonej czynności, ewentualnie może nim być jej rezultat. Przepis ten nie ogranicza w sposób zawężający świadczenia wykonawcy do określonego rodzaju lub rodzajów aktywności. Należy więc uznać, że obejmuje to każdą aktywność ludzi, przy czym wyłączyć należy czynności zabronione przez prawo lub sprzeczne z zasadami współżycia społecznego oraz zdarzenia niezależne od zachowania człowieka³⁰.

Z punktu widzenia wykonawcy w stosunku z przyrzeczenia publicznego istotne jest nabycie roszczenia o spełnienie świadczenia w postaci nagrody. Chwilą powstania tego uprawnienia jest czas wykonania czynności objętej przyrzeczeniem zgodnie z jego treścią. Świadczenie przyrzekającego może mieć różną postać – z przepisów nie wynikają w tym zakresie istotne ograniczenia. Tak więc zwykle zadecyduje jej charakter. Może to być roszczenie o zapłatę kwoty pieniężnej, roszczenie o przeniesienie własności, ale także roszczenie o dokonanie innych czynności prawnych lub faktycznych.

Podobnie ustawodawca nie nakłada ograniczeń na możliwość określenia podmiotu, który spełni świadczenie. Tak więc może być to sam przyrzekający lub osoba trzecia (np. „fundator” nagrody). Jak należy ocenić, w tych ostatnich sytuacjach znajdzie zastosowanie uregulowanie dotyczące *pactum in favorem tertii* (art. 393 k.c.).

5. Odwołanie i zmiana przyrzeczenia publicznego

Stosunek z przyrzeczenia publicznego został ukształtowany jako względnie trwałe. Zasadniczo przyrzeczenie publiczne jest odwołalne poprzez jednostronne oświadczenie przyrzekającego, ale jedynie w stosunku do osoby, która objętej nim czynności jeszcze nie wykonała. Możliwe jest także zastrzeżenie nieodwołalności oraz określenie w jego treści terminu

²⁷ Zob. K. Mularski, *Przyrzeczenie publiczne...*, dz. cyt., s. 61–62.

²⁸ Tamże, s. 62.

²⁹ Tamże, s. 59–60.

³⁰ Zob. K. Zawada [w:] *System...*, dz. cyt., s. 779–782.

na wykonanie. Za nieodwołalne należy uznać jedynie przyrzeczenie nagrody konkursowej. Skuteczność takiego przyrzeczenia wprost wymaga wyznaczenia terminu, w ciągu którego można ubiegać się o nagrodę (art. 921 k.c.). Przy czym dla swej skuteczności – powinno nastąpić w ten sam sposób, w jaki było uczynione przyrzeczenie. Przyjmuje się, że nie wystarczy zachowanie „równej skuteczności odwołania”, a wymóg ten dotyczy zachowania tej samej „drogi”, przy akceptacji jedynie drobnych odchyłeń od niej³¹.

Podobna ocena dotyczy zmiany przyrzeczenia – dopuszcza się jedynie zmiany „nieistotne”, a więc w szczególności „miejsca składania prac konkursowych, zmiany terminu zwrotu tych prac, zmiany ilości nagród pieniężnych bez zmniejszenia globalnej kwoty przyrzeczonych nagród”, brak akceptacji dla skuteczności zmian „istotnych”, które „zagrażałyby [...] osobom ubiegającym się o nagrodę pozbawieniem ich szans jej uzyskania”³². Prawo odwołania przyrzeczenia publicznego zasadniczo uznaje się za prawo majątkowe, a więc podlega dziedziczeniu³³.

6. Wykonanie przyrzeczenia publicznego przez kilka podmiotów

Przepis art. 920 k.c. zawiera normę interpretacyjną. Dotyczy sytuacji, kiedy kilka osób³⁴ niezależnie od siebie wykona czynność objętą przyrzeczeniem publicznym (§ 1 i 2) oraz kiedy czynność ta zostanie wykonana wspólnie (§ 3). W takich przypadkach zasadniczym problemem praktycznym jest realizacja prawa do nagrody przez te podmioty. Przy czym ze względu na dyspozytywny charakter art. 920 k.c. w pierwszym rzędzie znajdują zastosowanie zasady wynikające z treści przyrzeczenia. Uregulowanie zawarte w art. 920 k.c. jest uzasadnione tym, że przyrzekający nie ma zwykle realnego wpływu na działania podejmowane przez zainteresowanych jego przyrzeczeniem, a tym samym nie wie, który z tych podmiotów pierwszy wykonał przedmiotową czynność. Stąd też, jeśli przyrzeczona została tylko jedna nagroda, a zgłaszających jest kilku – decyduje pierwszeństwo zgłoszenia się po nią, a dopiero w dalszej kolejności – kto pierwszy wykonał objętą przyrzeczeniem czynność.

Na tym tle pojawia się w praktyce problem skutków spełnienia świadczenia nagrody przez przyrzekającego, jeśli następnie okaże się, że zgłaszający jako pierwszy nie wykonał czynności objętej treścią przyrzeczenia. Zdaniem Zbigniewa Radwańskiego wypłata na ręce takiej osoby nagrody zwalnia przyrzekającego z jego zobowiązania³⁵, jednak przy zastrzeżeniu działania przyrzekającego w dobrej wierze; trudno bowiem uzasadnić ten skutek, jeśli przyrzekający wiedział o braku spełnienia czynności objętej zobowiązaniem przez taką osobę³⁶.

Ponadto, jeśli z treści przyrzeczenia nie wynika zastrzeżenie tylko jednej nagrody, a warunek spełni większa ilość zgłaszających – każdej takiej osobie należy się nagroda w przyrzeczonej wysokości.

³¹ K. Zawała [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2008, s. 1089.

³² Zob. K. Zawała [w:] *System...*, dz. cyt., s. 815.

³³ Tak Z. Radwański [w:] *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 1088.

³⁴ W istocie chodzi tu o każdą sytuację, kiedy dowolna ilość osób – więcej niż jedna – spełni ten warunek.

³⁵ Tak Z. Radwański [w:] *System prawa cywilnego...*, dz. cyt., s. 1090–1091.

³⁶ Zob. K. Zawała [w:] *System...*, dz. cyt., s. 808.

Pewne kontrowersje dotyczą także interpretacji treści art. 920 § 3 k.c. Zostaną tu jedynie zasygnalizowane. Przepis ten dotyczy sytuacji współdziałania przy wykonaniu czynności objętej przyrzeczeniem publicznym. Zgodnie z tym uregulowaniem nagroda należy się wszystkim osobom, które współdziałały przy wykonaniu czynności (zgodnie z art. 921 k.c. dotyczy to odpowiednio nagrody konkursowej). Problemem jest wielkość udziału takich osób w nagrodzie. Jeśli uznać to uregulowanie za *lex specialis* w stosunku do przepisów ogólnych o wielości wierzycieli (art. 379, 381–383 k.c.), to kompetencje do podziału nagrody należy przyznać przyrzekającemu, a dodatkowo w przypadku sporu uznać za zasadne rozstrzygnięcie sądowe. Jeśli przyznać natomiast prymat regulacji ogólnej, to zgodnie z uregulowaniem kodeksowym ewentualny spór rozstrzygnie sąd, ale zasadniczo zadecyduje treść stosunku łączącego współwykonawców. W przypadku braku podstaw do takiego rozstrzygnięcia udział w nagrodzie należy uznać za równy (art. 378 i 379 w zw. z art. 383 k.c.).

Przyrzekający na wypadek sporu między współwykonawcami przyrzeczenia publicznego może złożyć przedmiot świadczenia do depozytu sądowego, co może prowadzić do całkowitego uwolnienia go od zobowiązania. A jeśli ze względu na przedmiot nagroda jest niepodzielna, może spełnić swoje świadczenie wszystkim zgłaszającym się w takich okolicznościach łącznie (art. 381 § 2 i art. 467 k.c.)³⁷.

7. Nagroda konkursowa (konkurs) jako forma przyrzeczenia publicznego

7.1. Zasady ogólne

Wyodrębnionym rodzajem przyrzeczenia publicznego jest nagroda konkursowa uregulowana zasadniczo w art. 921 k.c. jako – publiczne przyrzeczenie nagrody za najlepsze dzieło lub za najlepszą czynność. Z przepisu wynika wymóg oznaczenia terminu, w ciągu którego można ubiegać się o nagrodę, który to termin sankcjonowany jest bezskutecznością konkursu (§ 1). Ponadto uregulowanie to określa podmiot, który rozstrzyga o dopuszczeniu do konkursu oraz o przyznaniu nagrody konkursowej – jest nim zasadniczo przyrzekający, który jednak może zastrzec odmiennie i powierzyć stosowne decyzje innym osobom (§ 2). Wynikają też z niego warunki nabycia przez przyrzekającego własności nagrodzonego dzieła (zasady te stosuje się odpowiednio do nabycia praw do przedmiotów własności intelektualnej), uzależniając ten skutek od zastrzeżenia go w przyrzeczeniu, określając zarazem chwilę nabycia własności – w powiązaniu z chwilą wypłacenia nagrody (§ 3).

Walory konkursu dla przyrzekającego wydają się być w praktyce obrotu oczywiste. Ta forma przyrzeczenia publicznego stwarza bowiem możliwość wyboru, a więc potencjalnie otwiera drogę nie tylko do „znalezienia” wykonawcy oczekiwanego świadczenia, ale także swoistej konkurencji między wykonawcami, którzy są w stanie wykonać konkretną czynność. Treść uregulowania kodeksowego oznacza, że ustawodawca nie ogranicza w żaden sposób dziedziny, jakiej może dotyczyć taki konkurs.

Zasadnicze różnice pomiędzy konkursem a pozostałymi przedmiotami przyrzeczenia publicznego jawią się, jak można ocenić na tle treści art. 921 k.c., stosunkowo jasno. W pierwszym rzędzie różnice te dotyczą samego przedmiotu przyrzeczenia. Przepis art. 921 k.c. określa to jako „najlepsze dzieło” lub „najlepszą czynność”, natomiast zgodnie z art. 919 k.c.

³⁷ Tamże, s. 810–811.

jest nim „oznaczona czynność”. Tak więc obok czynności pojmowanej funkcjonalnie, jako pewne działanie odpowiadające treści przyrzeczenia, może być to także rezultat takich działań w postaci dzieła, czyli określonego przedmiotu materialnego, a także niematerialnego. W praktyce zwykle rodzi to problem nabycia praw do takiego rezultatu³⁸. Przy czym nie wyłącza to objęcia konstrukcją konkursu samej czynności bez względu na rezultat – co zwykle dotyczy udziału w konkursach wokalnych, instrumentalnych, także zawodach sportowych itp. W drugim rzędzie odmiennie uregulowany zostały podstawy nabycia prawa do nagrody. Z jednej strony jest nim nadal wykonanie określonej czynności, ale dodatkowo pojawia się element weryfikacji w postaci uznania, że skonkretyzowane starania mają charakter „najlepszych” na tle innych spełniających to pierwsze świadczenie. Z omawianym uregulowaniem łączy się także konieczność oznaczenia terminu, w ciągu którego istnieje możliwość ubiegania się o nagrodę konkursową. Rozwiązanie to postrzegane jest jako chroniące interesy zgłaszających się. Ma zapewnić, że przyzyskający nie będzie mógł uchylić się od spełnienia świadczenia wypłacenia nagrody, a dodatkowo przyrzeczenie nagrody staje się w tych okolicznościach nieodwołalne, tym bardziej że wyłączona jest możliwość samodzielnego przesunięcia tego terminu po upływie czasu prac ubiegających się o nagrodę.

Z punktu widzenia przyzyskającego najistotniejszą odmiennością konkursu jest możliwość wyboru i oceny prac oraz czynności podjętych przez uczestników konkursu. Uczestnicy konkursu muszą liczyć się z konsekwencjami subiektywnych ocen dokonywanych w tym zakresie przez przyzyskającego. Praktyczna realizacja takiej oceny pozostawiona jest przyzyskającemu, stąd też to od niego zależy, czy ocena będzie miała bardziej lub mniej zobiektywizowany charakter. „Obiektywizacji” takich ocen służy oddanie rozstrzygnięcia do kompetencji „jury”, „sądu konkursowego”, który składa się ze znawców przedmiotu konkursu. Ale uregulowanie prawne nie narzuca przyzyskającemu w tym zakresie żadnych weryfikowalnych prawnie obowiązków. Tak więc decyduje on sam także o składzie takiego ciała i sposobie jego wyboru. Przy czym formalne powołanie takiego organu należy traktować jako trwałe przejście uprawnień przyzyskającego do dokonania oceny wywołującej konkretne skutki prawne.

W praktyce dostrzega się, że powołane w ten sposób sądy konkursowe zwykle działają dwuetapowo. W pierwszym rzędzie dokonują oceny wstępnej, którą można określić jako formalną, a więc z punktu widzenia, czy spełniają wymogi wynikające z przyrzeczenia publicznego umożliwiające dopuszczenie do oceny merytorycznej. Ze względu na weryfikowalny punkt odniesienia takiej oceny w postaci treści przyrzeczenia należy dopuścić zmianę lub odwołalność dokonanych rozstrzygnięć. A dopiero następnie dochodzi do wyłonienia „najlepszej” pracy, co można określić jako rozstrzygnięcie „merytoryczne”. Należy uznać, że takie rozstrzygnięcie jest wiążące i dla przyzyskającego, i dla uczestników konkursu i nie podlega zaskarżeniu. Odmienna ocena prowadziłaby do usunięcia podstawowej cechy skonstruowanego przez ustawodawcę w opisany powyżej sposób stosunku. Ewentualna kontrola prawidłowości przebiegu konkursu musi zostać z tych powodów ograniczona jedynie do kwestii formalnych oraz tych, które pozwalają na obiektywizację. Przykładowo w przypadku zawodów sportowych dotyczy to ewentualnej kontroli prawidłowości faktycznej ustalenia nadającego się do parametrycznej oceny uzyskanego wyniku – długości skoku i innych parametrów.

³⁸ Znajdą wtedy często zastosowanie uregulowania szczególne – np. w przypadku utworów przepisy art. 41 i nast. ustawy z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz. U. z 2006 r., Nr 90, poz. 631 ze zm.).

W każdym z przypadków przyrzeczenia konkursowego to przyrzekający ponosi odpowiedzialność za rozstrzygnięcie konkursu. W razie braku podjęcia takiej czynności uczestnikom konkursu nie przysznaje się jednak odszkodowania w postaci nagrody konkursowej, a więc szkody ewentualnej³⁹. Stanowisko to zasługuje na aprobatę – wszak w ujęciu konstrukcji ustawowej w każdym przypadku to od przyrzekającego zależy wybór uprawnionego do nagrody konkursowej. Tak więc zasadniczym uprawnieniem uczestników konkursu jest możliwość żądania zwrotu wydatków i kosztów poniesionych w związku z ubieganiem się o nagrodę. Swoboda przyrzekającego nie obejmuje jednak możliwości zmniejszenia ogólnej sumy nagród pieniężnych objętych przyrzeczeniem. Jeśli pragnie zachować taką możliwość, musi dokonać wstępnie stosownego zastrzeżenia i dopiero wtedy możliwa jest zmiana pierwotnej liczby nagród lub weryfikacja ich wysokości.

Opisane tu skutki przyrzeczenia konkursowego dotyczą także sytuacji, w której przyrzekający na podstawie odrębnego stosunku powierza jego organizację innemu podmiotowi. W stosunku do uczestników konkursu zasadnicze prawa i obowiązki przysługują i ciąży na przyrzekającym. Tak więc do jego oświadczeń stosuje się ewentualnie uregulowania ogólne dotyczące wykładni oświadczenia woli (art. 65 § 1 k.c.).

7.2. Nabycie praw do nagrodzonego dzieła

Ustawodawca w regulacji kodeksowej⁴⁰ nie przewiduje – jako skutku wprost wynikającego z ustawy – nabycia przez przyrzekającego własności materialnego nośnika nagrodzonego dzieła, także praw do przedmiotów własności intelektualnej, które niejednokrotnie stanowią przedmiot konkursu, w wyniku nagrodzenia konkretnego uczestnika przyrzeczoną nagrodą⁴¹. W praktyce konieczne jest dla osiągnięcia tych skutków odpowiednie zastrzeżenie w treści przyrzeczenia. Można dodać, że skuteczność takiego zastrzeżenia w zakresie nabycia praw wyłącznych dotyczy tylko praw majątkowych, prawa osobiste – w tym do przedmiotów własności intelektualnej – są niezbywalne. Dopuszczalne jest jednak wyrażenie zgody na określone korzystanie z dóbr osobistych (np. z wizerunku osoby fizycznej) lub powierzenie przyrzekającemu wykonywanie praw osobistych.

Przepis art. 921 § 3 k.c. posługuje się aktualnie zdezaktualizowaną – wobec zmian w uregulowaniu prawa autorskiego i wynalazczego – terminologią, regulując obok nabycia własności nabycie „praw autorskich i wynalazczych”. Należy przyjąć jednak, że brak jest wyraźnych podstaw, aby nabycie konkursowe nie dotyczyło np. nagrodzonych przedmiotów praw pokrewnych (artystycznych, wykonań i innych uregulowanych w art. 85 i nast. ustawy z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych⁴²) lub nie będących utworami, tzw. baz danych *sui generis* w rozumieniu ustawy z 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych⁴³. Chwilą przejścia wskazanych tu praw jest chwila wypłaty nagrody. W ujęciu ustawowym przejście tych praw nie wymaga dodatkowych formalności i stanowi ekwiwalent wypłaconej nagrody.

³⁹ Tak K. Z a w a d a [w:] *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 644.

⁴⁰ Odmienne skutki ten objęty jest uregulowaniem konkursu, którego dotyczy art. 110 PrZamPubl.

⁴¹ Zob. w tej kwestii wyr. SN z 1.06.1978 r., IV PR 114/78, OSN z 1979 r., Nr 1, poz. 13; glos.: J. Barty, „Państwo i Prawo” 1980, nr 6, s. 168 i nast. oraz J. Fiołki, OSP 1979, Nr 11, poz. 192.

⁴² Tekst jednolity: Dz. U. z 2006, Nr 90, poz. 631 ze zm.

⁴³ Dz. U. Nr 128, poz. 1402 ze zm.

7.3. Konkursy zamknięte

Jak wyżej wskazano, wątpliwości dotyczą kwalifikacji prawnej jako przyrzeczenia publicznego przypadków tzw. „konkursów zamkniętych”. Wynikają one z interpretacji przesłanki ogłoszenia publicznego oświadczenia w tej sprawie i wynika to z tego, że zwykle w konkursach bierze udział określona liczba imiennie zaproszonych uczestników. W tym miejscu należy dodatkowo podkreślić, że za podlegające omawianej tu regulacji uznaje się konkursy zawierające przyrzeczenie publiczne skierowane do oznaczonej grupy zawodowej lub środowiskowej. I tak zgodnie z wyrokiem SN z 28 kwietnia 1969 r. przyrzeczenie nagrody nosi charakter publiczny w tym sensie, że nie jest adresowane do określonej, z góry znanej osoby, lecz do grupy osób, spośród których zostanie w przyszłości wyłoniony – w sposób określony w warunkach konkursu – autor dzieła najlepszego i że zobowiązanym do wypłacenia nagrody jest nie ten, kto zajmuje się organizowaniem konkursu, lecz ten, kto przyrzeka nagrodę⁴⁴.

Można też dodać, że w literaturze występuje kontrowersyjna ocena, iż konkursy takie należy kwalifikować jako wynik „jednostronnej nienazwanej czynności prawnej”, do której odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy o przyrzeczeniu publicznym⁴⁵. Wydaje się jednak, że ocena taka nie może się ostać, jeśli przyjmiemy w aktualnym stanie prawnym, że obowiązuje zasada *nummerus clausus* jednostronnych czynności prawnych – jako wniosek *a contrario* wynikający z zasady swobody konstruowania treści umów z art. 353¹ k.c.

7.4. Konkursy w zakresie zamówień publicznych – wzmianka

Istotne odrębności dotyczą konkursów, do których stosuje się uregulowanie dotyczące zamówień publicznych. Odmienności te zasadniczo wynikają z uregulowania szczególnego dotyczącego zamówień publicznych i nie zostaną szczegółowo tu omówione⁴⁶. Wskazać należy zwłaszcza na bardziej precyzyjne określenie przesłanki „publiczności” ogłoszenia wynikające z art. 115 PrZamPubl oraz odmienne określenie przedmiotu konkursu w art. 110 tej ustawy jako wykonanie i przeniesienie prawa do wybranej przez sąd konkursowy pracy konkursowej, w szczególności z zakresu planowania przestrzennego, projektowania urbanistycznego, architektoniczno-budowlanego oraz przetwarzania danych, co dotyczy zasadniczo także skutku w postaci przeniesienia na organizatora bez dodatkowej czynności (umowy) praw majątkowych do tak określonego rezultatu. Podstawowe konsekwencje tych odmienności wymagają w szerszym zakresie uwzględnienia dalszych uregulowań szczególnych – wynikających zwłaszcza z przepisów dotyczących przedmiotów własności intelektualnej⁴⁷.

⁴⁴ Zob. w tej kwestii wyr. SN z 28 kwietnia 1969 r., II CR 72/69, OSPiKA 1970 r., Nr 3, poz. 63

⁴⁵ Tak S. Grzybowski w głosie do wskazanego w poprzednim przypisie wyroku SN, OSPiKA 1970 r., Nr 3, poz. 63, Z. Radwański [w:] *System prawa cywilnego...*, dz. cyt., s. 1095.

⁴⁶ Zob. szerzej A. Niewęgłowski, *Konkurs...*, dz. cyt., s. 68 i nast.

⁴⁷ Zob. tamże, s. 71 i nast.

Bibliografia

- Błahuta F. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, Warszawa 1972.
- Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2003.
- Ćmikiewicz G., *Konstrukcja prawna konkursów o stworzenie dzieła w rozumieniu prawa autorskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1978, z. 17, *Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej*.
- Gudowski J. [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga III. Zobowiązania*, t. 2, Warszawa 2002.
- Jezioro J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2013.
- Mularski K., *Przyrzeczenie publiczne – wybrane problemy semiotyczne i dogmatyczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2008, z. 4.
- Niewęglowski A., *Konkurs w prawie zamówień publicznych a przyrzeczenie publiczne w ujęciu Kodeksu cywilnego*, cz. I, *Zamówienia publiczne*, „Doradca” 2009, nr 5.
- Ohanowicz A., *Przyrzeczenie publiczne*, Poznań 1920.
- Pazdan M., *Przyrzeczenie publiczne w prawie prywatnym międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 1.
- Piechocki W., *Konkurs jako źródło zobowiązań*, „Studia Prawnicze” 1971, nr 31.
- Piechocki W., *Odpowiedzialność odszkodowawcza osoby ogłaszającej konkurs*, „Nowe Prawo” 1971, nr 9.
- Piechocki W., *Prawne zasady realizacji konkursów*, Warszawa 1976.
- Radwański Z., Panowicz-Lipska J., *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa 2004.
- Radwański Z. [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 2, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Radwański Z. [w:] *System prawa prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, Warszawa 2002.
- Szpunar A., *Przyrzeczenie nagrody konkursowej*, „Nowe Prawo” 1971, nr 3.
- Ustalenie wysokości odszkodowania z tytułu nieprawidłowości w konkursach*, „Nowe Prawo” 1972, nr 5.
- Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2014.
- Zawada K., *Charakter prawny wzorców dotyczących konkursów na dzieła plastyczne, architektoniczne i urbanistyczne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1981, z. 25, *Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej*.
- Zawada K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2008.
- Zawada K., *Przyrzeczenie publiczne w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1987.
- Zawada K. [w:] *System prawa cywilnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2004.
- Zawada K., *Z problematyki nagród konkursowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1987, z. 44, *Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej*.

SUMMARY

Julian Jezioro

Public promise in Civil Code regulation – an attempt to present institution for the purposes of trading

The main goal of this analysis is to present regulation of public promise in Civil Code regarding trading practices. We draw this obligational relation from unilateral legal transaction. Public promise can be done by every subject of law qualified for trading. It was regulated in two main forms – promise of reward for specified action and promise of award for best work or best action (promise of competition award). The analysis concerns “public” requirement of promise, essence and character of parties performance. It contains review of performance of public parties by several subjects. The analysis also mention competition in public procurement and so-called closed competitions.

Key words: public promise, unilateral legal transaction, competition reward promise, action promise, competition, closed competition, public procurement.

Agnieszka Kos

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

e-mail: ag.kos@wp.pl

Geneza zasady suwerenności narodu

STRESZCZENIE

Artykuł został poświęcony genezie zasady suwerenności narodu. Analizując problem suwerenności, należy uwzględnić, że chodzi tu o termin, który występuje w wielu znaczeniach i kontekstach, rodząc spory interpretacyjne.

Suwerenność jest kategorią teoretycznoprawną, charakterystyczną dla różnych dziedzin prawa. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym następuje jej reinterpretacja, redefinicja oraz zmiana percepcji.

We współczesnych, demokratycznych konstytucjach zasada zwierzchniej władzy narodu, albo inaczej mówiąc – suwerenności narodu w państwie, jest nie tylko powszechnie obecna, jest także punktem wyjścia wszelkich konstrukcji demokratycznych systemów władzy.

Jednak jego interpretacja nastręcza wiele trudności i należy do szczególnie kłopotliwych. Jaki jest charakter tej formuły, jaka jest jej treść, a przede wszystkim jej prawne i polityczne konsekwencje? Stwierdzenie tego jest utrudnione z uwagi na wieloznaczność samego pojęcia władzy suwerennej – koncepcja suwerenności ma za sobą kilka wieków rozwoju, w ciągu których rozwijały się, nie zawsze harmonijnie, poszczególne jej elementy. Efektem jest sytuacja, w której hasło „suwerenność władzy” obejmuje różne problemy, zasadniczo wymagające odrębnego traktowania i odrębnej terminologii.

Słowa kluczowe: zasada suwerenności narodu, teorie zasady suwerenności narodu, geneza zasady suwerenności narodu.

Zainteresowanie suwerennością związane było zawsze z konkretnymi warunkami rozwoju państwa, stosunkami społecznymi wewnątrz państwa, stosunkami między państwami czy wreszcie wykonywaniem władzy zwierzchniej przez naród¹. Zasada suwerenności narodu rozwijała się i zmieniała w czasie². Trudno byłoby powiedzieć, że zawsze znaczyła to samo³,

¹ Zob. H. L u d s i n, *Returning Sovereignty to the People*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law” 2013, nr 1, s. 99.

² Zob. M. T u c h o w s k a, *Suwerenność – pojęcie oraz ewolucja idei w oparciu o akty ustrojowe państw europejskich* [w:] *Konstytucyjno-prawne i polityczne aspekty członkostwa w Unii Europejskiej*, red. A. K u s t r a, UMK, Toruń 2009, s. 91.

³ Zob. *Relocating Sovereignty*, red. N. W a l k e r, Ashgate, Aldershot 2006.

niemniej jednak niezaprzeczalnym faktem jest, iż za sprawą konstytucji stała się wyznacznikiem kluczowej idei oddziałującej na ustrój polityczny państwa.

Analizując problem suwerenności, należy uwzględnić, że chodzi tu o termin, który występuje w wielu znaczeniach i kontekstach⁴, rodząc spory interpretacyjne⁵. Suwerenność jest kategorią teoretycznoprawną⁶, charakterystyczną dla różnych dziedzin prawa⁷. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym następuje jej reinterpretacja⁸, redefinicja⁹ oraz zmiana percepcji¹⁰.

We współczesnych, demokratycznych konstytucjach zasada zwierzchniej władzy narodu¹¹, albo inaczej mówiąc – suwerenności narodu w państwie¹², jest nie tylko powszechnie obecna, jest także punktem wyjścia wszelkich konstrukcji demokratycznych systemów władzy. Jednak jego interpretacja nastręcza wiele trudności i należy do szczególnie kłopotliwych. Jaki jest charakter tej formuły, jaka jest jej treść, a przede wszystkim jej prawne i polityczne konsekwencje? Stwierdzenie tego jest utrudnione z uwagi na wieloznaczność samego pojęcia „władzy suwerennej” – koncepcja suwerenności ma za sobą kilka wieków rozwoju, w ciągu których rozwijały się, nie zawsze harmonijnie, poszczególne jej elementy. Efektem jest sytuacja, w której hasło „suwerenność władzy” obejmuje różne problemy, zasadniczo wymagające odrębnego traktowania i odrębnej terminologii¹³.

Zazwyczaj przyjmuje się, że początek pojęcia suwerenności przypada na epokę średniowiecza¹⁴. Inaczej mówiąc, zainteresowanie kwestią suwerenności rozpoczyna się od czasu, gdy monarchowie państw dążą do uniezależnienia się zarówno od sił zewnętrznych, pragnących odgrywać rolę władzy uniwersalnej (cesarstwo, papieństwo), jak i od feudałów konkurujących z nimi na płaszczyźnie wewnętrznej¹⁵. Problematykę tę należy zatem

⁴ Zob. R. H. Jackson, *Suwerenność. Ewolucja idei*, Siel, Warszawa 2011, s. 26; red. I. Gawłowski, I. Wierchowicka, *Koncepcja suwerenności. Zbiór studiów*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.

⁵ Zob. S. Sowiński, *Suwerenność, ale jaka? Spór o suwerenność Rzeczypospolitej w polskiej eurodebacie*, „Studia Europejskie” 2004, nr 1, s. 25; *Spór o suwerenność*, red. W. Wołpiuk, Warszawa 2001.

⁶ Zob. M. Kordela, *Zasada suwerenności jako kategoria teoretycznoprawna*, „Civitas” 2003, nr 7, s. 34.

⁷ Zob. A. Pieniążek, *Suwerenność – problemy teorii i praktyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 46.

⁸ Zob. Polak E., *Problem reinterpretacji pojęcia suwerenności państwowej*, „Cywilizacje w Czasie i Przestrzeni” 2000, nr 6, s. 37; A. Raczynska, *Reinterpretacja pojęcia suwerenności wobec członkostwa w Unii Europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2001, nr 1, s. 87.

⁹ Zob. *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, red. W. Shan, P. Simons, D. Singh, Hart, Oxford 2008.

¹⁰ Zob. *Changing Perceptions of Sovereignty and Human Rights: Essays in Honour of Cees Flinterman*, red. I. Borerefijn, J. Goldschmidt, Intersentia, Antwerp 2008.

¹¹ Przez naród rozumiem w tym kontekście zbiorowość społeczną (jako podmiot prawny abstrakcyjny) i świadomie nie robię różnicy między terminem „naród” i „lud”, a także rozmaitymi znaczeniami pojęcia „lud”.

¹² Zob. M. Grzybowski, *Zasada suwerenności narodu [w:] Prawo konstytucyjne*, wyd. drugie, red. M. Grzybowski, Temida 2, Białystok 2009, s. 74.

¹³ Zob. M. Sobolewski, *O pojęciu suwerenności ludu [w:] Marek Sobolewski, Pisma niezbrane rozproszone*, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2003, s. 33 i nast.

¹⁴ Zob. M. Gulczyński, J. Wawrzyniak, *Suwerenne prawa narodu do sprawowania władzy zwierzchniej we współczesnych warunkach [w:] Spór o suwerenność...*, dz. cyt., s. 177.

¹⁵ Tamże.

rozpatrywać dwuwątkowo. Pierwszy z nich to konieczność uniezależnienia władzy państwowej od uniwersalistycznych systemów (później będzie to chęć utrzymania niezależności państwowej wobec sąsiadów, a jeszcze później – od organizacji między- i ponadnarodowych), czyli od innych, terytorialnie w stosunku do niego zewnętrznych, ośrodków władzy. Suwerenność władzy oznacza tu, że system władzy państwowej jest osobnym, zamkniętym systemem i nie stanowi części żadnego innego systemu władzy¹⁶. Do tego właśnie kompleksu relacji odnosi się pojęcie niezawisłość władzy, uważanej za istotną cechę konstytuującą władzy suwerennej. Formuła niezależności władzy rodzi, rzecz jasna, kolejne pytania. Przede wszystkim o jej charakter: czy mowa tutaj o niezależności prawnej czy faktycznej?¹⁷ Z punktu widzenia celów tej pracy próby rozstrzygnięcia tych dylematów można pominąć.

Wspomniany drugi wątek to uzasadnienie uzależnienia od władzy państwowej wszystkich ośrodków i systemów władzy w obrębie terytorium państwa. Należy to odczytywać jako dążenie do stworzenia podstaw nowoczesnego państwa przez przełamanie partykularyzmów: w tym celu konieczne było ukonstytuowanie władzy, która miała prawo rozkazywać wszystkim, sama nie podlegając niczym rozkazom. Cel ten osiągnąć stopniowo – początkowo dopuszczano jeszcze rozliczne ograniczenia władzy suwerennej, zważając zakres, w którym występowała ona jako władza najwyższa, dopiero absolutyzm łamie te ograniczenia i wtedy pojęcie władzy suwerennej jest określeniem abstrakcyjnej pełni władzy¹⁸.

Jeśli traktować pojęcie suwerenności jako pojęcie prawnicze, określa ono charakter kompetencji przysługujących władzy państwowej, władza najwyższa oznacza zaś prawo stanowienia powszechnie obowiązujących norm prawa oraz brak prawnego ograniczenia władzy państwowej przez inne systemy władzy społecznej¹⁹. W obu wątkach idei suwerenności idzie o ustanowienie supremacji władzy państwowej. Suwerenność oznacza więc cechę władzy państwowej jako określonego typu władzy, a podmiotem władzy suwerennej jest państwo jako instytucja. Wyjaśnienie relacji władzy państwowej do innych systemów władzy, nie daje jednak odpowiedzi na pytanie mieszczące się wewnątrz struktury wewnętrznej systemu władzy państwowej, tj. kto sprawuje władzę suwerenną?

Aż do okresu absolutyzmu łączne traktowanie pojęć suwerenności władzy i podmiotu suwerenności nie powodowało komplikacji. Pozycja władcy była ideologicznie, prawnie, a po

¹⁶ Zob. D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley, New York 1965, s. 181 [za:] M. Sobolewski, *O pojęciu...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁷ Niewątpliwie szło zawsze o oba wspomniane aspekty. Idea suwerenności była przecież tylko narzędziem do uzyskania określonego politycznego celu, tzn. faktycznej niezawisłości w stosunku do wewnętrznych ośrodków władzy. Jednak, zwłaszcza w początkowym okresie rozwoju tej doktryny, chodziło przede wszystkim o kwestię prawa. Tytuł prawny był koniecznym punktem wyjścia do ustanowienia samodzielności władzy państwowej, natomiast stosunki faktyczne były kwestią dalszą, zależną od konkretnej sytuacji historycznej. Pojęcie władzy suwerennej (jako władzy niezależnej) było zatem pojęciem prawniczym, a kryterium niezależności było na tej płaszczyźnie relatywnie łatwe do ustalenia: nikt nie ma tytułu prawnego do wykonywania zwierzchnictwa nad władzą określonego państwa. Przeniesienie tego pojęcia na grunt stosunków faktycznych skutkuje natychmiastowymi trudnościami. W tej sferze nie istnieje i nie może istnieć całkowita niezależność, w sensie braku zdeterminowania aktów władzy państwowej przez czynniki zewnętrzne – regułą jest występowanie powiązań, wpływów i zależności. Wynikiem tego jest zasadnicza trudność zdefiniowania na tej płaszczyźnie samego pojęcia władzy suwerennej.

¹⁸ M. Sobolewski, *O pojęciu...*, dz. cyt., s. 34–35.

¹⁹ J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1958, s. 88–89.

części faktycznie taka, iż można było do niej bez przeszkód odnieść atrybuty suwerennej władzy. Monarcha tworzył prawo, sam stojąc ponad nim²⁰, sprawował najwyższe kierownictwo aparatem państwowym, sam rozkazywał wszystkim, nie podlegając niczym rozkazom. Nawet gdy delegował władzę, w każdej chwili delegację tę mógł cofnąć. Suwerenność monarchy była możliwa, ponieważ podmiot, który był jej dzierżycielem, mógł fizycznie realizować wynikające z suwerenności uprawnienia. Podmiot ten istniał realnie, posiadał własną wolę i zdolność jej przekazywania²¹.

Sytuacja zmienia się całkowicie z chwilą zastąpienia zasady monarchicznej zasadą suwerenności ludu (narodu). Naród nie może w strukturze władzy państwowej zająć takiego samego stanowiska, jakie miał konkretny władca.

Realnie taka konstrukcja zaistniała dopiero w okresie rewolucji francuskiej, jednak zaчатки tych koncepcji mają daleko wcześniejszy rodowód i nie od rzeczy będzie je teraz, choćby skrótowo, przypomnieć.

Teorie suwerenności ludu powstały jako reakcja na wszechwładzę monarchy. Utrzymało pojęcie suwerenności jako władzy najwyższej i nieograniczonej, zmieniono jednak podmiot – z monarchy na lud. Prekursorem tych zmian był Marsyliusz z Padwy (XIII–XIV w.)²², dla którego władza ludu miała strzec prawa tworzonego przez ogół obywateli i korzystnego dla ogółu wspólnoty²³. Do panującego natomiast należeć miało wykonywanie tego prawa²⁴. Marsyliusz uważał cały lud za prawodawcę²⁵. Twierdził, że ludzie chętniej słuchają praw, które sami ustanowili. Ustawodawstwo ludowe gwarantuje więc lepsze funkcjonowanie prawa, większą skuteczność. Podkreślał, że lud lepiej aniżeli jednostka zna swoje dobro i bardziej go pragnie. Wobec tego wola ogółu daje rękojmię stanowienia na ogół lepszych norm, a dodatkowo prawodawcza funkcja ludu ułatwia sprawowanie kontroli nad działalnością rządu. Jednocześnie Marsyliusz wskazywał, że zasada ludowładztwa nie może przeciwdziałać wymogom praktyki²⁶, dlatego dopuszczał działalność ekspertów przy spisywaniu ustaw, a nawet przekazanie prawa do ustawodawstwa przez lud (w pewnym zakresie lub na pewien czas) rządowi lub innemu „węższemu ciału”²⁷.

Francisco Suarez propagował „ludową genezę władzy”²⁸. Jak uznał, człowiek jest naturalnie wolny, nie można sprawować nad nim władzy bez jego woli. To lud ustanawia władzę

²⁰ Jeśli ewentualnie dopuszczano związanie go zasadami prawa natury czy sprawiedliwości, to sam był ich sędzią. Zob. K. Grzybowski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa 1967, s. 189.

²¹ Zob. M. Sobolewski, *O pojęciu...*, dz. cyt., s. 36.

²² Zob. A. Jamróz, *Demokracja współczesna – wprowadzenie*, Temida 2, Białystok 1993, s. 16.

²³ Zob. A. Wójtowicz, *Model władzy państwowej Marsyliusza z Padwy*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1977, s. 55 i nast.

²⁴ Zob. B. Banaszak, A. Preisner, *Prawo konstytucyjne – wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 3. Szerzej: J. Coleman, *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, The Blackwell Publishers, Oxford 2000, s. 144 i nast.

²⁵ Hwa-Yong Lee, *Political Representation in the Later Middle Ages: Marsilius in Context*, The Peter Lang Publishing, New York 2008, s. 1 i nast., s. 117 i nast.

²⁶ Zob. J. Quillet, *La philosophie politique de Marsile de Padoue*, Librairie Philosophique, Paris 1972, s. 75.

²⁷ A. Wójtowicz, *Model władzy...*, dz. cyt., s. 46–53.

²⁸ Zob. K. Haakonssen, *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge, New York 1996, s. 16 i nast.

państwa, a każda władza ma swe źródło w suwerennej woli ludu. Jednak lud niekoniecznie jest trwałym suwerenem, gdyż może zrzec się suwerenności²⁹.

Podobne rozważania ustrojowe snuł Grocjusz (1583–1645)³⁰. Jak zauważał, wybór ustroju powinien należeć do ludu³¹, jednak nie oznacza to, że do ludu i na zawsze należy suwerenność. Lud może zrzec się jej, gdyż zwierzchność polityczna – podobnie jak własność – może być przedmiotem obrotu³².

Wielki pisarz polityczny John Milton (1608–1674)³³ odrzucił tezę, że władza należy do parlamentu³⁴. Suwerenem jest lud. W swoich dociekaniach nawiązywał do umowy społecznej. Zawierając kontrakt z władzą, lud mógł przekazać władzę. Zaznaczył jednak, iż parlament powinien być rozumnym wykonawcą woli narodu, gdzie nie przeważa pojedyncza osoba, lecz rozum wielu ludzi³⁵.

Lewellerzy³⁶ z Johnem Lilburne³⁷ w *Umowie wolnego ludu Anglii z 1647 roku* głosili hasło równości praw politycznych. Uzasadnieniem tej tezy było przekonanie o istnieniu suwerenności ludu, która zakłada „sprawiedliwą wolność” i poszanowanie wrodzonych praw

²⁹ Zob. H. Olszewski, *Ideologia kontrreformacji* [w:] *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki*, red. H. Olszewski, M. Zmierzak, ARS BONI ET AEQUI, Poznań 2004, s. 119.

³⁰ Zob. K. Haakonssen, *Hugo Grotius and the History of Political Thought*, „Political Theory” 1985, Vol. 13, No. 2, s. 239 i nast.; tenże, *Natural Law...*, dz. cyt., s. 26 i nast.; C. S. Edwards, *Hugo Grotius, the Miracle of Holland: a Study in Political and Legal Thought*, Nelson-Hall, Chicago 1981; E. Dumbauld, *The Life and Legal writings of Hugo Grotius*, University of Oklahoma Press, Norman 1969.

³¹ Zob. P. P. Remec, *The position of the Individual in International Law according to Grotius and Vattel*, *The Hague: Martinus Nijhoff*, Den Haag 1960.

³² Zob. H. Olszewski, *Szkola prawa natury* [w:] *Historia doktryn politycznych...*, dz. cyt., s. 126.

³³ Z ogromnej literatury dostępnej nt. twórczości tego poety, polityka i pisarza religijnego zob. np.: C. Hill, *Milton and the English Revolution*, Faber & Faber, London 1977; tenże, *Professor William B. Hunter, Bishop Burgess, and John Milton*, „Studies in English Literature” 1994, Vol. 34, No. 1, s. 174 i nast.; A. N. Wilson, *The Life of John Milton*, Oxford University Press, Oxford 1984; B. K. Lewalski (W. R. Kenan), *The Life of John Milton: A Critical Biography*, Blackwell, Malden 2000 (która odnotowuje ponad pół tysiąca współczesnych publikacji odnoszących się do poglądów konfesyjno-politycznych tego twórcy).

³⁴ Była to modyfikacja wcześniejszego prostego i logicznego ujęcia podmiotu władzy państwowej, jaka pojawiła się w Anglii wraz z formułą „król w parlamencie”, co dawało się w praktyce uprościć do formuły „parlament jako podmiot suwerenności” (nb. koncepcja spopularyzowana w drugiej połowie XVIII w. przez Wiliama Blackstone’a), gdyż feudalny parlament angielski składał się z trzech członów: monarchy, Izby Gmin i Izby Lordów. W kolejnych etapach rozwoju państwa angielskiego różne były wpływy i znaczenie tych trzech elementów, lecz „król w parlamencie” pozostawał najwyższym organem władzy i ustawodawcą. Ta koncepcja suwerenności, mimo pewnych zmian w stosunku do poprzedniej, była w gruncie rzeczy podobna – cały czas podmiot władzy państwowej (ściślej: dwa podmioty) miał faktyczną możliwość korzystania z tej władzy.

³⁵ Zob. Olszewski H., *Programy polityczne w rewolucji angielskiej* [w:] *Historia doktryn politycznych...*, dz. cyt., s. 133.

³⁶ Szerzej, łącznie z przytaczaną tam literaturą, zob. P. Walter, *Czy samo-posiadamy siebie?*, „Racjonalista”, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2318>, dostęp: 1.05.2014 r.

³⁷ Zob. M. A. Gibb, *John Lilburne, the Leveller: A Christian Democrat*, Lindsay Drummond, London 1947; P. Richards, *John Lilburne (1615–1657): English Libertarian*, Libertarian Heritage No. 25, Libertarian Alliance, London 2008.

człowieka, których nikt nie może znosić ani zmieniać, nawet parlament. Ponadto lewellerzy opowiadali się za silnym i trwałym związaniem parlamentu z ludem³⁸.

Poglądy na temat zwierzchnictwa narodu prezentuje także Tomasz Hobbes³⁹, który swą koncepcję rozwinął chyba najpełniej w dziele *Lewiatan* (1651)⁴⁰. Zdaniem Hobbesa umowa społeczna⁴¹ stanowi wyjście podyktowane rozsądkiem zdecydowanie przeważającym kalkulację na rzecz życia w pokoju i jedności, zamiast niszczącej wszystkich anarchii⁴². Ludzie zawierają umowę na zasadzie „każdy z każdym” i powierzają pełnię władzy suwerenowi⁴³. Ludzie umówili się, co do przekazania prawa rządzenia nad sobą pewnej jednostce lub ciału zbiorowemu pod warunkiem, że wszyscy będą czynić tak samo⁴⁴. „Przez to bowiem upoważnienie, jakie suwerenowi daje poszczególny człowiek w państwie, rozporządza on tak wielką mocą i siłą mu przekazaną, że strachem jest przed tą mocą kształtować wolę wszystkich tych ludzi i zwracać ją w kierunku pokoju wewnętrznego oraz wzajemnej pomocy przeciw wrogom zewnętrznym”⁴⁵. „Konstrukcja ta jest nad wyraz egalitarna; umowa dotyczy wszystkich i wszystkich wiąże jednakowo. Przetwarza ona naturalną wolność w wolność cywilizacyjną”⁴⁶. „Człowiek oddaje wszystkie swoje przywileje i dobra, ale otrzymuje je z powrotem w postaci chronionej przez prawo. Państwo jest więc instytucją służebną, poza tym jednostka może zachować swą wolność w państwie, a nawet ją rozwijać. Treścią umowy społecznej jest bowiem podkreślenie zasady suwerenności narodu”⁴⁷.

Inny twórca, którego poglądy również łączone są powszechnie z koncepcją umowy społecznej (choć on sam nigdy tego terminu nie używał⁴⁸), to John Locke. Jeśli idzie o idee nas tutaj interesujące, to zdecydowanie stał na stanowisku, że monarchii absolutnej nie można nazwać społecznością polityczną, gdyż prawa stanowione przez władzę muszą jednakowo wiązać wszystkich⁴⁹. Relację zaś między wspólnotą polityczną a najwyższą z jej władz ujmując jako stosunek powiernictwa. Z tego względu władza stanowienia prawa podlega ważnym

³⁸ Zob. G. P. Gooch, *English Democratic Ideas in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1927, s. 150.

³⁹ Szerzej o koncepcji T. Hobbesa zob. C. Porębski, *Umowa społeczna. Renesans idei*, Znak, Kraków 1999, s. 28 i nast.; R. Tokarczyk, *Hobbes*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987; F. Tönnies, *Tomasz Hobbes. Życie jego i nauka*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1903; W. Wudel, *Filozofia strachu i nadziei. Teoria społeczna Tomasza Hobbesa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.

⁴⁰ Zob. C. Schmitt, *Lewiatan w teorii państwa Thomasa Hobbesa. Sens i niepowodzenie politycznego symbolu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, Szcz. rozdz. 3, s. 41 i nast.

⁴¹ Zob. A. Jamróz, *Demokracja*, Temida 2, Białystok 1999, s. 11.

⁴² Wyczerpująco na ten temat zob. C. Porębski, *Umowa społeczna...*, dz. cyt., s. 50 i nast.

⁴³ Zob. L. Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes. Its Basis and its Genesis*, Oxford University Press, Oxford 1936.

⁴⁴ Zob. E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, wyd. IV, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2006, s. 31.

⁴⁵ Zob. T. Hobbes, *Lewiatan*, PWN, Warszawa 1954, s. 151–152.

⁴⁶ Zob. G. Sartori, *Teoria demokracji*, PWN, Warszawa 1994, s. 382–384; zob. też M. Miłkowski, *Hobbesa konstrukcja pojęcia wolności*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2011, nr 1 (30), s. 209 i nast.

⁴⁷ E. Zieliński, *Nauka...*, dz. cyt., s. 33. Nieco inaczej, z naciskiem na nieograniczoność władzy państwowej (pochwala absolutyzmu), zob. A. Krawczyk, *Hobbes i Locke – dwoiste oblicze liberalizmu*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2011, s. 62 i nast.

⁴⁸ Akt, w rezultacie którego powstaje ciało czy społeczność polityczna, nosi u niego nazwę porozumienia lub porozumienia pierwotnego.

⁴⁹ Zob. J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, PWN, Warszawa 1992, s. 224 i nast.

ograniczeniom, np. zakazowi arbitralności, dekretodawstwa wyjątkowego czy delegowania uprawnień⁵⁰, a w przypadku wykroczenia prawodawcy poza zakres władzy powierzanej mu – ludowi przysługuje prawo do stawienia oporu tyranii⁵¹.

Ideę suwerenności ludu rozwinął francuski myśliciel Jean Jacques Rousseau. Jego rozważania na temat jednostki i społeczeństwa mają fundamentalne znaczenie w dziejach nowożytnej myśli politycznej⁵². Pragnąc odzyskać utracone wartości, Rousseau postulował powrót do umowy społecznej – wzorca idealnego zorganizowania społeczeństwa i aparatu państwa. Chodziło mu o znalezienie formy zrzeszenia, która by broniła i chroniła całą siłą wspólnie osobę i dobra każdego człowieka i przy której każdy, łącząc się ze wszystkimi, słuchałby jednak tylko siebie i pozostał równie wolny jak poprzednio⁵³. „Szukał zatem takiej formuły umowy, która byłaby zgodna z ludzkim poczuciem sprawiedliwości”⁵⁴. W *Umowie społecznej* (1762)⁵⁵ przyjął założenia równości ludzi i posiadania przez nich niepozbawialnych praw⁵⁶, których ograniczenie przez przekazanie części uprawnień na rzecz państwa nie pozbawia ich, jako zorganizowanego ludu, suwerennej władzy państwowej⁵⁷. Dlatego naród posiadał zwierzchnictwo pierwotne, niepodzielne, niezbywalne i w zasadzie nieprzenoszalne⁵⁸ – czy to w całości, czy w częściach, czy to na zewnątrz, czy do wewnątrz⁵⁹. Mógł przez przedstawicieli delegować tylko atrybuty zwierzchnictwa, ale jego istotę zachował przy sobie⁶⁰. Zwierzchnictwo ludu to wykonywanie woli powszechnej i jej faktyczna realizacja. Wola powszechna zależy od zachowania wolności, a wolność jest niezbywalna⁶¹. Rousseau zmuszony był jednak przyznać, że bezpośrednie sprawowanie władzy zwierzchniej przez naród jest możliwe tylko w małych państwach⁶².

⁵⁰ Zob. tamże, s. 256 i nast.; A. Krawczyk, *Hobbes i Locke...*, dz. cyt., s. 87 i nast.; szerzej zob. C. Porębski, *Umowa społeczna...*, dz. cyt., s. 76 i nast.

⁵¹ J. Locke, *Dwa traktaty...*, dz. cyt., s. 307 i nast.

⁵² Przedstawiany tutaj rys poglądów J.J. Rousseau jest bardzo uproszczony, dlatego pozostawiam poza nim pojawiające się na tle jego dzieł (także *Umowy społecznej*) dylematy, jak należy odczytywać poglądy tego twórcy: czy jako obrońcy wolności i moralnej suwerenności człowieka, czy raczej jako rzecznika zniewolenia jednostki i podporządkowania jej społeczeństwu. Oba te poglądy były w literaturze reprezentowane. Ernst Cassirer (tenże, *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, Columbia University Press, New York 1954) widział w nim propagatora liberalizmu, zaś Bertrand Russell (tenże, *A History of Western Philosophy*, George Allen & Unwin Ltd., New York 1945) i Alfred Cobban (tenże, *The Crisis of Civilization*, Jonathan Cape, London 1941) prekursora nowoczesnych, dwudziestowiecznych dyktatur.

⁵³ Zob. J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, PWN, Warszawa 1966, s. 21–28.

⁵⁴ E. Zieliński, *Nauka...*, s. 32.

⁵⁵ Zob. R. Derathe, *Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Presses Universitaires de France, Paris 1950.

⁵⁶ Zob. A. Jamróz, *Demokracja współczesna...*, dz. cyt., s. 17.

⁵⁷ A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 37.

⁵⁸ Zob. M. Granat, *Konstytucja RP na tle rozwoju i osiągnięć konstytucjonalizmu polskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 4, s. 21.

⁵⁹ Zob. M. Granat, *Pojmowanie zasady suwerenności narodu a członkostwo państwa w Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 6, s. 91.

⁶⁰ Zob. M. Granat, *Konstytucja RP...*, dz. cyt., s. 21.

⁶¹ Zob. H. Olszewski, *Radykalizm mieszczańskiej demokracji. Rousseau [w:] Historia doktryn politycznych...*, dz. cyt., s. 169–170.

⁶² Zob. M. Granat, *Konstytucyjne zasady ustroju [w:] Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, VERBA – Oficyna Wydawnicza, Lublin 2005, s. 118.

Teoria umowy społecznej traktuje „lud” jako źródło wszelkich uprawnień władczych państwa, jako źródło władzy. Państwo jest wynikiem zawartej umowy, to wytwór świadomej działalności ludzi, którzy do chwili powstania owej umowy, a w jej wyniku państwa, pozostali w stanie pierwotnym, „naturalnym”. Państwo nie jest więc wynikiem działania sił nadprzyrodzonych na ziemi (jak też władza w państwie), lecz odwrotnie – efektem racjonalnie uzasadnionego działania ludzi⁶³.

Zupełnie nowe relacje między państwem a jednostką wprowadza francuska *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela* (1789 r.), fundamentalny zbiór konstytucyjnych zasad spośród wszystkich dokumentów rewolucji francuskiej. Jej twórcy zakładali istnienie niezbywalnych i przyrodzonych praw jednostki. Te prawa miały charakter ponadpaństwowy, a ich funkcjonowanie było uzależnione od umowy społecznej, której wyrazem była konstytucja. W treści *Deklaracji* naczelną zasadą ustrojową miała być suwerenność narodu, zawierająca się w art. 3: „Źródło wszelkiego zwierzchnictwa spoczywa całkowicie w Narodzie”. Jej zabezpieczeniem miał pozostawać zapis, że: „Ustawa jest wyrazem woli powszechnej. Wszyscy obywatele mają prawo brać udział w jej tworzeniu bądź osobiście, bądź przez swych obywateli”. Jednocześnie osoby sprawujące władzę były odpowiedzialne przed narodem⁶⁴. Podobnie Ustawa rządowa z 3 września 1791 roku⁶⁵ przyjmowała konsekwentnie suwerenność narodu⁶⁶. Naród swą władzę miał sprawować przez delegację i stąd przekazywał władzę ustawodawczą Zgromadzeniu Narodowemu, władzę wykonawczą królowi, a władzę sądową sędziom wybieranym przez lud⁶⁷.

Nowe postrzeganie omawianej idei reprezentowała również teoria suwerenności narodu, która ukształtowała się we Włoszech w związku z walką o ich zjednoczenie w XIX wieku. Według tej teorii państwo powinno być tworzone za zasadzie narodowej. Naród jest źródłem władzy w państwie (jako podmiot) i państwo powinno wypełniać jego wolę. Jednocześnie uznano naród (nie państwo) za podmiot prawa międzynarodowego (Mancini, Mazzini)⁶⁸.

Warte wspomnienia wydają się również romantyczne i popularne w swoim czasie rozważania Ernesta Renana na temat narodu jako duszy, jako zasady duchowej, rozważania, których nicią przewodnią jest pamięć wspólnego dziedzictwa wspomnień, losów, wola wspólnoty i chęć jej trwania w przyszłości⁶⁹.

Z kolei poglądy nauki francuskiej z przełomu XIX i XX wieku (Adhémar Esmein, Carre de Malberg) przekształciły suwerenność ludu poprzez połączenie jej ze zwierzchnictwem państwa, traktując państwo i naród jako zjawiska nierozzerwalne. Państwo to personifikacja

⁶³ Zob. G. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 33.

⁶⁴ Zob. W. Witkowski, *Pierwsze konstytucje nowożytne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995, s. 22.

⁶⁵ Zob. H. Skrzeczyńska, *Geneza i tryb uchwalenia konstytucji PRL z 1952 roku* [w:] *Konstytucja. Ustrój Polityczny. System organów państwowych. Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu*, red. S. Bożyk, A. Jamróz, Temida 2, Białystok 2010, s. 463.

⁶⁶ Z kolei Karta Konstytucyjna Ludwika XVIII (1814), oparta na powiedeńskich koncepcjach legitymistycznych, odrzuciła teorię suwerenności narodu. Panujący sam stawał się suwerenem i dobrowolnie przekazywał część swych uprawnień narodowi, dopuszczając go do współrządzenia.

⁶⁷ Tamże, s. 23.

⁶⁸ Zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, C. H. Beck, Warszawa 2004, s. 209.

⁶⁹ Zob. E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation*, Calmann-Lévy, Paris 1882, s. 70.

prawa narodu, a naród to realny substrat państwa⁷⁰. Warto przytoczyć słowa A. Esmeina wskazujące na pojawienie się gwarancji obywatelskich, formalnej równości wobec prawa, choć długo jeszcze nierówności praw politycznych: „Prawa polityczne należą tylko do tych obywateli, którym konstytucja i prawo daje możność korzystania z nich, bynajmniej nie są one przyznane wszystkim członkom narodu bez różnicy wieku, płci, uzdolnienia [...] Przeciwnie, prawa osobiste przysługują w zasadzie wszystkim jednostkom stanowiącym naród, bez względu na wiek, płeć, stopień uzdolnienia, a nawet na poziom moralny. W tym względzie wszyscy na równi są obywatelami”⁷¹.

Z pola widzenia nie może zniknąć pogląd Wacława Komarnickiego, który stwierdził, iż państwo współczesne nie chce być wyrazem zwierzchności narodu, który rządzi, lecz chce się stać zespołem urządzeń publicznych, zarządzanych przez posiadających największą siłę, mających nie tyle prawo dowodzenia, co obowiązek zapewnienia trwałego i twórczego działania tych urządzeń⁷².

Ta bardzo skrócona charakterystyka koncepcji zakładających, że dzierżycielem suwerenności jest lud, pozwala na stwierdzenie, że idea ta pojawiła się dosyć wcześniej, a wraz z nadejściem Rewolucji Francuskiej uległa upowszechnieniu. Nie było jednak do tej pory mowy o konsekwencjach, jakie musiała wywołać próba przeniesienia na lud cech władzy suwerennej.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Polskie konstytucje*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.
- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, C.H. Beck, Warszawa 2004.
- Banaszak B., Preisner A., *Prawo konstytucyjne – wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Bodin J., *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1958.
- Cassirer E., *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, Columbia University Press, New York 1954.
- Changing Perceptions of Sovereignty and Human Rights: Essays in Honour of Cees Flinterman*, red. I. Borerrefijn, J. Goldschmidt, Intersentia, Antwerp 2008.
- Cobban A., *The Crisis of Civilization*, Jonathan Cape, London 1941.
- Coleman J., *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, The Blackwell Publishers, Oxford 2000.
- Derathe R., *Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Presses Universitaires de France, Paris 1950.
- Dumbauld E., *The Life and Legal writings of Hugo Grotius*, University of Oklahoma Press, Norman 1969.

⁷⁰ Zob. B. Banaszak, A. Preisner, *Prawo konstytucyjne...*, dz. cyt., s. 145.

⁷¹ A. Esmein, *Prawo konstytucyjne*, tłum. W. Konopczyński, K. Lutostański, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1921, wyd. 2, s. 431; zob. tenże, *Eléments de droit constitutionnel français et comparé*, wyd. 8, tom 1, Sirey, Paris 1927, s. 587.

⁷² Zob. W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Drukarnia Świt, Wilno 1937, s. 184.

- Easton D., *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley, New York 1965.
- Edwards C.S., *Hugo Grotius, the Miracle of Holland: a Study in Political and Legal Thought*, Nelson-Hall, Chicago 1981.
- Esmein A., *Eléments de droit constitutionnel français et comparé*, wyd. 8, tom 1, Sirey, Paris 1927.
- Esmein A., *Prawo konstytucyjne*, tłum. W. Konopczyński, K. Lutostański, wyd. 2, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1921.
- Gibb M.A., *John Lilburne, the Leveller: A Christian Democrat*, Lindsay Drummond, London 1947.
- Gooch G.P., *English Democratic Ideas in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1927.
- Granat M., *Konstytucja RP na tle rozwoju i osiągnięć konstytucjonalizmu polskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 4, s. 21.
- Granat M., *Konstytucyjne zasady ustroju* [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, VERBA, Lublin 2005.
- Granat M., *Pojmowanie zasady suwerenności narodu a członkostwo państwa w Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 6, s. 91.
- Grzybowski K., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa 1967.
- Grzybowski M., *Zasada suwerenności narodu* [w:] *Prawo konstytucyjne*, wyd. 2, red. M. Grzybowski, Temida 2, Białystok 2009.
- Gulczyński M., Wawrzyniak J., *Suwerenne prawa narodu do sprawowania władzy zwierzchniej we współczesnych warunkach* [w:] *Spór o suwerenność*, red. W. Wołpiuk, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001.
- Haakonssen K., *Hugo Grotius and the History of Political Thought*, „Political Theory” 1985, Vol. 13, No. 2.
- Haakonssen K., *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge, New York 1996.
- Hill C., *Milton and the English Revolution*, Faber & Faber, London 1977.
- Hill C., *Professor William B. Hunter, Bishop Burgess, and John Milton*, „Studies in English Literature” 1994, Vol. 34, No. 1.
- Historia doktryn politycznych i prawnych. Wybór źródeł*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Sopot 1997.
- Hobbes T., *Lewiatan*, PWN, Warszawa 1954.
- Jackson R.H., *Suwerenność. Ewolucja idei*, Sic!, Warszawa 2011.
- Jamróż A., *Demokracja*, Temida 2, Białystok 1999.
- Jamróż A., *Demokracja współczesna – wprowadzenie*, Temida 2, Białystok 1993.
- Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Drukarnia Świt, Wilno 1937.
- Koncepcja suwerenności. Zbiór studiów*, red. I. Gawłowicz, I. Wierchowicka, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.
- Kordela M., *Zasada suwerenności jako kategoria teoretycznoprawna*, „Civitas” 2003, nr 7.

- Krawczyk A., *Hobbes i Locke – dwoiste oblicze liberalizmu*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2011.
- Lewalski B.K. (Kenan W.R.), *The Life of John Milton: A Critical Biography*, Blackwell, Malden 2000.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, PWN, Warszawa 1992.
- Ludsin H., *Returning Sovereignty do the People*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law” 2013, nr 1.
- Miłkowski M., *Hobbesa konstrukcja pojęcia wolności*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2011, nr 1 (30).
- Olszewski H., *Ideologia kontrreformacji* [w:] *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki*, red. H. Olszewski, M. Zmierczak, ARS BONI ET AEQUI, Poznań 2004.
- Pieniążek A., *Suwerenność – problemy teorii i praktyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.
- Polak E., *Problem reinterpretacji pojęcia suwerenności państwowej*, „Cywilizacje w Czasie i Przestrzeni” 2000, nr 6, s. 37.
- Porębski C., *Umowa społeczna. Renesans idei*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.
- Quillet J., *La philosophie politique de Marsile de Padove*, Librairie Philosophique, Paris 1972.
- Raczyńska A., *Reinterpretacja pojęcia suwerenności wobec członkostwa w Unii Europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2001, nr 1, s. 87.
- Redefining Sovereignty in International Economic Law*, red. W. Shan, P. Simons, D. Singh, Hart, Oxford 2008.
- Relocating Sovereignty*, red. N. Walker, Ashgate, Aldershot 2006.
- Remec P.P., *The position of the Individual in International Law according to Grotius and Vattel*, *The Hague: Martinus Nijhoff*, Den Haag 1960.
- Renan E., *Qu’ est-ce qu’ une nation*, Calmann-Lévy, Paris 1882.
- Richards P., *John Lilburne (1615–1657): English Libertarian*, Libertarian Heritage No. 25, Libertarian Alliance, London 2008.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, PWN, Warszawa 1966.
- Russell B., *A History of Western Philosophy*, George Allen & Unwin Ltd., New York 1945.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, PWN, Warszawa 1994.
- Schmitt C., *Lewiatan w teorii państwa Thomasa Hobbesa. Sens i niepowodzenie politycznego symbolu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
- Seidler G., Groszyk H., Pieniążek A., *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Skrzeczyńska H., *Geneza i tryb uchwalenia konstytucji PRL z 1952 roku* [w:] *Konstytucja. Ustrój Polityczny. System organów państwowych. Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu*, red. S. Bożyk, A. Jamróz, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2010.

- Sobolewski M., *O pojęciu suwerenności ludu* [w:] Marek Sobolewski, *Pisma nieznanne rozproszone*, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2003.
- Sowiński S., *Suwerenność, ale jaka? Spór o suwerenność Rzeczypospolitej w polskiej eurodebacie*, „*Studia Europejskie*” 2004, nr 1, s. 25.
- Spór o suwerenność*, red. W. Wołpiuk, Warszawa 2001.
- Strauss L., *The Political Philosophy of Hobbes. Its Basis and its Genesis*, Oxford University Press, Oxford 1936.
- Tokarczyk R., *Hobbes*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987.
- Tönnies F., *Tomasz Hobbes. Życie jego i nauka*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1903.
- Tuchowska M., *Suwerenność – pojęcie oraz ewolucja idei w oparciu o akty ustrojowe państw europejskich* [w:] *Konstytucyjno-prawne i polityczne aspekty członkostwa w Unii Europejskiej*, red. A. Kustra, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2009.
- Walter P., *Czy samo-posiadamy siebie?*, „*Racjonalista*”, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2318>, dostęp: 1.05.2014 r.
- Wilson A.N., *The Life of John Milton*, Oxford University Press, Oxford 1984.
- Witkowski W., *Pierwsze konstytucje nowożytne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.
- Wójtowicz A., *Model władzy państwowej Marsyliusza z Padwy*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1977.
- Wudel W., *Filozofia strachu i nadziei. Teoria społeczna Tomasza Hobbesa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
- Zieliński E., *Nauka o państwie i polityce*, wyd. IV, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2006.

SUMMARY

Agnieszka Kos

The origins of the principle of sovereignty of the nation

This paper is devoted to the origins of the principle of sovereignty of the nation. While analysing this issue, we should bear in mind that it is a term with multiple meanings and contexts, giving rise to its multiple interpretations.

Sovereignty constitutes a theoretical category characteristic of various areas of law. In the course of the development of civilisation, it has been subjected to reinterpretations, redefinitions and changes in perception.

In modern, democratic constitutions, the principle of the superior power of the nation or, in other words, sovereignty of the people in a country, is not only widely present but also it constitutes a starting point for the construction of democratic systems of government.

However, its interpretation poses many difficulties and it is extremely problematic. What is the nature of this formula, what is its content, and, above all, what are its legal and political consequences? The answers to the above questions are problematic due

to the ambiguous nature of the concept of sovereign power. The concept of sovereignty has developed over centuries, during which it has evolved, not always harmoniously, into individual elements. This has led to a situation where the slogan 'sovereignty of authority' encompasses a variety of issues, generally requiring individual treatment and separate terminology.

Key words: sovereignty of the nation, theories of sovereignty of the nation, origins of the principle of sovereignty of the nation.

Елена Сапогова (Elena Sapogova)

Тульский государственный университет, Россия

(Tulski Państwowy Uniwersytet, Rosja)

e-mail: esapogova@yandex.ru

Смысловое кодирование экзистенциального опыта в автобиографических текстах¹

SUMMARY

Semantic encoding of existential experience in autobiographical texts

Based on the author's existential narrative approach, this paper presents some semantic axes and individual ways of encoding existential experiences. The author proves that individuals take two narrative approaches to their life. They either focus their attention on themselves or on the events occurring in their life and their achievements. Different versions of biographical texts, which reflect the subject's basic purposes, meanings, senses and values depend on the selected position and semantic encoding (the narrative actions code, hermeneutical code, code of culture, semantic code, symbolic code). In the first case, the subject's personal life is described with the use of such concepts as 'Myself as a narrative system', 'Myself as a life-creating system', 'Myself as a micro-cultural system', 'Myself as a semantic system' and 'Myself as a symbolic system'. In the second case, the following concepts are used: 'My life as a chain of significant events', 'My life as an awareness of authenticity', 'My life as a self-presentation', 'My life as a self-personification' or 'My life as a creation of individual mythology'.

Key words: identities, existential experience, personal semantic encoding, autobiographical texts, counselling, existential narrative approach.

В экзистенциально ориентированной консультативной практике тот факт, что психолог работает с целостной личностью клиента, со всеми ландшафтами и горизонтами его осознаваемого и, насколько это возможно, бессознательного опыта, становится уже аксиомой. В качестве одного из объектов, которые наилучшим образом транслируют эту целостность и одновременно подлежат сущностному покомпонентному толкова-

¹ Статья подготовлена в 2015 г. при финансовой поддержке гранта РГНФ (проект № 15-06-10028).

нию, выступают биографические повествования, личные истории, рассказываемые клиентами на консультативных сессиях.

Автобиография, будучи текстовой версией текущей личностной идентификации, содержит многоплановую информацию о самой личности (с её ценностями, целями, установками, смыслами, стратегиями, проектами и т. д.) и её жизненном пути (как совокупности единиц жизненного и экзистенциального опыта, отражающих цепочки её жизненных событий), поэтому она строится и повествуется в разных семантических плоскостях, совокупность которых каждый раз задаётся внутренним смысловым «ядром» («хочу рассказать о...»), некоей функцией, ради которых история выстраивается и повествуется.

Конечная цель автобиографии – создание определенного и в той или иной мере достоверного образа самого себя в результате авторефлексивного опыта², но одновременно особенности, детали, нюансы индивидуального прошлого при их изучении становятся богатым семиотическим ресурсом для выявления когний и переживаний, характерных для когорт и поколений, к которым принадлежит респондент, для характеристики освоенных им психологических хронотопов, для изучения особенностей индивидуального и массового сознания отдельной исторической эпохи, а также для анализа типичных возрастных особенностей, сложившихся под влиянием пришедших-ся на его существование во времени обстоятельств.

По большей части биографированию подвергается индивидуальное прошлое человека, в каком-то смысле сама «жизнь и есть завершённая форма, переносимая в литературу»³, и автобиография строится и рассказывается человеком для решения «своих психосоциальных, в узком смысле “биографических” проблем»⁴. Создавая здесь–и–теперь автобиографический нарратив, человек всегда исходит из определённого самому себе проекта собственного будущего и актуальных ценностей и целей настоящего момента.

Умение работать с семантиками автобиографических повествований потенциально помогает психологу в решении целого ряда консультативных и терапевтических задач. Выслушивая личную историю клиента, он:

- 1) анализирует в истории жизни и личности клиента внешние и внутренние, событийные и контекстные основания для возникновения тех неблагополучий, с которыми тот обратился в консультацию;
- 2) изыскивает жизненные ресурсы, с помощью активизации которых он мог бы оказать клиенту необходимую помощь;
- 3) изучает индивидуальные особенности клиента, становящиеся препятствиями для совладания с неблагополучием;
- 4) рассматривает временную транспективу, в том числе и ту её часть, которая

² О.С. Гребенюк, *Автобиография: философско–культурологический анализ: Дис.... канд. филос. н. (24.00.01)*, Ростов-на-Дону 2005.

³ Е. Петровская, *Фото(био)графия: к постановке проблемы*, [в:] *Авто-био-графия. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии*, ред. В. А. Подорога, «Логос» 2001, № 1, с. 296.

⁴ И. Чубаров, *Операция признания (Anerkennen) в биографии (опыт биографического анализа отрывка «Феноменологии духа» Г.В.Ф.Гегеля о «господстве и рабстве»)* [в:] *Авто-био-графия. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии*, ред. В. А. Подорога, «Логос» 2001, № 1, с. 387.

устремлена в будущее и содержит желания, мечты, планы, проекты, идеальные образы самого себя клиента и пр.;

5) изучает «Я-концепцию» клиента с её смыслами, установками, самоотношением, мотивами, базисными переживаниями и ценностями;

6) рассматривает экзистенциальный потенциал клиента, позволяющий ему моделировать собственное «Я», экспериментировать с разными образами себя, добиваясь максимальной аутентичности, подлинности;

7) анализирует формы и сюжеты самопрограммирования, с помощью которых клиент организует и направляет свою жизнь, осуществляет процессы идентификации, планирования и др.;

8) исследует содержание и структуру опыта, который клиент накапливает в течение жизни и отождествляет с собственной жизнью;

9) анализирует те прецеденты, концепты, хронотопы, образцы, равняясь на которые (вольно или невольно) личность «вылепила» такой образ «Я», который либо способствует, либо препятствует её самоосуществлению (это также касается изучения особенностей возрастных когорт и поколений);

10) изучает психологические механизмы, с помощью которых человек упорядочивает опыт, формирует смыслы и ценности, защищает своё «Я», создаёт модели «Я-иного» и пр.

Автобиографический анализ и самоанализ показан взрослым клиентам, переживающим возрастные и личные кризисы, находящимся в лиминальных фазах жизни, задумавшимся над сущностными экзистенциальными дилеммами в связи с происшедшими в их настоящем неоднозначными событиями, а также стареющим людям, которым нужно распорядиться оставшимся временем жизни, и т.д. Герменевтическая работа, даже несмотря на её сложность и амбивалентную природу сопровождающих её эмоциональных переживаний, оказывается способом своеобразной самотерапии и выработки новых саморуководств к дальнейшей жизни.

Именно благодаря своему комплексному содержанию, потенциально способному помочь в решении указанных и других задач, психологическое изучение биографий сегодня переживает своеобразный «ренессанс», связанный с интересом к полученному из первых рук пониманию личностью самой себя на всём протяжении её жизненного пути. И именно в психологии в последние годы активно аргументируется идея, что человек есть не просто эксперт своего внутреннего опыта, но и автор, распорядитель собственной жизни⁵.

В указанных контекстах нами разрабатывается экзистенциально-нарративный подход к автобиографированию и анализу жизненного пути личности, суть которого кратко может быть представлена следующими положениями.

Автобиографирование выступает в триединстве феноменов: 1) как «ментальная необходимость» взрослой личности, пытающейся укоренить себя таким образом в реальности, 2) как форма «заботы о себе», предполагающая построение собственной субъектности, осмысленную жизненную самоорганизацию; 3) как особый – герменевтический – режим работы сознания, в процессе которого человек созидает самого себя как смысловую систему⁶.

⁵ Н. А. Низовских, *Человек как автор самого себя: психосемантическое исследование жизненных принципов в структуре саморазвивающейся личности*, Москва 2007.

⁶ Е. Е. Сапогова, *Экзистенциальная психология взрослости*, Москва 2013.

Автобиографирование выступает как процесс упорядочивания и интерпретации накапливаемого в ходе взаимодействия с реальностью опыта, предстающего для личности в двух формах – как опыт жизненный и как опыт экзистенциальный⁷.

Под жизненным опытом имеется в виду достаточно универсальный комплекс в той или иной мере упорядоченных и доступных сознанию воспоминаний, переживаний, представлений и выводов, извлечённых из происшествий общего с другими повседневного исторического существования, а под экзистенциальным – комплекс персонально значимых концептов, семантически соотнесённых с самой личностью и созданных как индивидуально значимое обобщение содержания и смыслов неких уникальных жизненных событий и обстоятельств, случившихся с человеком и раскрывших свои значения только ему.

Жизненный опыт образуют происшествия, случаи, участником или наблюдателем которых был человек. Экзистенциальный опыт образуется из тех же самых происшествий и случаев путём придания им индивидуальным сознанием статуса события, насыщения их личностными смыслами и превращения тем самым в составные части самого себя. В силу этой пристрастной амплификации некоторых жизненных эпизодов именно экзистенциальный опыт субъект впоследствии склонен отождествлять с самим собой и при биографировании считать его своей жизнью – он раскрывает ему суть того, что есть жизнь и что есть он сам.

Оперируя единицами жизненного опыта, человек по мере необходимости извлекает потребные ему «прецеденты», «примеры», «образцы», «стили» и пр., чтобы облегчить себе вхождение в новые ситуации или добыть некий социально приемлемый способ адаптации к текущим условиям существования. Эти единицы, как думается, сильнее, чем единицы экзистенциального опыта, ориентированы на клише, архетипы, традиции, социальные правила и табу.

В отличие от жизненного, экзистенциальный опыт, образуясь посредством вторичной герменевтической работы сознания, более символичен и одновременно более индивидуален, единичен – он ярче свидетельствует о самобытности и неповторимости индивидуального «Я». Руководствуясь экзистенциальным опытом, личность живёт «по своему собственному закону» (К.Г. Юнг), даже более – на его основе она оказывается способной выводить собственные законы жизни, формулировать свои принципы и кредо – по образному выражению П.А.Флоренского, «отливает жизнь по себе».

В процессе герменевтического функционирования сознание создаёт персональный смысловой тезаурус⁸, в котором единицами жизненного опыта становятся биографемы, единицами экзистенциального опыта – автографемы (доминирующие, прецедентные, уникальные и альтернативные) и – частично – мифологемы, причем ряд «биографема – автографема – мифологема» может быть соотнесен с рядом «значение – смысл – символ».

Биографемы есть образно-семантические единицы фиксации значений событий, участником или свидетелем которых был человек на протяжении жизни. Автографемы выступают как единицы описания и хранения экзистенциального опыта субъекта

⁷ Е. Е. Сапогова, *Жизненный и экзистенциальный опыт в автобиографических нарративах личности* [в:] «Вопросы психологии» 2014, № 1, с. 68–79.

⁸ См. об этом подробнее: Е. Е. Сапогова, *Семантика личной жизни: Экзистенциально-нарративный анализ автобиографических историй*, Тула 2014.

– «событий жизни», которые конкретная личность превратила в «события текста», преломив их через статус «события сознания» – смысловые конструкции, ценностные системы, индивидуальные переживания и пр. Личностные мифологемы возникают в процессах универсализации и самосимволизации субъекта, в его попытках целостного самоосмысления.

«Носителями» смысла в тексте автобиографии являются события (среди которых можно выделить «развилки/выборы», «пик–переживания», «оправдания», «испытания» и пр.), вещи – персональный реликварий личности («локусы» и «топосы», еда, реликвии и т.д.) и персонажи (родственники, учителя, помощники, соперники, «образцы», символические фигуры, лиминальные персонажи и др.), образующие сущностные точки, вокруг которых строится повествование⁹.

Автобиография на момент её внешней презентации является текстовой идентификацией жизненного пути, устраивающей личность на данной фазе её самопонимания. Она отражает: 1) выбранную ею экзистенциальную логику жизни (как ответ на вопрос «почему я живу так, как живу и делаю то, что делаю»), 2) базовый внутренний модус («жизнь для меня – это...»), 3) сформированную на текущий момент существования жизненно-смысловую реальность, представленную биографической канвой, жизненным проектом, экзистенциальным профилем и оценкой самовоплощенности¹⁰.

Герменевтический режим работы сознания предполагает упорядочивание и интерпретацию поступающего опыта с помощью целого ряда значимых семантических осей, которые образуются как результат ответа на те вопросы, которые личность ставит в отношении того, что происходит и является значимым в её жизни:

1) семантическая ось «Стремление – Избегание» позволяет осознать биографический факт в контексте интерпретации собственных потребностей и мотивов – желания что-то делать, чем-то интересоваться, считать нечто более важным, чем всё остальное, помещать это в фокус сознания и деятельности или же, наоборот, не воспринимать некоторые сферы и модальности жизни как значимые, пренебрегать ими, избегать деятельного участия в них. Ключевой вопрос, который при этом личность может задавать самой себе – это вопрос о персональной «затронутости»: «Почему что-то в жизни меня задевает за живое, а что-то оставляет безучастным и равнодушным?»;

2) семантическая ось «Созидание–Принятие» помещает биографический факт в контекст креативной, творческой, создающей жизненной интенции или же в контекст реципиентной, берущей, принимающей формы жизни. Можно предположить, что здесь личностью интерпретируется собственная экзистенциальная позиция. Крайние полюса фроммовской типологии (продуктивность–рецептивность)¹¹ образуют и крайние точки данной оси: такие жизненные концепты, как «забота», «ответственность», «уважение», «творчество», «знание» образуют полюс «создаю/творю свою жизнь», а «зависимость», «пассивность», «эксплуатация любви другого человека», «эгоцентризм», «ригидность» и т.д. – неизменные спутники полюса «принимаю от жизни всё то, что она может мне дать». Вопрос, на который здесь даёт ответ личность: «Насколько я хочу участвовать в собственной жизни?»;

3) семантическая ось «Стабилизация – Энтропия» может указывать на отношение

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Э. Фромм, *Человек для самого себя*, Москва 2010.

субъекта к уже достигнутому в жизни уровню самовоплощённости. Здесь персонально интерпретируется характер собственной активности, индивидуальное отношение к необходимости меняться и развиваться. Данная ось описывает личностную интенцию либо искать альтернативы достигнутому экзистенциальному статусу (регулярно стремиться к самообновлению, начинать жизнь «с чистого листа», постоянно «раскачивать» достигнутое, «уклоняясь» от всего привычного искусственно девальвируя его ценность, устремляться себя на поиски более продуктивной новизны), либо же ориентироваться на стабилизацию достигнутого и ничего без насущной необходимости не менять ни в себе, ни в жизни, считая постоянство существования и привычность повседневности благами. Внутренний вопрос, ответ на который ищет при этом личность: «Могу ли я сам “делать” свою жизнь, порождать изменения, новизну в ней?»;

4) семантическая ось «Центробежность – Центростремительность» позволяет интерпретировать вектор направленности собственной жизни – вовнутрь, в себя, к созиданию собственной подлинности или вовне, к миру, к построению разных форм «участности» в нём. Иными словами, человеку может быть интересно по преимуществу строить самого себя или строить мир вокруг себя. Тогда в первом случае он может сосредоточивать свою жизнь вокруг собственного Я, «наматывая» на его содержание, как на клубок, разные нити референциальных, коммуникативных или ментальных происшествий, стягивая их единым смыслом по принципу «это имеет ко мне Я прямое отношение»/«мне это нужно/это Я». В противоположном варианте он строит свою жизнь как постоянно «разматывающуюся», экстраполирующуюся, направленную вовне структуру, стремящуюся «вбросить» себя в как можно большее количество происшествий, взаимодействий, впечатлений, влияний, свидетельств – по принципу «это должно всех касаться / Я нужен всему этому / Я во всём». Поставленный экзистенциальный вопрос может звучать так: «Моя жизнь должна быть открыта вовне или замкнута на себе?»;

5) семантическая ось «Интегральность – ассертивность» может рассматриваться как вариация философской диады целого и частей. В одном случае жизнь воспринимается субъектом как однонаправленный, всё себе подчиняющий, вектор, будто бы устремлённый к одной, почти не пересматриваемой во времени цели («Я должен...», «Я рождён для...»). В противоположном варианте жизнь воспринимается как ветвящаяся полимодальная структура, где свершившееся изменение тянет за собой последующий каскад изменений, способных полностью изменить первоначально выбранное жизненное направление и намеченный для себя экзистенциальный проект самовоплощения («Я увидел, что могу...», «Мне представился шанс...»). Здесь личностью интерпретируются потенциальные возможности собственной жизни и ставится вопрос: «Жизнь разворачивается как единое целое вне зависимости от моего участия в ней или она состоит из дискретных сюжетов, предусматривающих возможность моего личного выбора и участия?»;

6) семантическая ось «Рациональность – иррациональность» позволяет интерпретировать собственное жизнеосуществление либо с позиций следования, подчинения его неким лежащим вне субъекта правилам, либо подчинения её случайным, авантурным, рискованным факторам. В первом случае можно говорить о том, что субъекта интересует «правильность», проверенная временем и другими поколениями людей «разумность» выстраивания жизни, «универсальная похожесть» её на некий социокультурный прототип, образец («Они требуют – я подчиняюсь»), а во втором – о почти трикстерском восприятии жизни как экзистенциального трипа, приключения,

авантюры («Я хочу – я пробую»). Интерпретации подвергаются личностные итоги социализации, меры собственной зависимости–автономности от других. Вопрос, который формулирует для себя личность: «Должен ли я жить по каким-то иным правилам, кроме тех, что вывел для себя сам и подтвердил своей жизнью?».

Указанными осями не схватывается вся полнота предельных вопросов, которые личность может ставить для себя, а преимущества или недостатки каждой из них достаточно относительны. Принципиально, в самоинтерпретациях могут просматриваться и такие семантические шкалы, как «Единичность – Универсальность» («Является ли моя жизнь уникальным феноменом?»), «Прагматизм – Идеализм» («Моя жизнь имеет ценность сама по себе?») и др.

Автобиографирование выполняет для субъекта целый спектр функций, в зависимости от актуализации которых корректируется её конкретное содержание:

1) функция потенцирования облегчает нахождение и актуализацию внутреннего содержания для дальнейшего развития личности: фазы жизни, осмысленные как имеющие результат, находящийся в соответствии с осознаваемыми внутренними потребностями человека и его собственными экзистенциальными проектами, становятся для него своеобразным ресурсом последующего самоопределения и саморазвития, поскольку содержат в себе способности, надежды, желания, интенции, уже родившиеся в прошлом опыте, но ещё не получившие воплощения;

2) верифицирующая функция поддерживает желание жить и интерес человека к самому себе: наполнение уже прожитых частей жизни смыслом создаёт у человека субъективное ощущение «верного пути», переживание истинного, точно нащупанного направления саморазвития;

3) функция самоуверения способствует становлению субъективности, самобытности человека: автобиографическая герменевтическая работа способствует стабилизации выстроенного образа «Я» и принятию себя «как есть». Поскольку в этой внутренней работе человеку приходится прибегать к социально–оценочным категориям, находящимся вне его и созданным не им, автобиографирование обретает форму самодискурса, в котором одна сторона внутреннего Я–диалога занимает личностную позицию («на стороне субъекта»), а другая – социально–перформативную («на стороне общества»;

4) позитивирующая функция является хорошим инструментом для построения и принятия своей персональности: даже те фрагменты жизни, которые личность оценивает как неблагоприятные, недостаточные в плане реализации намеченных жизненных планов, при автобиографировании могут быть подвергнуты вторичной, третичной и т.д. смысловой переработке с тем, чтобы субъект объяснил самому себе, почему они были прожиты им именно так, а не иначе. И тогда даже «не самые лучшие» эпизоды жизни (те, которых человек стеснялся, смыслы которых отрицал или стремился вытеснить) не будут выброшены из автобиографии, отчуждены от личности, а станут почвой для обнаружения и проработки своей нетождественности самому себе, открытию в себе неповторимости, уникальности и одновременно – признанию своего несовершенства, слабости, необходимости самоизменения и т.д.;

5) эмоционально-идентифицирующая функция обладает большой эмоциональной силой и ассоциативным потенциалом: автобиографирование позволяет личности вновь и вновь переживать те фрагменты опыта, которые она отождествляет с самой собой, что она считает собой.

Выстроенная автобиография существует как социальный и ментальный феномен.

В первом случае она обращена вовне и выступает в форме нарратива, во втором она обращена вовнутрь, создаётся по большей части «для самого себя» и существует в форме ментатива. Нарративная форма ориентирована на повествование о событиях, людях, вещах и т.п., в ней сильнее проявлено архетипическое содержание культуры. Ментативная форма больше концентрируется на мнениях, чувствах, представлениях, идеях, мечтах и т.д. самой личности, часто не вполне отрефлектированных и верифицированных, а потому и хуже вербализуемых.

Между «социальным» и «личным» полюсами автобиографирования человек может выстроить достаточное количество промежуточных между ними форм личных повествований. Это даёт основания выделять уровни, на которых строится биографический текст¹².

Уровень личностной подлинности – самый глубинный и значимый слой повествования о себе, соотносимый с осознанием своей подлинности, аутентичности, которые не всегда облакаемы в слова, трудно объективируема и далеко не всегда может быть понята окружающими.

Включённость субъекта в текущий опыт, минимальная дистанцированность от него – характерные особенности этого уровня. Здесь рождается ещё не столько «литературный» биографический текст, сколько образно-когнитивный «само-дискурс», внутренний диалог, который ведётся субъектом даже не столько о событии как таковом, сколько о «себе-в-событии». Достоверность опыта здесь подтверждается только самим субъектом, вне апелляции к воспоминаниям и свидетельствам третьих лиц: здесь самосознание свидетельствует само о себе – без посредников и интерпретаторов.

На уровне *самобытности* первичный текстовый Я–материал пристрастно отбирается как имеющий или не имеющий отношения к субъекту. Ряд событий, которые имели бы значение для кого-то другого, данный субъект пропускает, а на некоторых, которые могли бы быть незамеченными при биографировании чьей-то иной жизни, сосредоточивается, поскольку они в той или иной мере отвечают его переживанию собственной подлинности («Я – это...», «без этого Я – не Я», «в этом – весь Я...», «не мыслю себя без этого...», «вся моя сущность в этом...» и т.п.).

Основная задача биографирования здесь – объективироваться и вербализоваться через известные признаки происшествий жизни, увидеть, опознать себя через свершившиеся случаи и события. Этот уровень также практически не выговаривается для других, являясь формой внутреннего самодialogа, хотя не исключено, что в глубоко интимных, экзистенциальных вариантах коммуникации (любвонной, религиозной, предсмертной) субъект делает попытку открыть душу и выговорить себя для другого. Далее автобиография постепенно будет трансформироваться в автобиографию.

Уровень прецедентов: эпизоды жизни чрезвычайно разнообразны, поэтому «зафиксированные», удержанные автобиографической памятью мгновения опыта должны быть сопоставлены с отобранными социумом и интериоризированными в процессах социализации прецедентами. Основные процессы, определяющие биографирование на уровне прецедентов, – аналогия, экспектация, ретроспекция, антиципация. Прецедент как бы объясняет человеку его самого через соотнесение с чем-то более общим, чем он сам.

¹² Е. Е. Сапогова, *Семантика личной жизни: Экзистенциально-нарративный анализ автобиографических историй*, Тула 2014.

Целью биографирования здесь является упорядочивание и связывание результатов авторефлексии и самоосознавания через их соотнесение с похожими случаями, уже зафиксированными поколениями людей в прошлом как общезначимые и отвечающие на большинство вопросов, задаваемых людьми о себе и смыслах своей жизни. Собственно бытийная автобиография здесь постепенно начинает трансформироваться в событийную. Иногда прецеденты кажутся настолько достоверными и точными, что собственное переживание полностью заменяется на прецедентное описание, «закрывающая» его для дальнейшей рефлексии.

Автобиографические тексты, выстроенные на уровне прецедентов, как правило, не вполне оригинальны, архетипичны, содержат повторяющиеся мифемы/мифологемы, в целом несколько уклоняются от реальных эмоций и когниций человека. С их помощью человек только «перевыражает»¹³ свою аутентичность, начинает ориентироваться в ней.

На уровне метафоризации (символизации) автобиографический текст «отлаживается» с помощью индивидуальных смысловых аттракторов, в качестве которых выступают определённые персонажи, сюжеты, фабулы и даже отдельные их фрагменты и характеристики. Метафоризированные (символизированные) самообразы (или «лично-бытийственные метафоры», если обратиться к терминологии А.Ф. Лосева), будучи «снятыми» с многочисленных интериоризированных прецедентов, вполне нравятся их носителям, культивируются в сознании и поведении и «притягивают» определённые единицы опыта к своему «ядру». В какой-то мере они, к примеру, формируют круг чтения, круг интересов, круг общения, индивидуальный стиль и пр.

Приняв их за основу, человек начинает «подгонять» под них жизнеописание в целом и согласовывать с ними остальные эпизоды биографического текста. С помощью таких метафор/самосимволов человек делает «шаг к формированию смысла»¹⁴, и особенно значимые метафоры онтологизируются в сознании, подчиняя себе и биографическую нарратацию.

Если на уровне прецедента биография строится по принципу фрагментарной или временной идентификации с разнообразными сюжетами и персонажами, то на уровне метафоры – по принципу персонализации: здесь человек не «перевыражает», а переструктурирует, «пересоздаёт» свою собственную биографическую реальность с помощью тех метафор и символов, с которыми он в большей мере себя отождествляет.

Таким образом, метафора способна создавать новые смысловые центры в биографическом нарративе, способствуя индивидуальному мифотворчеству и созданию новых метафор. Но в полной мере это находит своё выражение на уровне *самолегендирования*.

Для него характерны попытки авторского сюжетосложения, точнее, «сюжетоналожения» или «сюжетосовмещения» – сплетения вместе значимых для субъекта аспектов собственной жизни с эпизодами аттрактивных прецедентных текстов. Здесь выстраиваются более или менее стройные версии возможных жизней (от квазиреальных, которые могут быть рассказаны собеседнику, до совершенно фантастических, воображаемых, игровых, которые предназначены только для общения с самим собой).

¹³ Г. И. Богин, *Обретение способности понимания: Введение в герменевтику*, Москва 2001.

¹⁴ П. Н. Барышников, *Миф и метафора. Лингвофилософский подход*, Санкт-Петербург 2010, с. 142.

С помощью воображения, памяти, заимствований из иных рассказов о себе и приёмов нарратива рассказу о себе придаётся завершённая литературная форма. Фактически, здесь начинаются нарративные игры с самим собой, поскольку субъект обнаруживает, что автобиография – это то, что всегда может быть рассказано по-другому.

«Репертуар возможностей» легендирования зависит от жизненного опыта, образовательного уровня, возраста, «практических схем мышления» (термин П. Бурдье) и других характеристик рассказчика, и биографии этого уровня могут рассказываться как истории героические, романтические, трикстерские, политизированные, мистические и т.д. Но в любом созданном человеком тексте о себе, каким бы далёким от его реальной жизни он ни был, всегда остаётся нечто значимое от сути его жизненных исканий, что объясняет, оправдывает или компенсируют избранный жизненный путь.

Существенным моментом здесь является «чувство возможного», «чувство “если”». Сотворяемый текст выполняет функцию зеркала, в котором субъект может многократно увидеть себя как иного, чтобы осознать свои экзистенциальные проблемы, тематизировать их, отыскать возможность их разрешения, раскрыть их содержание в новой словесной форме. Выстраивая «легенды о себе», человек выполняет принципиально важную функцию самоосознания, в котором его «Я» постоянно разотождествляется с самим собой, создавая новые возможности для личностного роста.

Уровень нарратива и презентации себя через повествование: хотя некоторые автонарративные аспекты предназначены только «для внутреннего пользования», биография всегда имеет в виду слушателя – реального или виртуального, внутреннего или внешнего. На этом уровне созданный текст из ментальной формы переходит в языковую и социальную, поскольку должен быть экстерииоризирован на определённом языке в конкретных ситуациях повествования. Поэтому автобиография обретает приемлемую социально-повествовательную форму, форму логически связанных высказываний.

Используемый обычно в целях самопрезентации, биографический текст этого уровня почти утрачивает «архитектурные излишества» и вместе с ними обаяние самобытности и приобретает характеристики обобщённого (почти «ничейного») беллетристически-социального эпизода, тем не менее подчинённого избранному субъектом нарративному мотиву («из грязи в князи», «сквозь тернии к звёздам», «разбойника с золотым сердцем», Золушки, трикстера и пр.), композиции (в терминах В.Шмида), микронарративной программе (в терминах А.Ж. Греймаса).

Рассказывая о себе, человек может облечь личную историю в разную повествовательную (констатирующую, наставительную, перформативную, символическую и т.д.) и жанровую (рассказать её как «одиссею», «трикстериаду», мелодраму, трагедию, фелетон и пр.) форму.

Продолжая эту линию анализа психологических характеристик автобиографирования, мы вслед за Р. Бартом предположили, что повествуя о себе, человек шифрует смыслы личных историй, как минимум, пятью кодами¹⁵:

1) *код повествовательных действий* (в разных работах Р. Барта – акциональный, проайретический) характеризует излагаемую последовательность реально происходивших действий и событий;

2) *семантический код* объединяет все существенные для понимания текста понятия, которые в нём представлены (они все говорят об одном и том же, но по-разному): это

¹⁵ Р. Барт, S/Z, Москва 2001.

подвижные единицы, способные вступать в сочетания с другими единицами того же типа, создавая характеры, атмосферу, образы, символы;

3) *код культуры* включает в себя все необходимые сведения о культуре (в широком смысле – от большой культуры до субкультуры субъекта) хронотопа рассказчика, необходимые для того, чтобы его мысль была доступно выражена и ясно понята: «все культурные коды, будучи составлены из множества цитаций, в совокупности образуют небольшой, диковинно скроенный, свод энциклопедических знаний, некую нелепицу: эта нелепица как раз и образует расхожую “реальность”, к которой приспосабливается и в которой живет индивид»¹⁶;

4) *герменевтический код* содержит в себе формулировку вопроса, который задается в повествовании, и формулировки возможных ответов; его задача состоит в выделении формальных единиц, позволяющих «сконцентрировать, загадать, сформулировать, ретардировать и, наконец, разгадать загадку»¹⁷;

5) *символический код* создает фон глубинных психологических мотивов, в скрытом виде заключенных в повествовании.

Каждый код, по Р. Барту, воплощает одну из занимаемых в рассказывании позиций, точек зрения повествователя (Голосов), сплетающихся в тексте в общую смысловую сеть: Голос Эмпирии (проайретизмы), Голос Личности (семы), Голос Знания (культурные коды), Голос Истины (герменевтизмы) и Голос Символа¹⁸. Хотя для самого Р. Барта перечень этих кодов не стал в полной мере методологическим инструментом для анализа текстов, мы находим эту идею достаточно продуктивной, даже несмотря на то, что точно соотнести код с высказываниями текста и содержательно отделить один код от других удаётся далеко не всегда.

Анализируя тексты автобиографических историй, рассказываемых на консультативных сессиях, мы предположили, что по отношению к своей биографии человек может занять две позиции, различающиеся своим смысловым фокусом – «Фокус: “Я”» и «Фокус: жизнь». В первом случае внимание клиента сосредоточено на нём самом, его ментальности, ценностях, установках, личностных особенностях и пр. Они сформировались в его прошлой и текущей жизни и определяют то положение дел, которое сегодня его не устраивает, становится источником внутренних сомнений и конфликтов с собственной подлинностью («Сегодняшний Я – такой, и это мешает мне *делать* в жизни то, что мне кажется нужным»). Это – взгляд на жизнь как бы «изнутри субъекта».

В случае «Фокус: жизнь» речь идёт об индивидуальном понимании человеком того, что есть человеческая жизнь вообще и его жизнь, в частности, что ему надлежит в ней делать, понимает ли он её в полном объёме, правильно ли он живёт, должен ли жить иначе, как привести свою жизнь в согласие с собственными интенциями и подлинностью и пр. Его мысли и чувства сосредоточены на собственном опыте проживания жизни, на её событиях и происшествиях, оказавшихся в той или иной мере значимыми («Что подсказывает/даёт мне мой опыт проживания жизни?»). Появляющаяся позиция «извне субъекта» воплощается в какой-то мере отстранённом взгляде на собственную жизнь, взгляде на неё «с птичьего полёта» («Моя сегодняшняя жизнь – такова, и это мешает мне *быть* самим собой»).

¹⁶ Г. Косиков, *Идеология. Коннотация. Текст* [в:] Р. Барт, S/Z, Москва 2001, с. 20.

¹⁷ Р. Барт, S/Z, Москва 2001, с. 44.

¹⁸ Там же, с. 46.

Соотнесение между собой кодов, области повествуемого содержания (по Р. Барту) и выделенных экзистенциальных фокусировок, на наш взгляд, помогает лучше понять отношение человека к себе и собственной жизни, воплощенные в биографическом тексте. В известном плане речь идёт о «формуле жизни» и «формуле Я», которой он руководствуется, в том числе и в отношении переживаемых проблем и трудностей.

В любом тексте присутствуют все коды одновременно, хотя сама личность может в историях о себе отдавать предпочтение какому-то одному из них, считая его максимально информативным и подходящим для того, что она хочет здесь-и-теперь сообщить слушателям о себе. Слушатель-консультант, «переступая» в интерпретации с кода на код, может получить многостороннюю информацию о личности и обстоятельствах её существования в пределах одной автобиографической истории.

Код повествовательных действий обращён к жизненной «эмпирии» человека, своеобразной «экзистенциальной повседневности» – событиям, случаям, происшествиям, образующим биографическую канву личного повествования. Строя биографию как цепочку связанных между собой жизненных происшествий с использованием этого кода («Жизнь как цепочка значимых событий»), человек выступает с позиций восприятия себя как повествующей системы и, вероятно, отвечает этим на вопрос «Что я считаю своей жизнью?». По отношению к себе и жизни он занимает повествовательную, нарративную позицию («Я как повествующая система»).

Семантический код очерчивает систему значений, которыми оперирует человек для описания себя и жизни. Он ярче, чем код повествовательных действий, высвечивает в тексте личность – её установки, убеждения, оценки, самохарактеристики, аспекты «Я-концепции» и пр. и в большей степени отвечает на вопрос «Что я знаю о себе?». При этом жизнь предстаёт как цепочка метаморфоз и трансформаций, ведущих к осознанию и созиданию собственной подлинности и самобытности («Жизнь как созидание аутентичности»). Для слушателей автобиографических историй человек выступает как активный конструктор, распорядитель, творец жизненных стратегий и модусов («Я» как жизнетьворческая система»).

Код культуры тесно связан с уровнем образования, общим жизненным опытом, социальным происхождением, этнической принадлежностью, ассимиляцией возрастных, профессиональных, гендерных и иных субкультур и пр. Отвечая этим кодом на вопрос «Как я определяю себя в реальности?», человек одновременно демонстрирует своё знание реальности, «вписанность» в системы культуры, представленные в форме понятий, прецедентов, концептов, образцов, норм, правил и пр. Перед слушателем он раскрывает себя как микрокосм, как индивидуальную субкультуру («Я» как микрокультурная система»). Жизнеописание здесь ориентировано на соотнесение своего внутреннего содержания с социумом («Жизнь как самопрезентация»).

Герменевтический код указывает на личные «поиски истины» субъектом и содержит упоминания таких внутренних феноменов, как ценности, принципы, убеждения, цели, личные инсайты, планы, желания, обретенные смыслы, «символы веры», «формулы жизни», пик-переживания, индивидуальные фикции («фикционные идеи») и пр. Центральный вопрос, на который, применяя этот код, пытается ответить личность: «Что имеет для меня значение в жизни?». И тогда «Я» предстаёт как созидатель и следовательно собственным смысловым конструктором («Я» как смысловая система), а жизнеописание разворачивается как описание поиска и нахождения собственного предназначения, уникальных смыслов своего существования, реализации собственного экзистенциально-проекта, индивидуально выстроенных стратегий («Жизнь как самовоплощение»).

Применение символического кода апеллирует к попыткам человека распознать собственную внутреннюю природу, услышать «голос собственной самости», понять способы и направления собственного самовоплощения (центральный вопрос: «Что воплощает мою внутреннюю сущность?»). Область повествуемого содержания – индивидуальные симболариумы, Я-метафоры, самоапокрифы, «легенды о себе» и пр. Человек пытается объективировать себя вовне – в вещах, поступках, психологических инвестициях в других людей и пр. Для этого, к примеру, хорошо подходят личные и семейные реликвии, персонажи и сюжеты круга чтения, подстройки внешнего облика и привычек под определённые архетипы и пр. («Я» как знаково-символическая система). Тогда жизнеописание выступает как метафора, наполненная скрытыми и явными знаками, предзнаменованиями, предначертаниями и пр. («Жизнь как создание индивидуальной мифологии»).

Таким образом, каждый из кодов раскрывает одну из граней жизни личности, что делает анализ личных биографических историй незаменимым методом психологической работы.

Литература

- Барт Р., *S/Z*, Москва 2001.
- Барышников П.Н., *Миф и метафора. Лингвофилософский подход*, Санкт-Петербург 2010.
- Богин Г.И., *Обретение способности понимания: Введение в герменевтику*, Москва 2001.
- Гребенюк О.С., *Автобиография: философско-культурологический анализ: Дис.... канд. филос. н. (24.00.01)*, Ростов-на-Дону 2005.
- Косиков Г., *Идеология. Коннотация. Текст* [в:] Р. Барт, *S/Z*, Москва 2001.
- Низовских Н.А., *Человек как автор самого себя: психосемантическое исследование жизненных принципов в структуре саморазвивающейся личности*, Москва 2007.
- Петровская Е., *Фото(био)графия: к постановке проблемы* [в:] *Авто-био-графия. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии*, ред. В.А. Подорога, «Логос» 2001, № 1, с. 296–304.
- Сапогова Е.Е., *Жизненный и экзистенциальный опыт в автобиографических нарративах личности*, «Вопросы психологии» 2014, № 1, с. 68–79.
- Сапогова Е.Е., *Семантика личной жизни: Экзистенциально-нарративный анализ автобиографических историй*, Тула 2014.
- Сапогова Е.Е., *Экзистенциальная психология взрослости*, Москва 2013.
- Фромм Э., *Человек для самого себя*, Москва 2010.
- Чубаров И., *Операция признания (Anerkennen) в биографии (опыт биографического анализа отрывка «Феноменологии духа» Г.В. Ф. Гегеля о «господстве и рабстве»)* [в:] *Авто-био-графия. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии*, ред. В.А. Подорога, «Логос» 2001, № 1, с. 387–412.

STRESZCZENIE

Elena Sapogova

**Semantyczne kodowanie doświadczeń egzystencjalnych
w tekstach autobiograficznych**

W ramach podejścia do narracji egzystencjalnej w artykule opisane są osie semantyczne i indywidualne sposoby kodowania doświadczeń egzystencjalnych. Wykazano, że w stosunku do swojego życia człowiek może mieć dwie pozycje narracji: pierwsza skupia jego uwagę na sobie i swoim wewnętrznym „Ja”; druga – na wydarzeniach z drogi życiowej człowieka, jego celów życiowych itd. („Życie”). W zależności od pozycji zajmowanej przez człowieka kodowanie tekstu w opisach własnego życia (kod działania, kod hermeneutyczny, kod kultury, kod semantyczny, kod symboliczny) może tworzyć różne wersje biografii, które odzwierciedlają cele, znaczenie i wartość osoby badanej. W pierwszej sytuacji rzeczywistość życia osoby opisuje się przez użycie pojęć „Ja jako system narracji”, „Ja jako kreatywność życia”, „Ja jako system mikro kultury”, „Ja jako system semantyczny” i „Ja jako system symboliczny”; w drugiej – za pomocą pojęć „Moje życie jako łańcuch wydarzeń”, „Moje życie jako stworzenie autentyczności”, „Moje życie jako prezentacja siebie”, „Moje życie jako stworzenie indywidualnej mitologii” itd.

Słowa kluczowe: tożsamości, egzystencjalne doświadczenie, osobiste kodowanie semantyczne, teksty autobiograficzne, doradztwo, podejście narracji egzystencjalnej.

Małgorzata Słupska-Kartaczowska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

e-mail: kartacz1@wp.pl

Wybrane problemy pielęgnacyjne chorego z guzem mózgu

STRESZCZENIE

Ukazane wybrane problemy pielęgnacyjne chorego z guzem mózgu obejmują okres przed i po operacji oraz możliwość powstania powikłań pooperacyjnych.

Personel pielęgniarstwa sprawujący opiekę nad chorymi z guzami mózgu powinien cechować się umiejętnością prawidłowego rozpoznawania i rozwiązywania problemów pielęgnacyjnych, dając przez to choremu większe poczucie bezpieczeństwa oraz zmniejszenie zagrożenia niepełnosprawnością. Wnikliwe obserwowanie chorego pod kątem możliwości wystąpienia powikłań i szybka reakcja personelu są niezbędne w opiece nad chorym. Prawidłowe wyznaczenie diagnozy pielęgniarstwa powinno opierać się na przedstawionej typologii guzów mózgu, ich objawów oraz sposobów leczenia.

Słowa kluczowe: problemy pielęgnacyjne, guz mózgu, powikłania pooperacyjne.

1. Wstęp

Guzy wewnątrzczaszkowe są często powodem bardzo poważnych zaburzeń układu nerwowego oraz stanowią zagrożenie niepełnosprawnością chorego.

Dążenie do przedłużania życia chorych z guzami mózgu nie powinno być realizowane w oderwaniu od jakości ich życia. Zadowolenie z życia pozostaje w ścisłym związku ze zdolnością i możliwością człowieka do zaspokajania własnych potrzeb.

Niestety człowiek chory często nie jest w stanie samodzielnie rozwiązywać problemów związanych z jego stanem zdrowia. Brak możliwości zaspokajania własnych potrzeb stwarza deficyt samoopieki i wpływa na brak chęci pacjenta do walki z chorobą, a nawet do dalszego życia.

Głównym tematem artykułu jest opieka pielęgniarstwa nad chorym z guzem mózgu. Ukazane zostały wybrane problemy pielęgnacyjne i ich rozwiązywanie w oparciu o diagnozę pielęgniarstwa. Głębsze zrozumienie przedstawionych problemów powinno opierać się na zapoznaniu z typologią guzów mózgu, ich leczeniem oraz objawami, które występują w tej jednostce chorobowej. Przedstawione zagadnienia w pewien sposób ułatwią zrozumieć i ewentualnie pomogą w rozwiązywaniu problemów wynikających z opieki nad chorym z guzem mózgu.

2. Epidemiologia guzów mózgu

Badania epidemiologiczne nad nowotworami układu nerwowego nie należą do łatwych, biorąc pod uwagę trudności w zróżnicowaniu tych guzów. Wynika to ze zmienności w ich nawzajemności i dużego zróżnicowania klinicznego oraz biologicznego.

W Rejestrze Nowotworów Centrum Onkologii w Warszawie w 2000 roku stwierdzono w Polsce 2627 zachorowań na pierwotne złośliwe nowotwory mózgu. Standaryzowany współczynnik zachorowalności wyniósł w 1999 roku 6,3/100 000 u mężczyzn i 4,8/100 000 u kobiet¹. Dane z lat 1978–1981 podają zachorowalność w granicach 3–4,8/100 000². Standaryzowany współczynnik umieralności na pierwotne nowotwory mózgu wyniósł w Polsce w roku 2000 5,4/100 000 u mężczyzn i 4,2/100 000 u kobiet³. Znaczącą rolę w zwiększającej się ilości zapadalności i umieralności odgrywa niewątpliwie rozwój diagnostyki oraz uzupełnianie dokumentacji medycznej według przyjętych standardów.

3. Typologia guzów mózgu

Guzem mózgu nazywa się nie tylko nowotwór, ale również każdą inną nieprawidłową masę tworzącą umiejscowione ognisko, którego obecność powoduje ciasnotę śródczaszkową i ucisk mózgu. Guzy dzielimy na:

- guzy pierwotne, np. glejaki, oponiaki,
- guzy wtórne, np. przerzuty z raka płuc, piersi itp., lub chłoniaki⁴.

Pierwsze próby klasyfikacji guzów ośrodkowego układu nerwowego (OUN) zostały przeprowadzone i opublikowane już w pierwszej połowie XIX wieku. Jednakże przełom wiedzy na temat guzów OUN przyniosły badania Rudolfa Virchowa (1821–1902), autora pierwszej nowoczesnej klasyfikacji.

Rozwój histologii i embriologii układu nerwowego oraz wprowadzenie histologicznych technik impregnacyjnych solami złota i srebra, pozwalających na identyfikację i wyodrębnienie poszczególnych elementów komórkowych tkanki nerwowej i glejowej, przyczyniło się do dalszej dokładniejszej klasyfikacji, która została wprowadzona w roku 1926 przez Baileya i Cushinga. Uznana została ona za pierwszą udokumentowaną klasyfikację guzów pochodzenia neuroepitelialnego, opartą na kryteriach morfologicznych i ogólnej koncepcji histogenezy OUN, oraz pierwszą próbę histoklinicznej oceny jego nowotworów. Podział ten jest do dziś podstawą większości stosowanych systemów klasyfikacji guzów wywodzących się z autochtonicznych elementów tkanki nerwowej.

W roku 1956 została przedstawiona przez Zulcha koncepcja podziału guzów OUN rozumianych jako rozrosty nowotworowe i nienowotworowe oraz procesy prowadzące do wzrostu zawartości wewnątrzczaszkowej i wewnątrzkanałowej. Zulch wyróżnił trzy grupy nowotworów:

¹ <http://www.termedia.pl/>, dostęp: 06.01.2015 r.

² W. Cendrowski, *Neuroepidemiologia kliniczna*, Wrocław 1997.

³ <http://www.termedia.pl/>, dostęp: 06.01.2015 r.

⁴ M. Ropper, A.H. Victor, *Neurologia Adamsa i Victora*, Wydawnictwo Czelej, Lubin 2003, s. 197–204.

- pochodzenia neuroektodermalnego,
- pochodzenia mezodermalnego,
- pochodzenia entodermalnego.

Ważnym elementem klasyfikacji Zulcha było wyróżnienie grupy paraglijaków, obejmującej wszystkie nowotwory pochodzenia glejowego, z wyłączeniem gwiaździaków i skąpodrzewiaków, dla których zarezerwował nazwę glejaków. Zulch do grupy paraglijaków włączył również nerwiaki osłonowe.

Dzięki nowym metodom diagnostycznym i badawczym, takim jak immunocytochemia, mikroskopia elektronowa, a ostatnio biologia i patologia molekularna, została opracowana i zmodyfikowana histologiczna klasyfikacja guzów mózgu. Jej końcowa wersja została opracowana przez P. Kleihuesa, P.C. Burgere oraz B.W. Scheithauera i zaakceptowana przez międzynarodowy zespół ekspertów na konferencji w Zurychu w roku 1989. Polską wersję tej klasyfikacji opracowała i opublikowała w „Folia Neuropathologica” w 1994 roku J. Kałużna i współautorzy⁵. W 2007 roku WHO sklasyfikowało nowotwory układu nerwowego w 10 różnorodnych grupach. Do najczęściej występujących guzów mózgu zaliczamy glejaki (40–50%), guzy przerzutowe (ok. 30%) i oponiaki (18–19%)⁶.

4. Symptomologia guzów mózgu

Objawy guzów śródczaszkowych uzależnione są głównie od ich umiejscowienia w strukturze mózgu. Należy jednak nadmienić, że większość guzów na początku choroby przebiega bezobjawowo. Rozwój choroby i stan chorego mają różną dynamikę, najczęściej zależą od szybkości wzrostu nowotworów i jego rodzaju.

Obraz kliniczny guza mózgu najczęściej nosi nazwę „triady objawów”, do której zaliczamy: ból głowy, tarczę zastoinową, nudności lub wymioty. Należy wymienić również często występujące takie objawy jak: napady padaczkowe (objaw nadciśnienia wewnątrzczaszkowego), zaburzenia chodu, mowy i osobowości oraz zaburzenia w gospodarce hormonalnej⁷.

Ból głowy należy do najczęściej wymienianych oznak guza przez pacjentów, jednak jego charakter ma związek z umiejscowieniem i szybkością wzrostu nowotworu. Nagłe narastanie bólu może świadczyć o krwawieniu do guza, tak jak to się zdarza w przypadku angioblastomi⁸.

W momencie wzrostu ciśnienia śródczaszkowego dochodzi do zastojów w żyłach wychodzących z oka do wypuklenia brodawki nerwu wzrokowego, na skutek czego pojawia się objaw zwany tarczą zastoinową. Powoduje on przede wszystkim pogorszenie wzroku, ograniczenie pola widzenia i gorszą ostrość widzenia. W większości przypadków jest to charakterystyczny objaw guzów umiejscowionych w sąsiedztwie skrzyżowania nerwów wzrokowych. Są to przeważnie gruczolaki przysadki lub czaszkogruczolaki. Do „triady objawów”

⁵ M.J. Mossakowski, P. Liberski, *Guzy układu nerwowego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1997, s. 10–98.

⁶ *Wybrane problemy pielęgnacyjne pacjentów w schorzeniach układu nerwowego*, red. R. Jabłońska, R. Ślusarz, Wyd. Continuo, Wrocław 2012.

⁷ *Wybrane zagadnienia z zakresu pielęgniarstw specjalistycznych*, red. M.T. Szewczyk, R. Ślusarz, WM Borgis Warszawa 2006.

⁸ M. Schirmer, *Neurochirurgia*, Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner, Wrocław 1998, s. 177–197, 198–229.

zaliczamy również nudności i wymioty, które najczęściej są konsekwencją wzrostu guza w tylnym dole czaszki i w systemie komorowym⁹.

Zawroty głowy są typowym objawem guza tylnej jamy, a szczególnie charakterystyczne zdają się być dla guza okolicy kąta mostowo-mózdkowego.

Jak już wcześniej wspomniano, napad padaczkowy jest objawem wskazującym na podwyższone ciśnienie wewnątrzczaszkowe i zawsze budzi podejrzenia guza mózgu.

Generalnie symptomy guza mózgu mogą objawiać się na trzy sposoby:

- jako objawy ogólnomózgowe (upośledzenie aktywności psychicznej, napady padaczkowe oraz wolno postępujące narastanie objawów ogniskowych pojawiające się pojedynczo lub w różnych kombinacjach),
- jako objawy wzmożonego ciśnienia śródczaszkowego (ból głowy, wymioty, senność, tarcza zastoinowa) w wyniku guza albo rozszerzenia się procesu nowotworowego na opony (rakowate zapalenie opon),
- poprzez kilka specyficznych zespołów guza wewnątrzczaszkowego¹⁰.

W celu prawidłowego rozpoznania opisanych objawów pacjent powinien być zbadany neurologicznie, ważna jest również ocena dna oka i analiza płynu mózgowo-rdzeniowego. Obecnie do podstawowych metod diagnostyki guzów należy badanie neuroobrazowe TK (tomograf komputerowy) i MRI (rezonans magnetyczny), badania te wykazują wszystkie guzy wewnątrzczaszkowe, dają również możliwość określenia zmian w mózgu, wykazują rozmiar i lokalizację zmian.

Należy pamiętać, że przedstawione objawy wskazujące na guza mózgu powinno się zawsze odróżnicować z udarem mózgu, z przewlekłym krwakiem nadwardówkowym i ropniem mózgu. Diagnostyka różnicowa jest w niektórych przypadkach neurologicznych bardzo skomplikowana, zwłaszcza gdy opiera się tylko na wywiadzie z pacjentem, dlatego ważne jest, aby był on połączony z wynikami badań diagnostycznych i obrazem klinicznym.

5. Leczenie

Leczenie guzów mózgu, tak jak ich już opisane objawy, zależy głównie od rodzaju i umiejscowienia zmiany. Oczywiście nie możemy zapomnieć, że bardzo ważna jest świadomość pacjentów, którzy nie powinni lekceważyć żadnych niepokojących dolegliwości. Niestety bardzo często zdarza się, że chory bagatelizuje wczesne objawy lub podświadomie, obawiając się „najgorszego” rozpoznania, odwleka wizytę u lekarza. Na początku leczenia ważne jest prawidłowe zdiagnozowanie objawów przez – jak to się dzieje najczęściej – lekarza pierwszego kontaktu. To właśnie jego prawidłowa interpretacja symptomów, podejście do chorego oraz możliwość korzystania z nowoczesnych metod diagnostyki może w dużej mierze pomóc w rozpoznaniu guza mózgu i jego leczeniu. Uporczywe, często występujące bóle głowy, nudności, zaburzenia widzenia powinny być sygnałem alarmowym dla każdego lekarza. W momencie kiedy pacjent ma już postawioną wstępną diagnozę, powinien niezwłocznie trafić do specjalisty z dziedziny neurologii, a następnie neurochirurgii. To właśnie neurochirurg decyduje o zakwalifikowaniu chorego do operacyjnego leczenia guza mózgu lub w niektórych przypadkach zastosowania leczenia zachowawczego.

⁹ M. Schirmer, *Neurochirurgia...*, dz. cyt.

¹⁰ M. Ropper, A. H. Victor, *Neurologia...*, dz. cyt.

Leczenie zachowawcze jest stosowane wówczas, gdy lekarz specjalista stwierdza guza o dużym stopniu złośliwości, a jego położenie nie pozwala na chirurgiczną ewakuację; jest również podejmowane wówczas, gdy ogólny stan zdrowia chorego jest niezadowolający (np. rozsiany proces nowotworowy). Metody zachowawcze polegają często na podawaniu leków przeciwbólowych, a więc w dużej mierze wskazane jest tu leczenie paliatywne.

Efekt masy spowodowany guzem jest przyczyną niedowładów i narastającego obrzęku mózgu. Stan taki wymaga wdrożenia sterydów, w praktyce – deksametazanu (Decadronu, Fortecoratinu)¹¹.

Prawdziwa walka z nowotworem w leczeniu zachowawczym to przede wszystkim chemioterapia. To właśnie cytostatyki mają za zadanie zaatakowanie szybko dzielących się komórek nowotworowych. Niestety nie jest to takie proste, paradoksalnie problem toksycznego działania cytostatyków na zdrowe tkanki nie jest tu mniejszy, lecz większy niż w przypadku innych nowotworów, a wynika to z istnienia bariery krew–mózg. Chroni ona ten niezwykle ważny narząd przed szkodliwymi czynnikami zewnętrznymi, aczkolwiek niezbędne składniki odżywcze przenikają przez nią bez trudu. Barierę tworzy sieć naczyń włosowatych w mózgu, a ściślej – ściany naczyń mikrokrążenia mózgowego, przez które zachodzi wymiana substancji między krwią a komórkami mózgu. W innych narządach ściany naczyń są porowate, natomiast w mózgu komórki śródnabłonka ściśle do siebie przylegają, a transport niezbędnych składników glukozy czy aminokwasów odbywa się dzięki wyspecjalizowanym nośnikom. Nowotwory, szczególnie złośliwe, wprowadzając uszkodzenia bariery krew–mózg, ale nawet jej resztki stanowią istotną przeszkodę dla cytostatyków. Lek podany doustnie lub dożylnie, zanim dotrze do nowotworu w mózgu, może uszkodzić zdrowe intensywnie dzielące się komórki, przede wszystkim szpik kostny¹². To właśnie uboczne skutki chemioterapii zmusiły naukowców do poszukiwania innych sposobów podawania cytostatyków. Pod uwagę bierze się przede wszystkim takie rozwiązania, które pozwoliłyby na ominięcie szpiku kostnego, aczkolwiek badacze pracują również nad opracowaniem metody podawania leku bezpośrednio do mózgu przy wykorzystywaniu pomp, które wpuszczałyby cytostatyki bezpośrednio do płynu mózgowo-rdzeniowego.

Obok chemioterapii do walki z nowotworem w celu zniszczenia jego komórek wykorzystuje się również radioterapię. Stosuje się tę metodę jako leczenie uzupełniające, które poprzedza wcześniejsze ustalenie promieniotęczości guza.

W większości guzów mózgu operacja jest najlepszym wyjściem, mimo ryzyka, jakie za sobą niesie. Wycięcie zmiany powoduje między innymi zmniejszenie narastającego ciśnienia śródczaszkowego. To dzięki operacjom możemy często liczyć na całkowite wyleczenie lub na opóźnienie wzrostu guza i przedłużenie życia. Dzięki nowoczesnym metodom dokładnego diagnozowania guzów mózgu, takich jak tomograf komputerowy i rezonans magnetyczny, leczenie operacyjne stało się bardziej bezpieczne i przed wszystkim daje możliwości ustalenia mikroskopowego rozpoznania. Ze względu na możliwość wystąpienia powikłań (głównie deficytu neurologicznego), resekcja guza bywa ograniczona. Obecnie zmniejsza się ryzyko powikłań poprzez monitorowanie elektrofizjologiczne w czasie zabiegu i możliwość zastosowania neuronawigacji.

To właśnie dzięki nowoczesnym technikom istnieje możliwość usunięcia zmian w najbardziej niedostępnych miejscach przy względnie niewielkim ryzyku powikłań. Celem zabiegów neurochirurgicznych jest przede wszystkim przedłużenie życia pacjenta oraz możliwość histopatologicznego rozpoznania.

¹¹ M. Schirmer, *Neurochirurgia...*, dz. cyt.

¹² R. Bouchard, N. Owens, *Pielęgniarstwo onkologiczne*, PZWL, Warszawa 1982.

6. Problemy pielęgnacyjne chorych z guzem mózgu leczonych chirurgicznie

Specyfika problemów pielęgnacyjnych zależy od sposobu postępowania terapeutycznego. W przypadku leczenia chirurgicznego w okresie przedoperacyjnym chory jest leczony zachowawczo i przygotowywany do zabiegu tak, aby zmniejszyć ryzyko powikłań pooperacyjnych.

6.1. Problemy pielęgnacyjne w okresie przedoperacyjnym

Celem opieki pielęgniarskiej nad chorym z guzem mózgu w okresie przedoperacyjnym jest głównie obserwacja objawów pod kątem narastającego ciśnienia śródczaszkowego i związanych z nim powikłań.

Wzrost ciśnienia śródczaszkowego jest najczęstszą przyczyną hospitalizacji chorego. Jest on zazwyczaj następstwem zaburzenia o charakterze ucisku, które można leczyć operacyjnie. W obrębie jamy czaszki wyróżniamy trzy tkanki¹³:

- krew,
- płyn mózgowo-rdzeniowy,
- tkanka mózgowa.

Wzrost objętości którejkolwiek z nich w obrębie jamy czaszki prowadzi do podwyższenia ciśnienia śródczaszkowego. Przejściowe obniżenie powyższego ciśnienia można uzyskać, podając choremu leki odwadniające. Do najczęściej występujących objawów ogólnych zaliczyć możemy:

- ból głowy,
- zmiany w obrębie dna oka (tarcza zastoinowa),
- uogólnione napady padaczkowe,
- nudności i wymioty.

Ból głowy

Przyczyną bólu głowy jest najczęściej ucisk na oponę twardą lub na duże pnie naczyniowe. Zwykle ma on charakter okresowy, rozpoczyna się rano i narasta w ciągu dnia, aczkolwiek w zaawansowanym stadium choroby jest to bardzo często ból ciągły¹⁴.

Diagnoza pielęgniarska: ból głowy.

Cel opieki: złagodzenie bólu.

Czynności pielęgniarskie:

- obserwowanie lokalizacji bólu i jego charakteru,
- wykonywanie wszystkich czynności pielęgnacyjno-leczniczych w sposób skoordynowany, tak aby nie narazić chorego na dodatkowe dolegliwości bólowe,
- zapewnienie warunków do spokojnego snu i odpoczynku,
- zastosowanie farmakoterapii według zleceń lekarskich i ocena jej skuteczności,
- uświadomienie pacjentowi konieczności natychmiastowego zgłaszania bólu i ocena jego nasilenia przez samego chorego.

¹³ Wybrane zagadnienia z zakresu pielęgniarstwa..., dz. cyt.

¹⁴ M. Schirmer, *Neurochirurgia...*, dz. cyt.; *Problemy pielęgnacyjne pacjentów z chorobą nowotworową*, red. A. Koper, I. Wrońska, Wydawnictwo Czelej, Lubin 2003, s. 8–19, 27–32.

Nudności i wymioty

Występowanie powyższych objawów nie jest wynikiem zaburzeń jelitowych i nie mają one również związku z przyjmowanymi posiłkami, ale związane są przede wszystkim ze wzrostem guza.

Diagnoza pielęgnarska: złe samopoczucie chorego spowodowane odczuwaniem nudności.

Cel opieki: zapobieganie wymiotom i zmniejszenie nudności.

Czynności pielęgnarskie:

- ułożenie pacjenta w pozycji grzbietowej, pół wysokiej z odchyleniem głowy na bok lub w pozycji pół wysokiej na boku w celu zapobiegania możliwości dostania się treści pokarmowej do tchawicy i oskrzeli,
- zalecenie choremu wykonania głębokich oddechów przez usta, co przyczynia się do zmniejszenia odczuwania nudności,
- wietrzenie sali i usuwanie zapachów drażniących chorego,
- podawanie pacjentowi z nudnościami do picia np. naparu z mięty,
- przy występujących wymiotach częste przeprowadzanie toalety jamy ustnej w celu usunięcia nieprzyjemnego smaku i goryczy,
- obserwacja ilości i częstości występujących wymiotów i ich dokumentowanie,
- prowadzenie bilansu wodnego w razie występowania częstych wymiotów,
- podawanie na zlecenie lekarza środków farmakologicznych działających przeciw wymiotnie i nawadniająco.

Napad padaczkowy

W nowotworach mózgu napad padaczkowy jest objawem nadciśnienia wewnątrzczaszkowego i może mieć charakter ogniskowy lub uogólniony. Jest to powtarzający się stan nieprawidłowej aktywności, inaczej przewlekły zespół chorobowy, który cechuje się zbyt dużą patologiczną czynnością pewnych grup komórek nerwowych mózgu w postaci napadów¹⁵.

Diagnoza pielęgnarska: możliwość wystąpienia napadu padaczkowego.

Cel opieki: zabezpieczenie chorego przed urazami podczas wystąpienia napadu padaczkowego.

Czynności pielęgnarskie:

- obserwacja pacjenta pod kątem wystąpienia napadu padaczkowego,
- zabezpieczenie chorego przed upadkiem z łóżka poprzez założenie drabinek przyłóżkowych,
- unikanie przenoszenia chorego podczas napadu,
- w trakcie napadu ułożenie pacjenta na plecach lub w pozycji półbocznej,
- usunięcie z jamy ustnej chorego ciał obcych,
- ochrona głowy pacjenta przed urazami poprzez podłożenie elementów zabezpieczających,
- przytrzymanie chorego podczas napadu w okolicach dużych stawów, wykluczając przytrzymywanie za kości długie,
- ułożenie chorego po napadzie w pozycji bocznej i obserwacja pod kątem wystąpienia kolejnych napadów.

¹⁵ *Zarys neurochirurgii*, red. M. Ząbka, PZWL, Warszawa 1999, s. 140–144.

Wysiłek fizyczny

Należy pamiętać, że każdy wysiłek pacjenta zwiększa ryzyko podwyższenia się ciśnienia śródczaszkowego¹⁶.

Diagnoza pielęgniarstwa: możliwość zwiększenia się ciśnienia wewnątrzczaszkowego na skutek nadmiernego wysiłku chorego.

Cel opieki: ochrona chorego przed wysiłkiem, którym mógłby wzmacniać ciśnienie śródczaszkowe na przykład podczas parcia na stolec.

Czynności pielęgniarские:

- przestrzeganie chorego przed nadmiernym parciem na stolec, a w razie zaparcí ustalenie przyczyny trudności w oddawaniu stolca,
- kontrolowanie częstotliwości oddawania stolca i dokumentowanie,
- edukowanie pacjenta w kierunku zalecanej diety – lekkostrawna bogatobłonnikowa,
- podanie choremu herbatki przeczyszczającej,
- w przypadku nieskuteczności poinformowanie lekarza i podanie na zlecenie środków przeczyszczających i preparatów rozluźniających stolec,
- pomaganie choremu przy wszystkich czynnościach życia codziennego, które wymagają wysiłku.

Obniżony nastrój chorego przed zabiegiem operacyjnym

Pacjent z guzem mózgu bardzo często w momencie pogorszenia się stanu zdrowia lub przed zabiegiem operacyjnym odczuwa lęk przed śmiercią. Personel medyczny, a zwłaszcza pielęgniarz w takim przypadku powinien zachować się w sposób szczególny, tak aby pacjent odczuwał pełną naturalność zachowania, w ramach której powinno znaleźć miejsce zrozumienie i współczucie. Choremu należy przekazywać w zrozumiały sposób wszelkie rzeczowe informacje dotyczące istoty choroby oraz sytuacji zdrowotnej. Rozmowa z pacjentem powinna być pełna ciepła i utwierdzić go, że jest on najważniejszą osobą nawet wówczas, gdy występuje u niego upośledzenie świadomości.

Diagnoza pielęgniarstwa: obniżony nastrój chorego spowodowany lękiem przed zabiegiem operacyjnym.

Cel opieki: uspokojenie chorego.

Czynności pielęgniarские:

- wnikliwe obserwowanie i ocenianie stanu psychicznego chorego poprzez odczytanie werbalnych i niewerbalnych komunikatów płynących od chorego,
- postawa empatyczna personelu pielęgniarского,
- zapewnienie pacjentowi poczucia bezpieczeństwa, wyjaśnienie wątpliwości i informowanie o zdarzeniach dziejących się wokół chorego,
- zachęcenie chorego do wypełnienia wolnego czasu poprzez czytanie książek lub czasopism.

¹⁶ Zarys neurochirurgii..., dz. cyt., s. 611–618.

6.2. Opieka pielęgniarstwa po zabiegu usunięcia guza mózgu.

Chory po zabiegu usunięcia guza mózgu powinien z sali pooperacyjnej trafić na Oddział Intensywnej Opieki Medycznej lub na macierzysty oddział do sali o podwyższonym nadzorze z możliwością kontynuowania podstawowego monitorowania¹⁷.

Intensywna opieka pooperacyjna chorych po zabiegach śródczaszkowych polega na wnikliwej obserwacji stanu pacjenta i zaspokajaniu potrzeb fizycznych oraz psychicznych, które oczywiście uzależnione są od ciężkości stanu klinicznego. Chory wymaga stałej aktualizowanej, dynamicznej oceny jego stanu zdrowia. Należy dokumentować spostrzeżenia i odnosić je do poprzedniego stanu odniesienia, mając na uwadze to, czy zachodzi poprawa stanu chorego, czy też jego pogorszenie. Wynika to z potencjalnej zmienności obrazu klinicznego. Jako narzędzie do prawidłowego oznaczania zaobserwowanych objawów powinna służyć odpowiednia dokumentacja.

6.2.1. Powikłania pooperacyjne

Obserwacja pielęgniarstwa należy do najstarszych sposobów zbierania danych o pacjencie. Jest to zamierzone spostrzeganie tego wszystkiego, co chory czy obserwowany robi, jakie jest jego zachowanie, jak reaguje w danej sytuacji zdrowotnej i pielęgnacyjnej. Spostrzeganie symptomów i reakcji pacjenta jest ważne w każdym okresie jego hospitalizacji. Okres pooperacyjny jest szczególnie ważny zważywszy na możliwość wystąpienia powikłań pooperacyjnych, dlatego głównym celem opieki pielęgniarstwa jest zapobieganie im.

Wyróżniamy trzy grupy powikłań pooperacyjnych¹⁸.

1. Powikłania pojawiające się po zabiegach operacyjnych w obrębie mózgu.
2. Powikłania związane z wcześniejszym umiejscowieniem guza mózgu.
3. Powikłania typowe dla każdego rodzaju zabiegu operacyjnego.

6.2.1.1. Powikłania pojawiające się po zabiegu operacyjnym w obrębie mózgu

Krwawienie śródczaszkowe wtórne (pooperacyjne)

Powikłaniem usunięcia guza mózgu jest możliwość wystąpienia krwawienia śródczaszkowego. Biorąc pod uwagę umiejscowienie krwotoku, wyróżniamy: krwotoki nadtwórkowe, podtwórkowe i śródmózgowe.

Szybka reakcja personelu pielęgniarstwa często ratuje chorego przed następstwami wytworzenia się krwiaka. W trakcie tworzenia się ostrego krwiaka pooperacyjnego mechanizmy kompensacyjne nie nadążają za ciągłym wzrostem objętości, przez co dochodzi do stopniowego wzrostu ciśnienia wewnątrzczaszkowego. Ciśnienie to odpowiada za uruchomienie innych procesów patologicznych, doprowadzając do śmierci pacjenta. Objawem wzmożonego

¹⁷ Monitorowanie stanu klinicznego chorych neurochirurgicznych, red. G. L. Seidler, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lubin 2003, s. 17–21, 30–43.

¹⁸ Wybrane zagadnienia z zakresu pielęgniarstwa..., dz. cyt.

ciśnienia śródczaszkowego są: bóle głowy, tarcza zastoinowa, zwolnienie czynności serca, zaburzenie przytomności, napady padaczki.

Diagnoza pielęgnarska: możliwość wystąpienia wzmożonego ciśnienia wewnątrzczaszkowego na skutek krwaka pooperacyjnego.

Cel opieki: szybkie zaobserwowanie objawów wskazujących na wzmożone ciśnienie śródczaszkowe.

Czynności pielęgnarskie:

- całościowa ocena stanu neurologicznego w oparciu o skalę Glasgow, obserwacja wielkości, symetrii i reaktywności źrenic, obserwacja istniejących lub narastających niedowładów kończyn,
- nadzór nad układem krążenia poprzez monitorowanie czynności elektrycznej serca,
- częste pomiary parametrów życiowych: ciepłota ciała, pomiar tętna i ciśnienia tętniczego krwi, szybkość oddechów – prowadzenie karty intensywnego nadzoru,
- kontrola ilości wydalonego płynu mózgowo-rdzeniowego w założonym drenażu.

6.2.1.2. Powikłania pooperacyjne związane z wcześniejszym umiejscowieniem guza mózgu

Powikłania ogniskowe związane są z uszkodzeniem struktur otaczających komory mózgu oraz naczyń żylnych zbierających krew z obszaru centralnego. Objawy uzależnione są od umiejscowienia guza.

Do najczęstszych powikłań pooperacyjnych należą:

- afazja,
- niedowład połowiczny,
- zaburzenia wzrokowe,
- zaburzenia hormonalne,
- zaburzenia mózdkowe.

Afazja

Diagnoza pielęgnarska: utrudnione komunikowanie się z otoczeniem z powodu zaburzeń mowy.

Cel opieki: wypracowanie optymalnego sposobu komunikowania się z chorym.

Czynności pielęgnarskie:

- ocena zaburzeń mowy – należy ocenić płynność, spontaniczność, poprawność wypowiedzi, formułowanie zdań, czy zdania są wypowiedziane z wysiłkiem, jak chory dobiera wyrazy (z łatwością czy sprawia mu to trudności),
- w afazji ruchowej dochodzi do defektów artykulacji mowy, należy zachęcać chorego do mówienia, ale nie zmuszać i nie krytykować chorego,
- w afazji sensorycznej należy: stosować komunikację polegającą na porozumiewaniu się za pomocą mimiki, gestów, zachowań; każdą prawidłową reakcję pacjenta należy pochwalić uśmiechem, gestem, słowem; zachęcać chorego do rozmowy, również poprzez jego aktywne słuchanie,
- należy zapewnić poczucie bezpieczeństwa, ułożyć w zasięgu ręki sygnalizację wzywającą personel, towarzyszyć pacjentowi przy poruszaniu się na oddziale,
- zapewnić kontakt z personelem, rodziną i innymi pacjentami,

- dyskretnie obserwować funkcjonowanie i zaspokajanie potrzeb fizjologicznych przez chorego, ewentualnie brać udział w ich zaspokajaniu.

Niedowład połowiczny

Diagnoza pielęgnarska: osłabienie aktywności fizycznej i sprawności samoobsługowej spowodowanej niedowładem.

Cel opieki: poprawa samodzielności pacjenta.

Czynności pielęgnarskie:

- nauka ćwiczeń biernych i czynnych w zakresie niedowładnych kończyn, w porozumieniu z zespołem rehabilitacyjnym,
- nadzór przy pionizacji pacjenta,
- wyjaśnienie zasad i pomoc w stosowaniu przyrządów ułatwiających poruszanie się, np. balkoniki, trójnogi, laski,
- pomoc choremu w trakcie chodzenia,
- psychiczne wspieranie i motywowanie pacjenta do ćwiczeń,
- wdrożenie chorego do samoobsługi, przemieszczanie się poza łóżkiem, samodzielne wykonywanie zabiegów higienicznych, ubieranie się, przyjmowanie posiłków.

Zaburzenia wzrokowe

Diagnoza pielęgnarska: ograniczona samodzielność chorego spowodowana zaburzeniami widzenia.

Cel opieki: ułatwienie choremu orientacji w nowym środowisku i pomoc w czynnościach życia codziennego.

Czynności pielęgnarskie:

- ocena stopnia samodzielności chorego,
- umieszczenie chorego w sali kilkusobowej ze względu na możliwość uzyskania pomocy,
- zapoznanie chorego z innymi pacjentami,
- nie należy przedstawiać przedmiotów ułożonych przez chorego,
- zapoznanie chorego z topografią oddziału,
- zapobieganie urazom fizycznym poprzez: asystowanie choremu w nieznanym dla niego miejscu, zapobieganie w zderzaniu się z innym osobami lub przedmiotami, zaproponowanie noszenia bezpiecznego obuwia,
- pomaganie w czynnościach higienicznych,
- stworzenie przyjaznej, bezpiecznej atmosfery wokół chorego,
- pomoc w zaspokajaniu potrzeb fizjologicznych.

Zaburzenia hormonalne

Najczęściej objawy zaburzeń hormonalnych związane są z produkcją neurohormonów, do których zalicza się: oksytocynę, wazopresynę. Hormony te produkowane są w jądrach podwzgórza: nadwzrokových, przykomorowych i narządach podsklepieniowych.

Uszkodzenie tych jąder powoduje objawy niewydolności hormonalnych. Do najczęściej obserwowanych powikłań związanych z zaburzeniami hormonalnymi zaliczyć możemy moczówkę prostą.

Diagnoza pielęgnarska: zwiększona ilość wydalanego moczu w trakcie moczówki prostej.

Cel opieki: Zapewnienie równowagi wodno-elektrolitowej, zapobieganie odwodnieniu chorego.

Działanie pielęgniarские:

- założenie choremu na zlecenie lekarza cewnika Foleya,
- godzinowy pomiar wydalonego moczu,
- dokumentowanie ilości wydalonego moczu,
- prowadzenie bilansu płynów,
- podanie choremu takiej ilości płynów, jaką dyktuje jego pragnienie,
- kontrolowanie ciężaru właściwego moczu,
- kontrolowanie stężenia potasu we krwi,
- kontrolowanie i dokumentowanie parametrów życiowych pacjenta,
- obserwowanie chorego pod kątem zaburzeń świadomości.

6.2.1.3. Powikłania typowe dla każdego rodzaju zabiegu operacyjnego

Powikłania typowe dla każdego rodzaju zabiegu operacyjnego to:

- krwotok rany pooperacyjnej,
- zakażenie rany pooperacyjnej,
- powikłania związane z unieruchomieniem:
 - zapalenie płuc,
 - zakrzepowe zapalenie żył kończyn dolnych.

Krwotok z rany pooperacyjnej

Krwotok ten związany jest bezpośrednio z przerwaniem ciągłości tkanek.

Diagnoza pielęgniariska: możliwość wystąpienia krwotoku z rany pooperacyjnej.

Cel opieki: szybka interwencja w momencie wystąpienia ewentualnego krwotoku.

Czynności pielęgniarские:

- ciągła obserwacja opatrunku pod kątem wzmożonego krwawienia,
- częsta kontrola wysokości i drożności drenaży operacyjnych,
- systematyczne dokumentowanie ilości wydalonej wydzieliny z drenażu,
- zabezpieczenie pobudzonego chorego przed ewentualnym usunięciem drenu,
- pomiar tętna i ciśnienia tętniczego krwi.

Zakażenie rany pooperacyjnej

O zakażeniu mówimy wówczas, gdy powstaje ono w okresie 30 dni od momentu otwarcia powłok skóry i tkanki podskórnej. Najczęściej zakażenie rany podejrzewa się wtedy, gdy w 3. lub 4. dobie po operacji pojawi się:

- gorączka,
- tachykardia,
- wzrost liczby leukocytów we krwi obwodowej,
- obrzęk i nadmierna bolesność rany,
- rumień, ucieplenie i uwypuklenie nad raną,
- czasem występuje wysięk i nasila się przykry zapach,
- może nastąpić rozejście się rany.

Diagnoza pielęgniariska: możliwość wystąpienia zakażenia rany pooperacyjnej.

Cel opieki: zapobieganie zakażeniu rany pooperacyjnej.

Czynności pielęgniarские:

- raz dziennie należy wykonać zmianę opatrunku z zachowaniem zasad aseptyki i według

przyjętych standardów oraz za każdym razem, gdy dochodzi do przemoczenia opatrunku krwią lub treścią wysiękową,

- każde patologiczne przemoczenie rany krwią należy zgłaszać lekarzowi,
- obserwować rany pod kątem wystąpienia: obrzęku, ucieplenia, bolesności.

6.2.1.4. Powikłania związane z unieruchomieniem chorego po zabiegu w łóżku

Zapalenie płuc

Zapalenie płuc powstaje na skutek niedostatecznej wentylacji dolnej części płuc.

Diagnoza pielęgnarska: możliwość wystąpienia u chorego zapalenia płuc.

Cel opieki: zapobieganie zapaleniu płuc.

Czynności pielęgnarskie:

- zapewnienie odpowiedniego mikroklimatu na salach chorych poprzez:
 - częste wietrzenie sal,
 - utrzymanie wilgotności powietrza oraz temperatury w granicach (20–22°C),
- nauczanie pacjenta gimnastyki oddechowej i efektywnego odkrztuszania,
- częsta zmiana pozycji ułożenia chorego,
- oklepywanie chorego mające na celu mechaniczne rozluźnienie wydzieliny w drogach oddechowych i ułatwienie jej wydalenia,
- zastosowanie na zlecenie lekarza tlenoterapii i inhalacji,
- ćwiczenia oddechowe poprzez kolumnę płynu.

Zakrzepowe zapalenie żył

Spowodowane jest zastojem krwi w żyłach, zwłaszcza w żyłach kończyn dolnych i miednicy, przede wszystkim w układzie żył głębokich.

Diagnoza pielęgnarska: ryzyko wystąpienia zakrzepowego zapalenia żył.

Cel opieki: zapobieganie powikłaniom żylnym.

Czynności pielęgnarskie:

- uświadomienie choremu ważności wczesnej rehabilitacji ruchowej,
- nauczanie czynności ruchowych w łóżku,
- wyeliminowanie bólu pooperacyjnego, co przyczyni się do większej mobilności chorego w zakresie wykonywania wszelkich ruchów dowolnych, zmian pozycji ułożenia.

7. Dokumentacja opieki pielęgnarskiej

Wszystkie wymienione problemy pielęgnacyjne, zarówno w okresie przedoperacyjnym, jak i po operacji, powinny być dokumentowane. Udokumentowanie ciągłości opieki wskazuje na poziom jej jakości. To właśnie prawidłowe dokumentowanie czynności pielęgnarskich i wszystkich zaobserwowanych objawów pozwala dobrze zaplanować opiekę nad pacjentem. Praca personelu pielęgnarskiego charakteryzuje się wieloma czynnościami i dokumentowanie pozwala racjonalnie analizować dotychczasowe działania, a następnie wybierać najbardziej efektywne kierunki opieki nad chorym. Dokumentacja pozwala na analizowanie zmian zaobserwowanych u pacjenta i przyczynia się do polepszania jakości opieki oraz zwiększa bezpieczeństwo chorego.

Chory z guzem mózgu po zabiegu operacyjnym powinien mieć prowadzoną kartę

intensywnego nadzoru medycznego, dzięki której monitorujemy: bilans płynów, tętno, ciśnienie tętnicze krwi, temperaturę ciała, opatrunki, dreny, stan źrenic oraz oddech. Stan świadomości chorego ocenia się w oparciu o skalę reaktywności Glasgow – obserwacja otwierania oczu, kontaktu słownego i reakcji ruchowej. Pacjentowi narażonemu na powstanie odleżyn należy założyć kartę przeciwoodleżynową. Do oceny działań pielęgniarских wskazane jest prowadzenie indywidualnej karty opieki pielęgniarской. Wymieniona dokumentacja to tylko przykłady i należy pamiętać, że każdy oddział szpitalny może posiadać własną, indywidualną według przyjętych standardów.

8. Zakończenie

Ukazane w artykule problemy pielęgnacyjne chorego z guzem mózgu obejmują okres przed i po operacji, ze zwróceniem szczególnej uwagi na możliwość powstania powikłań pooperacyjnych.

Bardzo często zdarza się, że lęk chorego przed zabiegiem usunięcia guza mózgu oparty jest na błędnych stereotypach i świadomości, że powikłania pooperacyjne często doprowadzają do niepełnosprawności. Dlatego właśnie personel pielęgniarский sprawujący opiekę nad chorymi z guzami mózgu powinien cechować się umiejętnością prawidłowego rozpoznawania i rozwiązywania problemów pielęgnacyjnych, dając przez to choremu większe poczucie bezpieczeństwa oraz zmniejszenie zagrożenia niepełnosprawnością. Wnikliwe obserwowanie chorego pod kątem możliwości wystąpienia powikłań i szybka reakcja personelu często ratuje życie chorego. Należy mieć jednak świadomość, że guz mózgu może stworzyć ryzyko powikłań związanych z jego umiejscowieniem, co związane jest z dłuższym okresem rekonwalescencji i powrotu chorego do zdrowia.

Znajomość problemów pielęgnacyjnych i prawidłowa opieka pielęgniarская to niezbędne elementy wpływające na osiągnięcie zadowolenia chorego, a co za tym idzie satysfakcji personelu pielęgniarского.

Bibliografia

- Blenke-Krysiak I., Garczyk D., Jankowski R., *Pielęgniarstwo neurologiczne*, Wydawnictwo Medyczne PZWL, Warszawa 2012.
- Bouchard R., Owens N., *Pielęgniarstwo onkologiczne*, PZWL, Warszawa 1982.
- Cendrowski W., *Neuroepidemiologia kliniczna*, Wrocław 1997.
- <http://www.termedia.pl/>, dostęp: 6.01.2015 r.
- http://www.puo.pl/pdf/nawotwory_ukladu_nerwowego.pdf, dostęp: 5.07.2011 r.
- Monitorowanie stanu klinicznego chorych neurochirurgicznych*, red. G.L. Seidler, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lubin 2003.
- Mossakowski M.J., Liberski P., *Guzy układu nerwowego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1997.
- Pielęgniarstwo. Podręcznik dla studiów medycznych*, red. K. Zahradniczek, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2011.

- Powylęga J., *Zarys onkologii*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Poznańska S., Płaszewska-Żywko L., *Wybrane modele pielęgniarstwa*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- Problemy pielęgnacyjne pacjentów z chorobą nowotworową*, red. A. Koper, I. Wrońska, Wydawnictwo Czelej, Lubin 2003.
- Retinger-Grzesiułowa M., *Neurologia i pielęgniarstwo neurologiczne. Podręcznik dla pielęgniarek*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1986.
- Ropper M., Victor A.H., *Neurologia Adamsa i Victora*, Wydawnictwo Czelej, Lubin 2003.
- Schirmer M., *Neurochirurgia*, Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner, Wrocław 1998.
- Ugniewska C., *Pielęgniarstwo psychiatryczne i neurologiczne*, PZWL, Warszawa 1996.
- Wybrane problemy pielęgnacyjne pacjentów w schorzeniach układu nerwowego*, red. R. Jabłońska, R. Ślusarz, Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2012.
- Wybrane zagadnienia z zakresu pielęgniarstw specjalistycznych*, red. M.T. Szewczyk, R. Ślusarz, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2006.
- Zarys neurochirurgii*, PZWL, red. M. Ząbka, Warszawa 1999.

SUMMARY

Małgorzata Słupska-Kartaczowska

Selected aspects of nursing of patients with brain tumours

The selected aspects of nursing of patients with brain tumours discussed in this paper include their treatment during the preoperative and postoperative period and issues such as the occurrence of postoperative complications.

Nursing staff taking care of patients affected by brain tumours should demonstrate skills such as an ability to diagnose properly and solve nursing-related problems, thus increasing their patients' sense of security and decreasing their likelihood of developing disabilities. Careful observation of patients with the occurrence of potential complications in mind and prompt reaction by the staff in question are crucial issues involved here. An appropriate nursing diagnosis should be made based on the existing typology of brain tumours, an identification of their symptoms and application of effective treatment methods.

Key words: nursing-related problems, brain tumours, postoperative complications.

Jan Ziobro

Komenda Wojewódzka Państwowej Straży Pożarnej w Rzeszowie
jziobro@poczta.onet.pl

Współdziałanie Państwowej Straży Pożarnej z Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej

STRESZCZENIE

Postęp społeczno-gospodarczy kraju związany z rozwojem przemysłu, różnorodnej infrastruktury technicznej, wdrażaniem nowoczesnych technologii, a także zmieniające się warunki klimatyczne, które powodują występowanie niekorzystnych zjawisk naturalnych, stanowią potencjalne źródła zagrożeń dla człowieka i otaczającego go środowiska. Niezaprzeczalnym faktem jest, że zarówno bezpieczeństwo, jak i zagrożenia, które są z nim nierozłącznie związane, podlegają gwałtownym i dynamicznym przemianom.

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że realizacja zadań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wymaga złożonych nakładów i stosowania coraz nowocześniejszych środków przeciwdziałania powstającym zagrożeniom, aby w maksymalnym stopniu chronić interesy państwa i obywateli. Taki stan rzeczy rodzi potrzebę współdziałania, połączenia sił wszystkich odpowiedzialnych podmiotów celem uzyskania większego potencjału, ale również łączenia różnych kompetencji i możliwości osób oraz środków działania im tylko dostępnych.

Państwowa Straż Pożarna będąca częścią podsystemu ochronnego i Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej stanowiące element podsystemu obronnego – to podmioty bezpieczeństwa, które realizują nałożone na nie zadania w oparciu o współpracę i współdziałanie. Zakres tej współpracy obejmuje wiele aspektów dotyczących ratownictwa i przeciwdziałania różnego rodzaju zagrożeniom. W artykule przedstawiono wybrane obszary współpracy pomiędzy Państwową Strażą Pożarną a Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące problematyki zapewniania bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: Państwowa Straż Pożarna, Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej, ratownictwo, współdziałanie, współpraca.

Zapewnienie bezpieczeństwa jest jednym z podstawowych konstytucyjnych obowiązków państwa w stosunku do obywateli. Zadanie to w imieniu państwa realizuje wiele podmiotów i instytucji w oparciu o obowiązujące przepisy kompetencyjne w zakresie określonym tymi przepisami.

Pojęcie bezpieczeństwa jest określeniem bardzo złożonym i mającym wiele znaczeń. W *Słowniku języka polskiego* określane jest jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności¹.

¹ *Słownik języka polskiego*, red. M. S z y m c z a k, Warszawa 1978, s. 147.

Bezpieczeństwo to także świadomość, że w obliczu zagrożeń lub symptomów ich wystąpienia stan, w jakim znajduje się określony podmiot, pozwala mu się czuć bezpiecznie². Definiując bezpieczeństwo, koniecznym jest dookreślenie jego rodzaju. Według Ryszarda Zięby możemy wyróżnić następujące rodzaje bezpieczeństwa³:

- ze względu na obszar, jaki obejmuje – bezpieczeństwo globalne, bezpieczeństwo międzynarodowe, bezpieczeństwo regionalne, bezpieczeństwo narodowe;
- ze względu na stosunek do obszaru państwa – bezpieczeństwo zewnętrzne i bezpieczeństwo wewnętrzne;
- ze względu na dziedzinę, w jakiej występuje – bezpieczeństwo ekologiczne, ekonomiczne, energetyczne, fizyczne, informatyczne (cybernetyczne, teleinformatyczne), kulturowe, militarne, polityczne, socjalne i społeczne oraz identyfikacyjne.

Niezaprzeczalnym faktem jest, że zarówno bezpieczeństwo, jak i zagrożenia nierozłącznie z nim związane podlegają gwałtownym i dynamicznym przemianom.

Zadania dotyczące szeroko pojmowanej sfery bezpieczeństwa państwa realizuje wiele organów, instytucji i organizacji, odpowiadając za różne jego obszary i dziedziny. W *Białej księdze bezpieczeństwa narodowego*⁴ autorzy, dokonując diagnozy bezpieczeństwa, wyodrębnili cztery główne dziedziny bezpieczeństwa narodowego: obronną, ochronną, społeczną i gospodarczą. Wyróżnionym dziedzinom przyporządkowano związane z nimi sektory bezpieczeństwa narodowego (rys. 1), a także podmioty realizujące zadania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa.

DZIEDZINY BEZPIECZEŃSTWA			
OBRONNA	OCHRONNA	SPOŁECZNA	GOSPODARCZA
SEKTORY BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO			
• DYPLMATYCZNY, • MILITARNY, • WYWIADOWCZY,	• KONTRWYWIADOWCZY, • PRAWA I PORZĄDKU PUBLICZNEGO, • RATOWNICZY.	• KULTURALNY, • EDUKACYJNY, • SOCJALNY, • DEMOGRAFICZNY, • MIGRACYJNY.	• FINANSOWY, • ENERGETYCZNY, • TRANSPORTOWY, • INFRASTRUKTURY KRYTYCZNEJ, • ŚRODOWISKA NATURALNEGO.
TRANSEKTOROWE OBSZARY BEZPIECZEŃSTWA			
• ANTYTERRORYZM, • CYBERBEZPIECZEŃSTWO.			

Rys. 1. Dziedziny i przyporządkowane im sektory bezpieczeństwa narodowego

Źródło: opracowanie własne.

Podmioty te wspólnie tworzą system bezpieczeństwa państwa, rozumiany jako całość sił i środków przeznaczonych przez państwo do realizacji zadań w dziedzinie bezpieczeństwa, odpowiednio do tych zadań zorganizowanych i przygotowanych. W ramach systemu wyróżniamy podsystem kierowania i podsystemy wykonawcze (rys. 2).

² *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczytno 2011, s. 12.

³ *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008.

⁴ *Biała księga bezpieczeństwa narodowego*, red. S. Koziej, Warszawa 2013, s. 19.

SYSTEM BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO					
PODSYSTEM KIEROWANIA		PODSYSTEMY WYKONAWCZE			
ORGANY WŁADZY PUBLICZNEJ	ORGANY DORADCZE	OPERACYJNE		WSPARCIA	
		OBRONNY	OCHRONNY	SPOŁECZNY	GOSPODARCZY
KIEROWNICY JEDNOSTEK WYKONAWCZYCH	SZTABY	• siły zbrojne, • dyplomacja, • służby specjalne działające na rzecz obronności, • przemysł obronny, • potencjał naukowo badawczy,	• wymiar sprawiedliwości, • służby specjalne, • policja, • straż i inspekcje, • system ratowniczo – gaśniczy, • podmioty prywatne (firmy ochrony osób i mienia), • organizacje pozarządowe,	• systemy edukacyjne, • systemy opieki społecznej, • kultura, • aktywność społeczna, •	• systemy finansowe, • systemy energetyczne, • systemy transportowe, •

Rys. 2. Uproszczony model systemu bezpieczeństwa narodowego

Źródło: opracowanie własne.

Podsystem kierowania jest kluczowym elementem systemu bezpieczeństwa narodowego odpowiedzialnym za kierowanie bezpieczeństwem narodowym w celu zapewnienia bytu i rozwoju państwa w zmieniających się warunkach. Obejmuje on organy władzy publicznej oraz kierowników jednostek organizacyjnych realizujących zadania z zakresu bezpieczeństwa wraz z całym systemem administracyjnym (doradczym, sztabowym). Rozpatrując problematykę kierowania bezpieczeństwem narodowym w aspekcie zagrożeń bezpieczeństwa, możemy wyodrębnić kierowanie obroną państwa w przypadku bezpośredniej agresji, kierowanie związane z ogólnie nazwanym przygotowaniem obronnym państwa, a także zarządzanie kryzysowe⁵.

Podsystemy wykonawcze to operacyjne podsystemy obronne i ochronne oraz podsystemy wsparcia społecznego i gospodarczego, które tworzą siły i środki przewidziane do realizacji ustawowo określonych zadań w dziedzinie bezpieczeństwa, pozostające w dyspozycji organów kierowania bezpieczeństwem.

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że realizacja zadań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wymaga ponoszenia złożonych nakładów i stosowania coraz nowocześniejszych środków przeciwdziałania powstającym zagrożeniom, aby w maksymalnym stopniu chronić interesy państwa i obywateli. Taki stan rzeczy rodzi potrzebę współdziałania, połączenia sił wszystkich odpowiedzialnych podmiotów celem uzyskania większego potencjału, ale również łączenia różnych kompetencji i możliwości osób oraz środków działania im tylko dostępnych.

Współdziałanie rozumiane jest jako wspólne działanie co najmniej dwóch autonomicznych podmiotów. Istotą współdziałania jest dążenie do efektywnego zrealizowania wspólnym wysiłkiem celów, do których podmioty te zostały powołane; charakteryzuje się następującymi cechami:

⁵ zarządzanie kryzysowe – działalność organów administracji publicznej będąca elementem kierowania bezpieczeństwem narodowym, która polega na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do przejmowania nad nimi kontroli w drodze zaplanowanych działań, reagowaniu w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych, usuwaniu ich skutków oraz odtwarzaniu zasobów i infrastruktury krytycznej

- wspólny cel uczestników,
- autonomiczność uczestników – brak stosunku podległości,
- dobrowolne uzgodnienie zadań do realizacji,
- realizacja własnych zadań przez podmioty współdziałające, z których część polega na udzielaniu wzajemnej pomocy dla osiągnięcia celu głównego⁶.

Pojęcie współdziałania znajdujemy w wielu aktach prawnych regulujących sferę bezpieczeństwa. Inny termin, który jest również w nich stosowany, to określenie „współpraca”.

Słowo „współpraca”, stosowane w tekstach aktów prawnych, oznacza zobowiązanie organów do ściślejszego wspólnego działania aniżeli współdziałanie, które oparte jest na zasadzie dobrowolności. W zakresie znaczeniowym pojęcia „współpraca” niewątpliwie zawiera się zakres znaczeniowy pojęcia „współdziałanie”. Jeżeli więc jakieś podmioty współpracują ze sobą, to na pewno można też mówić o ich współdziałaniu.

Edward Ura, zaliczając współdziałanie do działań niewładczych w administracji, stwierdza, że formą działania administracji państwowej, wyrosłą z konieczności jej rozszerzonych działań, jest działalność społeczno-organizatorska, mieszcząca w sobie wielokierunkową działalność społeczno-polityczną realizowaną przez organy państwowe i organizacje społeczne⁷.

Państwowa Straż Pożarna (dalej: PSP) będąca częścią podsystemu ochronnego i Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: SZ RP) stanowiące element podsystemu obronnego – to podmioty bezpieczeństwa, które realizują nałożone na nie zadania w oparciu o współpracę i współdziałanie. Zakres tej współpracy obejmuje wiele aspektów dotyczących ratownictwa i przeciwdziałania różnego rodzaju zagrożeniom, a charakter tego współdziałania w poszczególnych podsystemach determinowany jest obowiązującym porządkiem prawnym.

Państwowa Straż Pożarna to zawodowa, umundurowana i wyposażona w specjalistyczny sprzęt formacja przeznaczona do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi miejscowymi zagrożeniami. Jest także organizatorem krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. Swoje zadania realizuje poprzez: rozpoznawanie zagrożeń pożarowych i innych miejscowych zagrożeń, organizowanie i prowadzenie akcji ratowniczych w czasie pożarów, klęsk żywiołowych lub likwidacji miejscowych zagrożeń. Do jej zadań należy także wykonywanie pomocniczych specjalistycznych czynności ratowniczych w czasie klęsk żywiołowych lub likwidacji miejscowych zagrożeń przez inne służby ratownicze. Innym ważnym obszarem działania jest kształcenie kadr dla potrzeb Państwowej Straży Pożarnej i innych jednostek ochrony przeciwpożarowej oraz powszechnego systemu ochrony ludności. Polem działania PSP jest także nadzór nad przestrzeganiem przepisów przeciwpożarowych, prowadzenie prac naukowo-badawczych w zakresie ochrony przeciwpożarowej oraz ochrony ludności. Do zadań PSP należy także współdziałanie ze strażami pożarnymi i służbami ratowniczymi innych państw, które wynika z umów wiążących Rzeczypospolitą Polską, oraz współpraca z Szefem Krajowego Centrum Informacji Kryminalnych w zakresie niezbędnym do realizacji jego zadań ustawowych⁸.

Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej to siły i środki wydzielone przez Rzeczypospolitą Polską do zabezpieczenia jej interesów i prowadzenia walki. Są podstawowym elementem

⁶ W. Lidwa, *Współdziałanie w walce lądowej*, Toruń 2000, s. 90.

⁷ Zob. E. Ura, *Prawne zagadnienia ochrony osób i mienia*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, 1998, s. 124.

⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (tj. Dz. U. z 2013 r. poz. 1340, z późn. zm.).

systemu obronnego państwa przeznaczonym do skutecznej realizacji polityki bezpieczeństwa i polityki obronnej. SZ RP utrzymują gotowość do realizacji trzech rodzajów misji: zagwarantowanie obrony państwa i przeciwstawienie się agresji, udział w procesie stabilizacji sytuacji międzynarodowej oraz w operacjach reagowania kryzysowego i operacjach humanitarnych, wspieranie bezpieczeństwa wewnętrznego i pomoc społeczeństwu.

Zadaniem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej jest ochrona niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnienie bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic. Ważnym obszarem zadaniowym realizowanym przez SZ RP jest możliwość udziału w zwalczaniu klęsk żywiołowych i likwidacji ich skutków, działaniach antyterrorystycznych, akcjach poszukiwawczych oraz ratowania życia ludzkiego. Istotnym z punktu widzenia bezpieczeństwa zadaniem realizowanym przez wojsko jest oczyszczanie terenów z materiałów wybuchowych i niebezpiecznych pochodzenia wojskowego, a następnie ich unieszkodliwianie⁹.

Znając zakresy funkcjonowania PSP i SZ RP oraz zasady realizacji działań, możemy wskazać wiele płaszczyzn ich współpracy i współdziałania w dziedzinie zapewniania szeroko pojętego bezpieczeństwa. Do najważniejszych płaszczyzn możliwej kooperacji należy zaliczyć: funkcjonowanie podsystemu kierowania bezpieczeństwem narodowym, przeciwdziałanie i likwidacja skutków klęsk żywiołowych, prowadzenie działań ratowniczych, nadzór nad przestrzeganiem przepisów ochrony przeciwpożarowej, szkolnictwo, nauka i wiele innych.

Istotnym polem współpracy PSP i SZ RP jest współdziałanie w ramach podsystemu kierowania bezpieczeństwem narodowym, którego funkcjonowanie możemy podzielić na cztery dziedziny zadaniowe. Pierwszą dziedziną jest szeroko rozumiany monitoring zagrożeń, uwzględniający ich rodzaj, skalę i miejsce powstania. Druga obejmuje problematykę zapobiegania powstawaniu zagrożeń, trzecia to reagowanie związane z wystąpieniem konkretnego zagrożenia oraz usuwanie jego skutków. Czwartą ważną dziedziną funkcjonowania podsystemu kierowania jest kierowanie obroną państwa w przypadku agresji militarnej. Analizując kierowanie bezpieczeństwem w aspekcie zagrożeń niemilitarnych, dostrzegamy, że kluczowym zadaniem jest zapewnienie na wszystkich poziomach organizacji państwa (centralnym, wojewódzkim, lokalnym) dobrze funkcjonującego, sprawnego systemu zarządzania kryzysowego, opartego na kooperacji i współdziałaniu organów władzy i podmiotów bezpieczeństwa w nim uczestniczących. Należy zaznaczyć, że istotną rolę w funkcjonowaniu podsystemu kierowania spełniają stanowiska kierowania i centra zarządzania z całą ich infrastrukturą, procedurami i systemami umożliwiającymi pozyskiwanie wiedzy o zagrożeniach oraz ich analizę. Wnioski z analiz stanowią podstawę planowania i prowadzenia działań przez podmioty wchodzące w skład podsystemów wykonawczych. Ważną rolę w realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego przez decydentów (premier, minister, wojewoda, starosta, prezydent, burmistrz, wójt) spełniają powoływane przez nich zespoły zarządzania kryzysowego. Ich rola jako organów doradczych polega na ocenie zagrożeń (potencjalnych i występujących) i ich wpływu na stan bezpieczeństwa oraz prognozowaniu rozwoju zagrożeń, a także przygotowywaniu propozycji działań w oparciu o plany zarządzania kryzysowego. W związku z tym, że w skład zespołów zarządzania kryzysowego wchodzi między innymi przedstawiciel SZ RP i PSP, realizacja ustawowych zadań przewidzianych dla zespołów wymaga ich wzajemnej współpracy. Na poziomie wojewódzkim istotną rolę w systemie kierowania spełnia wojewoda, którego ustawowym zadaniem jest zapewnienie

⁹ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (tj. Dz. U. z 2015 r., Nr 144).

współdziałania wszystkich organów administracji rządowej i samorządowej działających w województwie¹⁰. Wojewoda kieruje ich działalnością w zakresie zapobiegania zagrożeniu życia, zdrowia lub mienia oraz zagrożeniom środowiska, bezpieczeństwa państwa i utrzymania porządku publicznego, ochrony praw obywatelskich, a także zapobiegania klęskom żywiołowym i innym nadzwyczajnym zagrożeniom oraz zwalczania i usuwania ich skutków, na zasadach określonych w odrębnych ustawach. Narzędziem wojewody jako organu odpowiedzialnego za kierowanie i zapewnienie współdziałania jest odpowiedni Wojewódzki Zespół Zarządzania Kryzysowego, którego stałymi członkami są Komendant Wojewódzki Państwowej Straży Pożarnej oraz Szef Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego (lub jego przedstawiciel) jako reprezentant Ministra Obrony Narodowej w terenie.

W wieloszczeblowym systemie zarządzania kryzysowego element takiej współpracy możliwy jest również na szczeblu powiatu i gminy. W przedmiotowych zespołach z ramienia PSP funkcjonują komendanci powiatowi lub miejscy, zaś SZ RP reprezentują komendanci Wojskowych Komend Uzupełnień lub ich przedstawiciele. Podsumowując, współpraca przedstawicieli PSP i SZ RP w ramach zarządzania kryzysowego polega na analizie zagrożeń i ocenie możliwości reagowania poszczególnych formacji na te zagrożenia. Dokumentem planistycznym będącym efektem tych analiz jest tak zwana siatka bezpieczeństwa, która stanowi element planu zarządzania kryzysowego. Jest ona zestawieniem potencjalnych zagrożeń i wskazaniem podmiotów wiodących odpowiedzialnych za organizację i podejmowanie działań ratowniczych oraz podmiotów z nimi współdziałających. Dobrze sporządzona siatka bezpieczeństwa ułatwia kierowanie i organizację działań w przypadku powstania zagrożenia, pod warunkiem że podmioty przewidziane do działania znają swoje kompetencje, możliwości oraz są otwarte na współdziałanie. By mogło to nastąpić, konieczne jest, aby wiedza o zakresie współpracy, jaki wynika z siatki bezpieczeństwa, była powszechna w całej strukturze podmiotu, począwszy od systemu kierowania do systemów wykonawczych. Dystrybucję tej wiedzy do struktur kierowania i reagowania możemy zapewnić przez organizację konferencji, szkoleń poświęconych tematyce współpracy oraz różnego rodzaju ćwiczeń, treningów i gier sztabowych. Wszelkiego rodzaju ćwiczenia stanowią dobrą formę testowania przyjętych rozwiązań planistycznych, a ich oceny dają informacje o poprawności przyjętych w tych planach rozwiązań lub potrzebie wprowadzenia stosownych korekt. Należy podkreślić, że nie istnieją żadne uregulowania prawne, które zobowiązywałyby podmioty współdziałające w ramach zarządzania kryzysowego do prowadzenia wspólnych ćwiczeń. Ich organizacja jest wynikiem indywidualnych decyzji osób kierujących poszczególnymi podmiotami uczestniczącymi w zarządzaniu kryzysowym.

Działania ratownicze prowadzone w związku z wystąpieniem zdarzeń kryzysowych oraz przeciwdziałanie i likwidacja skutków klęsk żywiołowych to ważny obszar współpracy SZ RP i PSP. Obejmują one w głównej mierze wymianę informacji o zagrożeniach, dostarczenie specjalistycznego sprzętu oraz wsparcie osobowe prowadzonych działań ratowniczych. W zależności od charakteru i rodzaju zagrożenia (zdarzenie kryzysowe, klęska żywiołowa) inne podstawy prawne regulują zasady użycia SZ RP do działań ratowniczych i zabezpieczających. Jedną z nich jest ustawa o zarządzaniu kryzysowym, na mocy której, jeżeli w sytuacji kryzysowej użycie innych sił i środków jest niemożliwe lub może okazać się niewystarczające, o ile inne przepisy nie stanowią inaczej, Minister Obrony Narodowej,

¹⁰ Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz. U. Nr 31, poz. 206, z późn. zm.).

na wniosek wojewody, może przekazać do jego dyspozycji pododdziały lub oddziały Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wraz ze skierowaniem ich do wykonywania zadań z zakresu zarządzania kryzysowego¹¹. W realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego mogą uczestniczyć oddziały Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, stosownie do ich przygotowania specjalistycznego, zgodnie z wojewódzkim planem zarządzania kryzysowego. Do głównych zadań, które mogą wykonywać, należy:

- współudział w monitorowaniu zagrożeń;
- wykonywanie zadań związanych z oceną skutków zjawisk zaistniałych na obszarze występowania zagrożeń;
- wykonywanie zadań poszukiwawczo-ratowniczych;
- ewakuowanie poszkodowanej ludności i mienia;
- wykonywanie zadań mających na celu przygotowanie warunków do czasowego przebywania ewakuowanej ludności w wyznaczonych miejscach;
- współudział w ochronie mienia pozostawionego na obszarze występowania zagrożeń;
- izolowanie obszaru występowania zagrożeń lub miejsca prowadzenia akcji ratowniczej;
- wykonywanie prac zabezpieczających, ratowniczych i ewakuacyjnych przy zagrożonych obiektach budowlanych i zabytkach;
- prowadzenie prac wymagających użycia specjalistycznego sprzętu technicznego lub materiałów wybuchowych będących w zasobach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej;
- usuwanie materiałów niebezpiecznych i ich unieszkodliwianie, z wykorzystaniem sił i środków będących na wyposażeniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej;
- likwidowanie skażeń chemicznych oraz skażeń i zakażeń biologicznych;
- usuwanie skażeń promieniotwórczych;
- wykonywanie zadań związanych z naprawą i odbudową infrastruktury technicznej;
- współudział w zapewnieniu przejezdności szlaków komunikacyjnych;
- udzielanie pomocy medycznej i wykonywanie zadań sanitarno-higienicznych.

Jak wcześniej wspomniałem, w siatce bezpieczeństwa, która jest jednym z głównych elementów planu zarządzania kryzysowego, określa się zadania dla Państwowej Straży Pożarnej i Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wraz z doprecyzowaniem ich roli jako podmiotu wiodącego lub wspomagającego przy danym rodzaju zagrożenia¹². Na przykład Wojewoda Podkarpacki w swoim planie wyznaczył dla tych dwóch instytucji odpowiednią rolę (jako podmiotu wiodącego, pomocniczego i współdziałającego) przy likwidacji następujących zdarzeń:

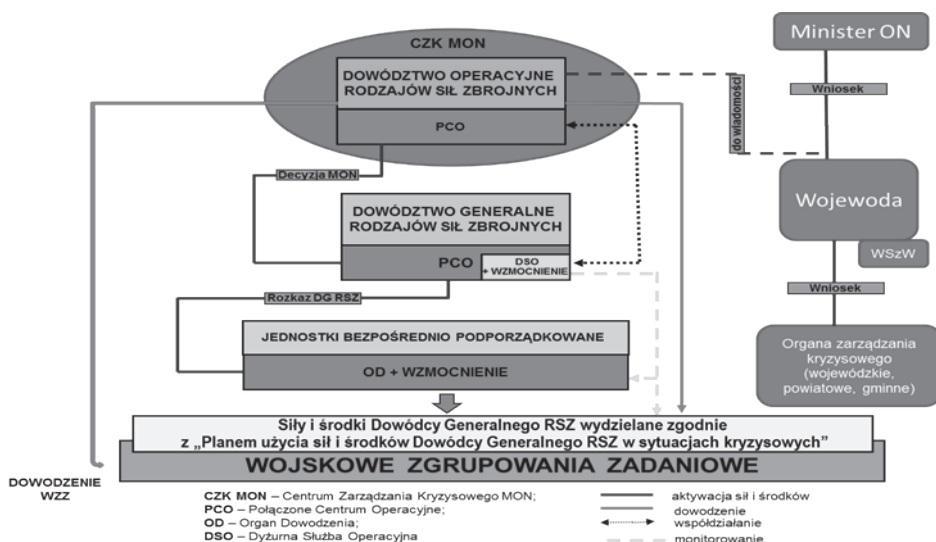
1. Państwowa Straż Pożarna:
 - a) jako podmiot wiodący występuje podczas: pożarów, powodzi, osuwisk, zagrożeń lodowych, zagrożeń meteorologicznych, katastrof komunikacyjnych, awarii chemicznych i przemysłowych oraz katastrof budowlanych,
 - b) jako podmiot wspomagający występuje podczas: zagrożeń terrorystycznych, epidemii, epizootii, protestów społecznych, blokad przejść granicznych, nagłego napływu migrantów oraz w zagrożeniach radiacyjnych.
2. Dla Sił Zbrojnych RP przewidziano rolę wspomagającą podczas: powodzi, osuwisk, zagrożeń lodowych i meteorologicznych, pożarów, epidemii, katastrof komunikacyjnych,

¹¹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (tj. Dz. U. z 2013 r., Nr 1166)

¹² *Wojewódzki plan zarządzania kryzysowego dla województwa podkarpackiego*, Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, Rzeszów 2011.

awarii chemicznych i przemysłowych, zagrożeń terrorystycznych i radiacyjnych, katastrof budowlanych, blokad przejść granicznych.

Zasady udziału SZ RP w przypadku wprowadzenia klęski żywiołowej normuje ustawa o stanie klęski żywiołowej¹³. Na mocy zapisów tej ustawy pododdziały wojska mogą zostać wykorzystane w czasie klęski żywiołowej. Jeżeli użycie innych sił i środków jest niemożliwe lub niewystarczające, Minister Obrony Narodowej może przekazać do dyspozycji wojewody, na którego obszarze działania występuje klęska żywiołowa, pododdziały lub oddziały SZ RP wraz ze skierowaniem ich do zadań związanych z zapobieżeniem skutkom klęski żywiołowej lub ich usunięciem. W powyższym przypadku pododdziały i oddziały Sił Zbrojnych RP pozostają pod dowództwem przełożonych służbowych i wykonują zadania określone przez wojewodę. Ogólny schemat zasad wykorzystania Sił Zbrojnych RP w likwidacji zagrożeń i katastrof przedstawia rys. 3. Należy zaznaczyć, że od 1 lutego 2014 roku za sprawy związane z zarządzaniem kryzysowym w wojsku odpowiada Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych, a nie jak do tej pory – Sztab Generalny Wojska Polskiego.

Rys. 3. Schemat wykorzystania SZ RP do zdarzeń kryzysowych

Źródło: *Wojewódzki plan zarządzania kryzysowego dla województwa podkarpackiego...*, dz. cyt.

Żandarmeria Wojskowa to formacja SZ RP, która może być użyta do zwalczania klęsk żywiołowych, nadzwyczajnych zagrożeń środowiska i likwidacji ich skutków oraz czynnego uczestniczenia w akcjach poszukiwawczych, ratowniczych i humanitarnych, mających na celu ochronę życia i zdrowia oraz mienia¹⁴.

Z analizy zdarzeń z ostatnich lat wynika, że najczęściej pododdziały SZ RP oraz będący na ich wyposażeniu sprzęt techniczny były wykorzystywane w akcjach przeciwpowodziowych,

¹³ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (tj. Dz. U. z 2014 r., Nr 333).

¹⁴ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (tj. Dz. U. z 2013 r., Nr 568, z późn. zm.)

szczególnie do izolacji zagrożonego terenu, zabezpieczania i umacniania urządzeń hydrotechnicznych i obiektów przed skutkami przepływu wód powodziowych. Szczególne znaczenie w akcji przeciwpowodziowej ma możliwość wykorzystania do ewakuacji gąsienicowego transportera pływającego, tzw. PTS, który umożliwia ewakuację większej liczby osób. Zasoby wojskowe wykorzystywane są także do dostarczania w rejon objęty powodzią żywności, wody pitnej, środków medycznych, a także paszy dla zwierząt oraz innych niezbędnych do przetrwania produktów.

Zatory lodowe powodujące zagrożenie dla obiektów inżynierskich i hydrotechnicznych (mosty, tamy, zapory itp.) to następne zagrożenie, do którego usuwania wykorzystywane są zasoby i posiadane umiejętności wojska, szczególnie dotyczące wykorzystania materiałów wybuchowych oraz śmigłowców do transportowania utrzymywanych w gotowości grup minerskich. Mówiąc o współpracy PSP i SZ RP, warto podkreślić możliwość wykorzystania do działań ratowniczych i zabezpieczających szczególne właściwości sprzętu technicznego i inżynierskiego będącego na ich wyposażeniu (np. mosty przevożne, PTS, koparki, dźwigi, spychacze, samochody z napędem terenowym). Walory tego sprzętu mogą być wykorzystane w działaniach związanych z usuwaniem skutków powodzi, pożarów wielkopowierzchniowych, silnych wiatrów czy katastrofalnych opadów śniegu.

Inną instytucjonalizowaną formą współpracy PSP z SZ RP jest funkcjonujący w zintegrowanym systemie zarządzania kryzysowego Rzeczypospolitej Polskiej – Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania (dalej: KWSiA). Stanowi on wyspecjalizowany podsystem do przeciwdziałania i likwidacji skażeń chemicznych, biologicznych, promieniotwórczych i nuklearnych, określanych zbiorczo jako CBRN. Funkcjonowanie KWSiA reguluje rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach¹⁵. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania uruchamiany jest w sytuacji zagrożeń skażeniami o wielkiej skali, gdy niezbędne jest wykorzystanie wszystkich sił i zasobów dostępnych w kraju, np. w sytuacji ataku terrorystycznego z użyciem środków CBRN.

W sytuacji wymagającej uruchomienia Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania koordynację w zakresie jednolitości procedur i interoperacyjności KWSiA zapewnia Minister Obrony Narodowej przy pomocy centrum dyspozycyjnego (Centralnego Ośrodka Analizy Skażeń Sił Zbrojnych – COAS), funkcjonującego na co dzień jako centralny punkt Systemu Wykrywania Skażeń Sił Zbrojnych. Resortowymi jednostkami do kontaktów w ramach Krajowego Systemów Wykrywania Skażeń i Alarmowania są:

- Centralny Ośrodek Analizy Skażeń;
- Departament Ratownictwa i Ochrony Ludności MSW;
- Centrum ds. Zdarzeń Radiacyjnych „CEZAR” Państwowej Agencji Atomistyki;
- Biuro Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Informacji Niejawnych Ministerstwa Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej;
- Morska Służba Poszukiwania i Ratownictwa;
- Centralne Biuro Prognoz Meteorologicznych – Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Państwowy Instytut Badawczy;
- Departament Spraw Obronnych, Zarządzania Kryzysowego i Ratownictwa Medycznego Ministerstwa Zdrowia;

¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach (Dz. U. 2006 Nr 191, poz. 1415).

- Komenda Główna Policji – Sztab Główny Policji;
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej;
- Komenda Główna Straży Granicznej – Sztab Komendanta Głównego Straży Granicznej.

Współpraca wszystkich podmiotów tworzących KSWSiA odbywa się na podstawie planu, którego zadaniem jest określenie zasad wspólnego funkcjonowania tych instytucji i organizacji w ramach jednolitego systemu, określenie procedur postępowania oraz zasad (schematów) wymiany informacji, a także zakresu odpowiedzialności poszczególnych elementów krajowego systemu za działania podejmowane w przypadku wystąpienia różnego rodzaju skażeń¹⁶.

Nie tylko wykrywanie i alarmowanie, ale także likwidacja zagrożeń CBRN to możliwe pole współpracy. Państwowa Straż Pożarna w ramach organizacji ratownictwa specjalistycznego tworzy i utrzymuje w gotowości do działań grupy ratownictwa chemiczno-ekologicznego. Natomiast w strukturach sił zbrojnych w ramach podsystemu ratownictwa chemicznego w zakresie likwidacji skażeń chemicznych i promieniotwórczych wojska chemiczne utrzymują w gotowości:

- elementy kierowania i koordynowania działań;
- elementy reagowania: chemiczno-radiacyjne zespoły awaryjne (ChRZA), grupy ratownictwa chemicznego (GRChem), mobilne laboratoria (biologiczne, chemiczne, radiometryczne).

Mogą być one użyte do wsparcia działań ratowniczych jednostek ratownictwa chemicznego układu pozamilitarnego podczas likwidacji katastrof z toksycznymi środkami przemysłowymi w transporcie, magazynowaniu i produkcji. Do zadań realizowanych przez chemiczno-radiacyjne zespoły awaryjne w szczególności należy:

- pomiar skażeń w rejonie awarii;
- określanie możliwości i warunków prowadzenia akcji ratowniczej oraz usuwania przyczyn i skutków awarii;
- ograniczenie rozprzestrzeniania się skażeń;
- współudział w neutralizacji ciekłych toksycznych środków przemysłowych;
- likwidacja skażeń ludzi, sprzętu, budynków, urządzeń oraz terenu w rejonie awarii (w tym także spowodowanymi aktami terroru).

Należy pamiętać, że SZ RP nie są służbą ratowniczą, a ich wykorzystanie w sytuacjach kryzysowych następuje na ogół, gdy użycie innych sił i środków jest niemożliwe lub może okazać się niewystarczające; ich użycie następuje wyłącznie na wniosek wojewody.

Ważną dziedziną współpracy PSP i SZ RP jest zapewnienie tak zwanego Wsparcia Państwa Gospodarcza (*Host Nation Support*, dalej: HNS) na rzecz sił sojuszniczych rozmieszczanych na naszym terytorium w sytuacjach kryzysowych lub w czasie wojny. Podstawą takiej pomocy są zapisy wynikające z bilateralnych i wielostronnych porozumień pomiędzy NATO a państwem-gospodarzem. Aby sprawnie funkcjonował system wsparcia, niezbędne jest zagwarantowanie w nim udziału – obok sił zbrojnych państwa-gospodarcza – również organów administracji publicznej i niektórych innych podmiotów i instytucji, w tym PSP. Stąd ważne jest wcześniejsze przygotowanie upoważnionych przedstawicieli do reprezentowania organów administracji publicznej, tak aby w danej sytuacji organizowanie i udzielanie wsparcia jak najmniej absorbowало właściwy organ administracji publicznej. Państwowa Straż

¹⁶ Plan współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład jednolitego KSWSiA, MON, Warszawa 2011.

Pożarna w ramach realizacji tych zobowiązań wykonuje zadania zabezpieczenia przemarszu i stacjonowania sił wojskowych w zakresie swych ustawowych zadań, a w szczególności:

- zapewnienie udziału jednostek Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego w likwidacji katastrof na szlakach komunikacyjnych przemieszczania się wojsk;
- prowadzenie monitoringu zagrożeń pożarowych w rejonach rozmieszczenia wojsk;
- uczestniczenie, wspólnie z innymi podmiotami, w organizacji ochrony wojsk;
- kierowanie przedstawicieli do udziału w pracach Centrum Koordynacji Ruchu Wojsk, a także – w zależności od potrzeb – innych struktur organizacyjnych realizujących zadania HNS.

W sytuacjach kryzysowych i w czasie udziału PSP zakres realizowanych zadań wsparcia przez państwo-gospodarza sprowadza się do realizacji przedsięwzięć ujętych w *Planie operacyjnym funkcjonowania Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej w warunkach zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i w czasie wojny*. Kierowanie i realizacja zadań HNS w Państwowej Straży Pożarnej oparte jest na systemie stanowisk kierowania i zasobach krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. Strukturę HNS w Państwowej Straży Pożarnej tworzą:

- Punkt Kontaktowy Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej – zorganizowany w Stanowisku Kierowania Komendanta Głównego PSP (PK HNS KG PSP);
- punkty kontaktowe w komendach wojewódzkich Państwowej Straży Pożarnej – zorganizowane w stanowiskach kierowania komendantów wojewódzkich PSP (PK KW PSP);
- komendy powiatowe i miejskie Państwowej Straży Pożarnej – prowadzą praktyczną realizację zadań HNS zgodnie z otrzymanymi zadaniami od komend wojewódzkich.

Realizację zadań HNS w Komendzie Głównej Państwowej Straży Pożarnej zapewniają Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności (dalej: CKKRiOL) oraz Inspektorat Ochrony Informacji Niejawnych i Spraw Obronnych.

CKKRiOL realizuje zadania operacyjne takie jak:

- organizacja i funkcjonowanie PK HNS KG PSP;
- planowanie i realizacja zadań HNS właściwych dla PSP w okresie przegrupowania wojsk własnych i sojusznicych oraz ich pobytu na terenie kraju;
- aktualizacje dokumentacji PK HNS KG PSP;
- w ramach realizacji zadań współdziałanie z: PK HNS MSWiA, PK HNS KGP, PK HNS KGSG;
- kierowanie realizacją zadań HNS przez PK HNS KG PSP;
- realizacja działań wspierających PK HNSW MSWiA w zakresie zapewnienia dostarczania informacji, które będą służyć do utworzenia i aktualizacji Centralnej Bazy Danych na potrzeby HNS.

Inspektorat Ochrony Informacji Niejawnych i Spraw Obronnych odpowiada za następujące zadania organizacyjne:

- współpracę z Pełnomocnikiem MSWiA ds. HNS oraz pełnomocnikami ds. HNS w Policji i Straży Granicznej;
- aktualizację danych w resortowym planie realizacji zadań HNS, zgodnie z ustaleniami Pełnomocnika ds. HNS MSWiA;
- aktualizację planu podziału zadań HNS w Państwowej Straży Pożarnej;
- szkolenie w zakresie zmian i nowelizacji przepisów prawa regulującego problematykę HNS;
- koordynację uczestnictwa przedstawicieli KG PSP w pracach Pełnomocnika Ministra Obrony Narodowej ds. HNS.

Realizacja zadań HNS oparta jest m.in. na funkcjonalnym systemie odwołów operacyjnych. Nadzór nad realizacją zadań HNS na poszczególnych poziomach ich realizacji sprawuje właściwy terytorialnie komendant lub wyznaczony zastępca komendanta Państwowej Straży Pożarnej, właściwy do spraw operacyjnych. Na poziomie wojewódzkim kierowanie systemem HNS dostosowane jest do struktury organizacyjnej poszczególnych komend wojewódzkich Państwowej Straży Pożarnej¹⁷.

Istotną przestrzenią współdziałania PSP i SZ RP jest problematyka związana z szeroko rozumianą ochroną przeciwpożarową. Zagadnienia te w strukturach wojska realizuje Wojskowa Ochrona Przeciwpożarowa (dalej: WOP), która jest strukturą wykonującą w komórkach i jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych zadania Państwowej Straży Pożarnej. Do głównych zadań realizowanych przez Wojskową Ochronę Przeciwpożarową należy:

- organizowanie i prowadzenie akcji ratowniczych w czasie walki z pożarami oraz likwidacji innych miejscowych zagrożeń w komórkach i jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych;
- udzielanie pomocy Państwowej Straży Pożarnej w prowadzeniu akcji ratowniczych, a także wykonywanie pomocniczych czynności ratowniczych w czasie klęsk żywiołowych oraz innych miejscowych zagrożeń na rzecz innych służb ratowniczych poza komórkami i jednostkami organizacyjnymi podległymi Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanymi;
- rozpoznawanie zagrożeń pożarowych i innych miejscowych zagrożeń w komórkach i jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych;
- szkolenie kadry dla potrzeb WOP i ochrony przeciwpożarowej komórek i jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych;
- podejmowanie działań organizacyjno-technicznych usprawniających system alarmowania i współdziałania WOP z jednostkami organizacyjnymi Państwowej Straży Pożarnej oraz innymi służbami i podmiotami ratowniczymi w ramach krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego;
- sprawowanie nadzoru nad przestrzeganiem przepisów o ochronie przeciwpożarowej w komórkach i jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych.

W Wojskowej Ochronie Przeciwpożarowej mogą pełnić służbę także strażacy Państwowej Straży Pożarnej, wyznaczeni za ich zgodą przez Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej.

Szeroko rozumiana nauka to ważne pole współpracy PSP i SZ RP, począwszy od szkolenictwa, poprzez różnego rodzaju badania i realizacje wspólnych projektów służących poprawie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Realizacja tych zagadnień jest oparta na deklaracji o współpracy pomiędzy Wojskową Akademią Techniczną (dalej: WAT) a Państwową Strażą Pożarną, podpisanej w styczniu 2015 r. przez Komendanta Głównego PSP i Rektora uczelni. W przywołanej deklaracji strony wyrażają wolę współpracy w ramach posiadanych uprawnień i możliwości, w szczególności poprzez wymianę doświadczeń w zakresie prac naukowo-badawczych i dydaktycznych, praktyk organizacyjno-technicznych, organizacji przedsięwzięć edukacyjnych, konferencji i seminariów. Uzgodniony zakres współpracy

¹⁷ *Plan podziału zadań HNS w Państwowej Straży Pożarnej*, Komenda Główna PSP, Warszawa 2011.

dotyczy ochrony ludności i obrony cywilnej, inżynierii bezpieczeństwa oraz zapobiegania i usuwania skutków zagrożeń nadzwyczajnych. W szczególności dotyczy: ochron zbiorowych ze szczególnym uwzględnieniem schronów i ukryć, infrastruktury krytycznej, ochrony przeciwpożarowej infrastruktury i środowiska, ratownictwa chemicznego, bezpieczeństwa chemicznego i technologii neutralizacji (między innymi sensorów par materiałów wybuchowych i niebezpiecznych gazów), ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, logistyki oraz alarmowania i ostrzegania ludności o zagrożeniach (między innymi łączność optyczna trzeciej generacji)¹⁸.

W imieniu Komendanta Głównego PSP w obszarze naukowo-badawczym i dydaktycznym współpracę z WAT prowadzić będą szkoły PSP oraz Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego – Państwowy Instytut Badawczy. Bardzo ważną deklaracją jest wola podejmowania wspólnych przedsięwzięć na potrzeby ochrony ludności i obrony cywilnej przy wykorzystaniu środków unijnych oraz środków pochodzących z Narodowego Centrum Badań i Rozwoju.

Jak wynika z powyższego, wiele płaszczyzn i zagadnień może stanowić przestrzeń współpracy pomiędzy Państwową Strażą Pożarną a Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej, których wspólna realizacja systematycznie będzie poprawiać poczucie bezpieczeństwa obywateli jako podmiotów tego bezpieczeństwa. Działania te możemy podzielić na kilka obszarów, takich jak: planowanie, wymiana informacji, monitorowanie i analizowanie zagrożeń, alarmowanie i ostrzeganie o wystąpieniu zagrożenia, reagowanie i szkolenie. Istotnym elementem współpracy jest planowanie, które stanowi podstawę reagowania. PSP tworzy plany ratownicze, Wojewódzkie Sztaby Wojskowe posiadają plany użycia wojska w sytuacjach kryzysowych, natomiast w wojewódzkich planach zarządzania kryzysowego następuje synchronizacja kompetencji i możliwości wszystkich podmiotów włączonych w system zarządzania kryzysowego, w tym PSP i SZ RP oraz ich sił i środków przewidzianych do wykorzystania w konkretnych sytuacjach kryzysowych. Najlepszą metodą doskonalenia współdziałania pomiędzy jednostkami (organami) jest wspólne organizowanie różnego rodzaju treningów oraz ćwiczenia. Dają one sposobność wzajemnego poznania możliwości operacyjnych, wyposażenia technicznego, procedur działania itp. uczestników ćwiczeń. W ich trakcie doskonalą się również współdziałanie w realizacji konkretnych czynności ratowniczych, poznaje zasady oraz sposoby dowodzenia i kierowania. Ważnym elementem w organizacji ćwiczeń jest ich ocena, konstruowane wnioski stanowią kierunki działania na przyszłość. Systematyczne ich wdrażanie zapewnia utrzymanie akceptowalnego przez społeczeństwo poziomu bezpieczeństwa.

Jak pokazują wydarzenia ubiegłego roku, SZ RP oraz PSP współdziałały również na płaszczyźnie wykraczającej poza zadania ustawowe, działając chociażby na rzecz Urzędu ds. Cudzoziemców w zabezpieczeniu organizacyjno-logistycznym budowy „tymczasowego obozowiska” dla uchodźców z Ukrainy. Realizacja tego zadania pokazała, iż płaszczyzny współdziałania PSP i SZ RP nie mogą być „sztywno” określone. Istotne jest, aby poprzez inwencję i zaangażowanie osób odpowiedzialnych za zapewnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa odsłaniać nowe horyzonty współpracy pomiędzy tymi organami w celu zapewnienia bezpieczeństwa.

Mając na uwadze powyższe, śmiało możemy postawić tezę, że współpraca i współdziałanie stanowią podstawę funkcjonowania Systemu Bezpieczeństwa Narodowego.

¹⁸ <http://www.ock.gov.pl/ock/aktualnosci/2015/574,quotPodpisanie-Deklaracji-o-wspolpracy-pomiedzy-WAT-a-KG-PSP.html>, dostęp: 30.01.2015 r.

Bibliografia

- Biała księga bezpieczeństwa narodowego*, red. S. Koziej, Warszawa 2013.
- Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008.
- Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczepno 2011.
- <http://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/kswsia.pdf>
- <http://www.ock.gov.pl/ock/aktualnosci/2015/574>
- Lidwa W., *Współdziałanie w walce lądowej*, Toruń 2000.
- Plan podziału zadań HNS w Państwowej Straży Pożarnej KG PSP*, 2011.
- Plan współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład jednolitego KSWSiA*, MON 2011.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1978.
- Ura E., *Prawne zagadnienia ochrony osób i mienia*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 1998.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (tj. Dz. U. z 2015 r., Nr 144).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (tj. Dz. U. z 2013 r. poz. 1340, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (tj. Dz. U. z 2013 r., Nr 568, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (tj. Dz. U. z 2014 r., Nr 333).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (tj. Dz. U. z 2013 r., Nr 1166).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz. U. Nr 31, poz. 206, z późn. zm.).
- Wojewódzki plan zarządzania kryzysowego dla województwa podkarpackiego*, Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, Rzeszów 2011.

SUMMARY

Jan Ziobro

Cooperation between The State Fire Services and The Armed Forces of The Republic of Poland

The socio-economic progress of Poland associated with the development of industry, the technical infrastructure and implementation of the latest technologies as well as the climatic changes which result in the occurrence of adverse natural phenomena constitute potential sources of risk to human beings and the surrounding environment. It is an undeniable fact that both safety and the inherent risks are subject to rapid and dynamic changes.

In the light of the above, the implementation of suitable tasks aimed at ensuring safety requires a lot of effort and application of complex, innovative measures to counter the arising threats to the maximum possible extent to protect the interests of the state and its citizens. The situation rises the need for cooperation, merging the efforts of all the responsible entities, in order to obtain a greater capacity, but also to combine different skills and abilities of people and means only available to them.

The State Fire Services, which constitute part of the protection subsystem, and The Armed Forces of The Republic of Poland, forming part of the defence subsystem, are the security entities carrying out the tasks imposed on them on the basis of the principle of cooperation and collaboration. The scope of cooperation in question covers a number of aspects relating to the issues of rescue and prevention of all kinds of threats. This paper describes selected areas of cooperation between The State Fire Services and The Armed Forces connected with the implementation of safety and security-specific issues.

Key words: The State Fire Services, The Armed Forces of The Republic of Poland, rescue, cooperation, collaboration.

